

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук**

Кафедра психології

**КОГНІТИВНІ ВИКРИВЛЕННЯ ТА ГЕНДЕРНІ УСТАНОВКИ ЯК
ЧИННИКИ ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ФІЗИЧНОЇ
ЕКСПЛУАТАЦІЇ ЖІНОК**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня

МАГІСТР

за спеціальністю С4 Психологія

СТИНАВСЬКА ЛІЛІЯ АНДРІЇВНА

Кваліфікаційна робота
допущена до захисту
Зав. кафедри _____ **Синякова В.Б**
«_____» _____ 2026 р.

Науковий керівник:
Ткачук Т.Л.,
кандидат психологічних наук, доцент
Рецензент:
Парасей-Гочер А.О.,
кандидат психологічних наук,
доцент

КИЇВ-2026

Реєстрація

номер

дата

підпис лаборанта кафедри**Рекомендовано
до захисту**

підпис наукового
керівника

ініціали, прізвище наукового керівника**Результат захисту**

оцінка

дата захисту**Голова ЕК**

підпис

ініціали, прізвище**Члени ЕК**

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище**Секретар ЕК**

підпис

ініціали, прізвище

**ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
Навчально-науковий інститут психології та соціальних наук**

Кафедра психології

спеціальність ***Психологія***
курс II (*магістр*)

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Завідувач кафедри _____ Раєвська Я.М.
«__» _____ 2026 р.

ЗАВДАННЯ
на кваліфікаційну роботу магістра
Стинавської Лілії Андріївни

Тема роботи: «Когнітивні викривлення та гендерні установки як чинники легітимізації економічної та фізичної експлуатації жінок».

Затверджена наказом по інституту від «__» _____ 2025 р. № _____

Термін подання студентом завершеної роботи «__» _____ 2026 р.

Цільова установка: молодь і дорослі жіночої статі.

Вихідні дані: матеріали виробничої, педагогічної практики, навчальні посібники, монографії, методичні вказівки, ресурси інтернету, періодичні видання з теми дослідження.

Перелік графічного матеріалу 10 табл., 1 рис.

Консультанти по роботі (із зазначенням розділів):

	Консультант (Прізвище, ініціали)	Дата, підпис	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Синякова В.Б.		
Розділ 1	Синякова В.Б.		
Розділ 2	Синякова В.Б.		
Розділ 3	Синякова В.Б.		
Висновки	Синякова В.Б.		

Зміст роботи:

Вступ

Розділ 1. Теоретичний аналіз проблеми когнітивних викривлень та гендерних установок як чинників легітимізації економічної та фізичної експлуатації жінок

Розділ 2. Методичні засади дослідження ролі когнітивних упереджень та гендерних стереотипів у процесах виправдання економічного й фізичного визиску жінок

Розділ 3. Аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей когнітивних викривлень та гендерних установок як чинників виправдання фінансової та фізичної експлуатації жінок

Висновки

Список використаних джерел

Календарний план виконання роботи

№ п/п	Етапи виконання роботи	Термін виконання	
		За планом	Фактичний
1.	Вибір теми і призначення наукового керівника кваліфікаційної роботи магістра.		
2.	Затвердження теми кваліфікаційної роботи магістра.		
3.	Отримання завдання на проведення наукового дослідження та підготовка календарного плану виконання кваліфікаційної роботи магістра, затвердження його керівником.		
4.	Збір та узагальнення матеріалу за темою роботи.		
5.	Підготовка першого (чорнового) варіанту роботи і подання його на перевірку науковому керівнику.		
6.	Доопрацювання тексту роботи з врахуванням зауважень наукового керівника, збагачення роботи додатковими дослідженнями, що проводилися під час переддипломної практики, і подання її на повторне читання.		
7.	Подання кваліфікаційної роботи магістра на реєстрацію на кафедру, рецензування та написання відгуку науковим керівником.		
8.	Підготовка до захисту кваліфікаційної роботи магістра на засіданні Екзаменаційної комісії.		
9.	Захист виконаної кваліфікаційної роботи.		

Дата видачі завдання _____

Науковий керівник _____

(Ткачук Т.Л.)

Завдання прийняв до виконання
студент-дипломник _____

(Стинавська Л.А.)

ЗМІСТ

РЕФЕРАТ	6
ABSTRACT	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ КОГНІТИВНИХ ВИКРИВЛЕНЬ ТА ГЕНДЕРНИХ УСТАНОВОК ЯК ЧИННИКІВ ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ФІЗИЧНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ЖІНОК	12
1.1. Психологічні механізми когнітивних викривлень у сприйнятті гендерної ієрархії.....	13
1.2. Соціально-рольові гендерні установки як інструмент нормалізації економічної експлуатації.....	20
1.3. Культурна легітимізація фізичної експлуатації та насильства через дегуманізацію та об'єктивацію.....	26
Висновки до розділу 1	32
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ КОГНІТИВНИХ УПЕРЕДЖЕНЬ ТА ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ПРОЦЕСАХ ВИПРАВДАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО Й ФІЗИЧНОГО ВИЗИСКУ ЖІНОК	33
2.1. Психодіагностичні методи дослідження ролі когнітивних упереджень та гендерних стереотипів у процесах виправдання економічної й фізичної експлуатації жінок.....	33
2.2. Методика «Шкала амбівалентного сексизму» (ASI) (П. Глік та С. Фіске).....	38
2.3. Методика «Віра в справедливий світ» (М. Лернер або адаптація С. Нартової-Бочавер).....	42
2.4. Методика «Діагностика гендерних установок».....	46
Висновки до розділу 2	52
РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОГНІТИВНИХ ВИКРИВЛЕНЬ ТА ГЕНДЕРНИХ УСТАНОВОК ЯК ЧИННИКІВ ВИПРАВДАННЯ ФІНАНСОВОЇ ТА ФІЗИЧНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ЖІНОК	54
3.1. Порівняльний аналіз рівнів амбівалентного сексизму та гендерних стереотипів у чоловіків та жінок.....	57
3.2. Аналіз кореляційного зв'язку між когнітивними упередженнями та толерантністю до економічного й фізичного використання жінок.....	73
3.3. Практичні рекомендації психологічної допомоги людям, які зазнали несправедливого ставлення через гендерні установки, профілактичні методи роботи з людьми, як не допускати легітимізації економічної та фізичної експлуатації.....	88
Висновки до розділу 3	96
ВИСНОВКИ	98
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	102
ДОДАТКИ	110

РЕФЕРАТ

Стинавська Лілія Андріївна. «Когнітивні викривлення та гендерні установки як чинники легітимізації економічної та фізичної експлуатації жінок». Спеціальність 053 «Психологія». ПрАТ ВНЗ Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2026. – 122 с.

Дипломна робота присвячена дослідженню ролі когнітивних упереджень, гендерних стереотипів та сексистських установок у процесах виправдання економічної й фізичної експлуатації жінок.

Метою дослідження є виявлення психологічних механізмів, через які когнітивні викривлення та гендерні установки сприяють нормалізації фінансової залежності, знеціненню жіночої праці, обмеженню автономії жінок і виправданню контролю над ними.

Емпіричне дослідження проведено на вибірці 50 осіб віком від 18 до 34 років, серед яких 16 чоловіків і 34 жінки. Використано методики «Діагностика гендерних установок», «Шкала амбівалентного сексизму» П. Гліка та С. Фіске, методику «Віра у справедливий світ», а також соціально-демографічний блок. Обробка результатів здійснювалася за допомогою кількісного і якісного аналізу, U-критерію Манна–Уїтні та коефіцієнта кореляції Спірмена.

Результати дослідження засвідчили наявність гендерних відмінностей у рівні традиційних установок, амбівалентного сексизму та толерантності до економічної й фізичної експлуатації жінок. Встановлено, що чоловіки частіше демонструють вищі показники ворожого, доброзичливого та загального амбівалентного сексизму, а також більшу толерантність до фінансової експлуатації.

Ключові слова: когнітивні викривлення, гендерні установки, гендерні стереотипи, амбівалентний сексизм, економічна експлуатація, фізична експлуатація, віра у справедливий світ, дискримінація, психологічна допомога.

ABSTRACT

[Full Name]. “Cognitive Biases and Gender Attitudes as Factors in the Legitimation of Economic and Physical Exploitation of Women.” Specialty 053 “Psychology.” PJSC Higher Educational Institution Interregional Academy of Personnel Management, 2026. – 122 p.

The thesis is devoted to the study of the role of cognitive biases, gender stereotypes, and sexist attitudes in the processes of justifying the economic and physical exploitation of women.

The aim of the study is to identify the psychological mechanisms through which cognitive distortions and gender attitudes contribute to the normalization of financial dependence, the devaluation of women’s labor, the restriction of women’s autonomy, and the justification of control over them.

The empirical study was conducted on a sample of 50 participants aged 18 to 34, including 16 men and 34 women. The following methods were used: “Diagnosis of Gender Attitudes,” the “Ambivalent Sexism Inventory” by P. Glick and S. Fiske, the “Belief in a Just World” scale, as well as a socio-demographic questionnaire. Data analysis was carried out using quantitative and qualitative methods, the Mann–Whitney U test, and Spearman’s rank correlation coefficient.

The results of the study revealed gender differences in the levels of traditional attitudes, ambivalent sexism, and tolerance toward economic and physical exploitation of women. It was found that men more often demonstrate higher levels of hostile, benevolent, and overall ambivalent sexism, as well as greater tolerance toward financial exploitation.

Keywords: cognitive biases, gender attitudes, gender stereotypes, ambivalent sexism, economic exploitation, physical exploitation, belief in a just world, discrimination, psychological support.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема гендерної нерівності в сучасному суспільстві залишається однією з найбільш значущих соціально-психологічних проблем, оскільки вона стосується не лише формального розподілу прав і можливостей між чоловіками та жінками, а й глибинних механізмів сприйняття, оцінювання та виправдання нерівного ставлення. Попри наявність правових норм, що декларують рівність статей, у повсякденній свідомості продовжують функціонувати стійкі уявлення про «природні» чоловічі й жіночі ролі, допустимі межі жіночої автономії, другорядність жіночого доходу, обов'язковість жіночої турботи, терплячості та самопожертви. Саме тому гендерна нерівність часто підтримується не лише відкритими дискримінаційними практиками, а й прихованими психологічними механізмами, які надають цій нерівності вигляду норми, традиції або «здорового глузду».

Особливої актуальності набуває вивчення когнітивних викривлень як чинників, що впливають на сприйняття соціальної реальності. Когнітивні викривлення зумовлюють неточне або однобічне оцінювання подій, людей і соціальних груп, сприяють спрощенню складних явищ та можуть перетворювати культурно засвоєні стереотипи на суб'єктивно очевидні переконання. У контексті гендерних відносин це означає, що уявлення про чоловічу раціональність, лідерство й право на контроль, а також про жіночу емоційність, залежність, поступливість і «природну» орієнтацію на догляд можуть закріплюватися як стійкі мисленнєві схеми. Такі схеми впливають на те, як людина оцінює професійні амбіції жінки, її право на економічну самостійність, тілесну автономію, безпеку та свободу вибору.

Наукова значущість дослідження полягає в необхідності комплексного аналізу взаємозв'язку між когнітивними упередженнями, гендерними установками, амбівалентним сексизмом і готовністю виправдовувати економічне та фізичне використання жінок. Важливо не лише описати окремі прояви дискримінації, а й виявити ті психологічні механізми, завдяки яким

дискримінаційні практики можуть набувати морального виправдання. Саме тому дослідження спрямоване на аналіз не лише відкрито ворожих форм сексизму, а й доброзичливого сексизму, який зовні може подаватися як турбота, захист або повага, але фактично закріплює патерналістське ставлення до жінок і обмежує їхню автономію.

Проблему когнітивних викривлень у психології вивчали А. Тверські та Д. Канеман, які досліджували особливості людських суджень і прийняття рішень, а також С. Да Сілва, К. Дос Сантос, Ф. Гомес, Й. Кортелінг, Г. Парадіс, Ж. Сассен-ван Меер, К. Фідлер, М. фон Зідов, С. Джонсон, Л. Ріпс.

Питання когнітивних схем, автоматизованого мислення, стереотипізації та соціальної категоризації є важливими для розуміння того, як люди інтерпретують гендерну ієрархію. Гендерні установки, гендерні ролі й механізми соціалізації розглядали П. Горностай, Т. Костіна, М. Ткалич, Я. Короход, О. Коханова, Є. Бурячок, А. Ільчук, С. Мащак, В. Борух та інші дослідники. Економічні установки жінок і ставлення до грошей аналізувала Н. Клименко. Проблеми гендерно зумовленого насильства, психологічного насильства в родині, контролю, примусу та знецінення досліджували Н. Коляда, Т. Кочубей, Н. Левченко, А. Войтовська, В. Синишина, О. Смук, І. Кочергіна та інші. Амбівалентний сексизм як поєднання ворожих і доброзичливих сексистських установок вивчали П. Глік і С. Фіске.

Мета дослідження — теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити роль когнітивних упереджень і гендерних стереотипів у процесах виправдання економічної та фізичної експлуатації жінок.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати теоретичні підходи до розуміння когнітивних викривлень, гендерних установок, гендерних стереотипів, амбівалентного сексизму та їхнього впливу на сприйняття гендерної ієрархії.
2. Розкрити соціально-психологічні механізми нормалізації економічної експлуатації жінок через традиційні гендерні ролі, стереотипи щодо праці, фінансової автономії, професійної самореалізації та доглядової функції.

3. Визначити особливості культурної легітимізації фізичної експлуатації та насильства щодо жінок через об'єктивацію, дегуманізацію, моральне виправдання контролю, віктимізацію та знецінення жіночої суб'єктності.
4. Емпірично дослідити взаємозв'язок між вірою у справедливий світ, гендерними установками, ворожим і доброзичливим сексизмом та толерантністю до фінансової і фізичної експлуатації жінок.

Об'єкт дослідження — соціально-психологічні чинники виправдання гендерної нерівності та експлуатації жінок.

Предмет дослідження — роль когнітивних упереджень, гендерних установок і проявів амбівалентного сексизму у формуванні толерантності до економічної та фізичної експлуатації жінок.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що вираженість когнітивних упереджень, традиційних гендерних установок, ворожого та доброзичливого сексизму позитивно пов'язана з готовністю респондентів виправдовувати економічне й фізичне використання жінок.

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань було використано комплекс теоретичних, емпіричних і математико-статистичних методів. До теоретичних методів належать аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація наукових джерел. До емпіричних методів належить анкетування, проведене за допомогою Google-форми. У дослідженні було використано соціально-демографічний блок, що включав питання про стать, вік, освіту, сімейний стан, зайнятість, тип населеного пункту та суб'єктивну оцінку фінансового стану родини. Також було застосовано методику «Діагностика гендерних установок», спрямовану на визначення рівня традиційності або егалітарності уявлень респондентів щодо ролей чоловіків і жінок; методику «Шкала амбівалентного сексизму» П. Гліка та С. Фіске, яка дає змогу оцінити рівень ворожого й доброзичливого сексизму; методику «Віра у справедливий світ», що дозволяє визначити схильність особи сприймати світ і власне життя як справедливі. Емпіричне дослідження було організовано на базі ПВНЗ «УГІ», кафедри педагогіки та психології, м. Буча. Вибірку становили 50

осіб віком від 18 до 34 років, серед яких 16 чоловіків і 34 жінки. До математико-статистичних методів було віднесено кількісну обробку отриманих результатів, описову статистику, порівняльний аналіз показників і кореляційний аналіз із використанням коефіцієнта Спірмена. Застосування кореляційного аналізу дало змогу встановити характер взаємозв'язків між вірою у справедливий світ, гендерними установками, ворожим і доброзичливим сексизмом, а також толерантністю до фінансової та фізичної експлуатації жінок.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в роботі комплексно розглянуто когнітивні упередження та гендерні стереотипи як взаємопов'язані психологічні чинники легітимізації економічної й фізичної експлуатації жінок. Уточнено, що гендерна нерівність підтримується не лише прямими дискримінаційними діями, а й системою когнітивних схем, автоматизованих оцінок, захисних раціоналізацій і соціально засвоєних рольових очікувань.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання його результатів у психологічному консультуванні, психоосвітній роботі, профілактиці гендерно зумовленого насильства, розробленні тренінгових програм із розвитку критичного мислення, гендерної чутливості, асертивності та фінансової автономії жінок.

Апробація результатів дослідження.

Структура та обсяг роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (66 найменувань) та додатків. Загальний обсяг роботи становить 122 сторінки, з них 92 сторінки основного тексту. Робота містить 10 таблиць і 1 рисунок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ КОГНІТИВНИХ ВИКРИВЛЕНЬ ТА ГЕНДЕРНИХ УСТАНОВОК ЯК ЧИННИКІВ ЛЕГІТИМІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТА ФІЗИЧНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ЖІНОК

1.1. Психологічні механізми когнітивних викривлень у сприйнятті гендерної ієрархії

Когнітивні упередження, або когнітивні викривлення, — це певні патерни мислення, які присутні у кожної людини. Вони створюють передумови для викривлення реальності, неточного оцінювання подій, людей і соціальних явищ, що, як правило, може відображатися негативним чином. Під час складних життєвих обставин такі спотворені думки здатні посилювати загальні негативні переконання, депресивний або тривожний психічний стан. Саме соціальна складова когнітивних викривлень зумовлює актуальність цієї тематики, оскільки упереджене мислення впливає не лише на індивідуальне самосприйняття, а й на оцінку інших людей, соціальних груп та ієрархічних відносин між ними [45, с. 298].

Поняття когнітивного викривлення активно розроблялося у працях А. Тверські та Д. Канемана наприкінці ХХ ст. Досліджуючи особливості людських суджень і прийняття рішень, вони виявили, що значна кількість людей демонструє повторювані моделі мислення, у яких процес вибору суттєво відхиляється від параметрів раціонального аналізу [44, с. 139]. У сучасній психології когнітивні викривлення розуміють як систематичні відхилення у сприйнятті, мисленні, поведінці та емоційному реагуванні, які виникають під впливом суб'єктивних переконань, попереднього досвіду, культурних норм і соціальних стереотипів.

У когнітивно-поведінковому підході вважається, що когнітивні викривлення формуються на основі глибинних дисфункціональних переконань, які виникають у ранні періоди життя під впливом сімейного середовища,

соціалізації, виховання та повторюваних життєвих ситуацій. У контексті сприйняття гендерної ієрархії це означає, що уявлення про «належні» чоловічі й жіночі ролі можуть закріплюватися як стійкі мисленнєві схеми. Надалі ці схеми визначають спосіб інтерпретації поведінки чоловіків і жінок, їхніх професійних амбіцій, сімейних обов'язків, емоційних реакцій та соціального статусу.

С. Да Сілва, К. Дос Сантос і Ф. Гомес визначають когнітивні викривлення як несвідомі й систематичні помилки мислення, що впливають на рішення та судження особи [54]. Й. Кортелінг, Г. Парадіс і Ж. Сассен-ван Меер наголошують, що йдеться про систематичні, універсально поширені тенденції у прийнятті рішень, які можуть продукувати неточні або субоптимальні висновки [59]. К. Фідлер і М. фон Зідов зауважують, що сучасне осмислення когнітивних упереджень не може зводитися лише до переліку помилок, оскільки за кожною з них стоїть певна логіка спрощення складної інформації [56]. С. Джонсон і Л. Ріпс, аналізуючи структуру когнітивного упередження, підкреслюють, що воно має підґрунтя в самій організації мислення, а не лише в поверхневих збоях раціональності [58].

Отже, упереджене сприйняття гендерної ієрархії не є випадковим недоглядом або окремою помилкою судження. Воно постає як наслідок глибинно закріплених способів класифікації соціального світу. Коли людина багаторазово стикається з культурно підтримуваними образами «чоловічого лідерства», «жіночої підпорядкованості», «жіночої емоційності» або «чоловічої компетентності», ці образи поступово перестають сприйматися як соціальні конструкти. Вони починають функціонувати як когнітивні скорочення, через які нова інформація оцінюється ще до її критичного осмислення [18;44].

Пояснення цього процесу доцільно здійснювати крізь призму теорії когнітивних схем. Д. Бражко розглядає когнітивну схему як механізм упорядкування психічного досвіду, що допомагає людині структурувати потік інформації та зменшувати невизначеність [2, с.5]. Водночас Р. Мейлані, розвиваючи сучасні положення теорії схем, показує, що схеми впливають не лише на запам'ятовування й навчання, а й на селективність інтерпретації нового

досвіду [63]. Л. Максим у праці про здатність до когнітивного картографування наголошує на значенні індивідуальних відмінностей у структуруванні простору та інформації [61].

У такому розумінні гендерна ієрархія постає як усталене уявлення про те, яке місце в суспільстві мають займати чоловіки й жінки. Людина сприймає їх не як тих, хто може виконувати різні соціальні ролі залежно від власних здібностей, досвіду й життєвих обставин, а як представників статі, для яких нібито вже визначено певний рівень влади, відповідальності, статусу та доступу до ресурсів. Такі уявлення формуються під впливом виховання, сімейного досвіду, медіа та переданих із покоління в покоління норм. Через це нові ситуації часто оцінюються не об'єктивно, а через уже засвоєні стереотипи. Наприклад, розподіл домашніх обов'язків або професійні прагнення жінки можуть сприйматися не з позиції справедливості чи компетентності, а відповідно до традиційних уявлень про «чоловіче» і «жіноче». Саме тому жінка, яка прагне керівної посади або професійного лідерства, іноді оцінюється не як здібна й компетентна особистість, а як така, що виходить за межі звичної гендерної ролі.

Це можна пояснити також через теорію подвійної обробки інформації. Й. Кортелінг і А. Тоет зазначають, що мислення типу 1 є швидким, автоматичним і більш схильним до викривлень, тоді як мислення типу 2 є повільнішим, більш усвідомленим і потребує більших зусиль [60, с. 610]. У повсякденному спілкуванні люди часто реагують саме автоматично: на зовнішність жінки, її голос, материнський статус, професію, манеру поведінки чи амбіційність. Через це гендерна ієрархія підтримується не лише відкритими переконаннями, а й швидкими оцінками, які здаються людині природними й очевидними.

Е. Дімара, С. Франконері, К. Плезант, А. Безеріанос і П. Драгичевич, розробляючи таксономію когнітивних викривлень, показали, що вони охоплюють сфери оцінювання, прогнозування, каузальної атрибуції, перевірки гіпотез і пригадування [55]. А. Калеро Вальдез, М. Ціфле та М. Седльмаїр запропонували рамку, у якій когнітивні упередження розподіляються за рівнями сприйняття, інтерпретації, оцінки й соціальної взаємодії [51]. Відповідно,

сприйняття жінки як «менш раціональної», «менш придатної до влади» або «природно орієнтованої на догляд» є результатом не одного окремого викривлення, а каскаду швидких когнітивних скорочень. У такому випадку аналіз реальної поведінки підміняється стереотипною попередньою оцінкою.

М. Гаселтон і Д. Неттл називають багато когнітивних викривлень не стільки недоліками, скільки особливостями мислення, підкреслюючи їхню адаптивну функцію в умовах невизначеності [57]. П. Тріммер і А. Г'юстон також звертають увагу на те, що відхилення від логічної точності можуть бути функціонально виправданими в умовах ризику, коли одна помилка має значно серйозніші наслідки, ніж інша [66]. А. Шиделко акцентує на біологічних та еволюційних основах формування когнітивних викривлень, пов'язуючи їх із механізмами прийняття рішень [47].

Разом із тим соціальна небезпека виникає тоді, коли адаптивне спрощення переноситься на сферу людської гідності, статусу й прав. Те, що могло бути корисним як механізм швидкого розпізнавання загрози, у сфері гендерних відносин трансформується у схильність до жорсткої типізації, морального ранжування та виправдання нерівного доступу до ресурсів. У такому разі когнітивне викривлення перестає бути лише індивідуальним способом економії мисленнєвих зусиль. Воно стає психологічним механізмом підтримання соціальної асиметрії.

Окремої уваги заслуговує питання того, яким чином когнітивні викривлення підтримуються в умовах недостатньої рефлексії. Бар'єри рефлексивного мислення свідчать про те, що людина часто уникає глибокого перегляду власних ментальних установок, оскільки такий перегляд може загрожувати звичній цілісності її картини світу. Критичне мислення, навпаки, є одним із найбільш ефективних засобів подолання когнітивних викривлень [7; 33; 46]. Свідома перебудова мисленнєвих схем дає змогу зменшити вплив автоматичних помилок і трансформувати деструктивну інтерпретацію досвіду.

У контексті гендерної ієрархії це означає, що нерівність зберігається не лише тому, що суспільство її відтворює, а й тому, що сам суб'єкт рідко ставить під

сумнів власні спонтанні оцінки. Без рефлексії стереотип здається знанням, упередження — особистим досвідом, а дискримінаційна практика — здоровим глуздом. Саме ця псевдоприродність робить когнітивні викривлення особливо стійкими: вони не сприймаються як помилка, а подаються як «реалістичне» бачення соціального порядку.

Важливим є також зв'язок когнітивних викривлень із суб'єктивним благополуччям та емоційною регуляцією. Інтерпретація себе, світу й майбутнього має істотне значення для переживання психологічного стану. Дослідження психологічних захистів демонструють, що позитивний або негативний життєвий досвід особистості не є прямим відображенням обставин, а значною мірою опосередковується способами захисту, витіснення, раціоналізації й переоцінки [34;26]. У цьому сенсі гендерна ієрархія часто підтримується не відкритим насильством думки, а захисними конструкціями: «так було завжди», «жінці так безпечніше», «у неї інші пріоритети», «він просто відповідальніший». Такі формули виконують подвійну функцію. З одного боку, вони знімають моральну напругу з нерівної ситуації, дозволяючи суб'єктові не переживати власну участь у підтриманні дискримінаційної практики. З іншого боку, вони блокують критичне осмислення самої нерівності, оскільки переводять її з площини соціальної несправедливості у площину нібито природного порядку. Саме тому когнітивне викривлення в гендерній сфері має не лише пізнавальний, а й афективно-захисний вимір.

Я. Короход зазначає, що різні типи гендерної ідентичності жінок пов'язані з різними стратегіями самореалізації, поєднанням сімейних і професійних потреб, а також особливостями самооцінки [15, с. 11]. Т. Костіна у праці про гендерну різноманітність наголошує, що сучасність розмиває жорсткі межі бінарної системи, а отже будь-яка спроба пояснити статус жінки «природним призначенням» уже суперечить реальній складності соціального досвіду [16, с. 32]. М. Ткалич послідовно показує, що гендерна психологія давно відійшла від біологічного редукціонізму й розглядає гендер як систему взаємодії, очікувань, ролей та інтерпретацій [40, с. 32].

Відповідно до цього можна стверджувати, що когнітивне викривлення у сприйнятті гендерної ієрархії функціонує як механізм спрощення складної, рухливої й багатовимірної реальності до набору примітивних бінарних опозицій. Такі опозиції зручні для соціального контролю, проте вони не відповідають реальному життєвому досвіду людей. Жінка в межах стереотипної ієрархії постає не як автономний суб'єкт із множинними ідентичностями, а як носійка заздалегідь визначеної ролі. Чоловік, своєю чергою, також потрапляє в межі жорсткого сценарію, який вимагає домінування, раціональності, контролю та емоційної стриманості. Отже, гендерна ієрархія обмежує не лише тих, кого підпорядковує, а й тих, кому формально надає перевагу.

Узагальнення основних психологічних механізмів когнітивних викривлень у сприйнятті гендерної ієрархії подано в таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Психологічні механізми когнітивних викривлень у сприйнятті гендерної ієрархії

Механізм	Суть	Прояв у гендерній ієрархії
Когнітивні схеми	Упорядкування соціальної інформації через сталі уявлення.	Чоловіки й жінки сприймаються через наперед задані ролі.
Автоматизоване мислення	Швидкі неусвідомлені оцінки.	Жінку можуть автоматично оцінювати як менш придатну до влади чи лідерства.
Стереотипізація	Перенесення характеристик групи на окрему людину.	Жінкам приписують емоційність і турботливість, чоловікам — раціональність і силу.
Захисна раціоналізація	Виправдання нерівності прийнятними поясненнями.	Нерівність пояснюється традицією, «природними відмінностями» або безпекою жінки.
Обмежена рефлексія	Відсутність критичного перегляду власних переконань.	Стереотипи сприймаються як досвід або «здоровий глузд».

Продовження таблиці 1.1

Групова категоризація	Поділ людей на групи з приписуванням їм певних властивостей.	Жінки сприймаються як група з нижчим статусом або обмеженою сферою реалізації.
Інтеріоризовані рольові моделі	Засвоєння соціальних очікувань як власних норм.	Жінки можуть самі обмежувати професійні домагання.
Ефект псевдоочевидності	Сприйняття сконструйованих уявлень як природних.	Гендерна ієрархія здається самозрозумілою та психологічно виправданою.

Упередження і стереотипи, як слушно наголошує Т. Костіна, є передумовою розгортання гендерної дискримінації [18, с. 145]. Це положення має важливе теоретичне значення, оскільки дискримінація не починається лише з конкретної дії. Вона починається з когнітивної рамки, у межах якої певна група сприймається як менш компетентна, менш автономна, менш раціональна або менш достойна ресурсів. Саме тому гендерний стереотип не можна вважати нейтральною культурною традицією. Він є психологічною інфраструктурою нерівності: спочатку редукує іншу людину до ролі, потім — роль до функції, а далі — функцію до допустимого рівня використання [18;44].

Суттєвим механізмом підтримання такої інфраструктури є групова категоризація. Дослідження точності й викривлень в оцінці групової ідентифікації засвідчують, що навіть дружнє середовище не усуває повністю bias у сприйнятті належності до групи [65]. Це спостереження є важливим для гендерної проблематики, оскільки дає змогу пояснити, чому патріархальні установки підтримуються не лише відверто антагоністичними групами, а й людьми, які суб'єктивно вважають себе доброзичливими до жінок. Bias працює саме тому, що зберігається на рівні звичних категоризацій.

Якщо жінка сприймається насамперед як мати, партнерка, прикраса колективу, емоційний ресурс або допоміжна фігура, то навіть формально позитивне ставлення не усуває ієрархічної логіки. Воно лише пом'якшує її зовнішню форму, залишаючи незмінними її соціально-психологічні наслідки. У

такому разі доброзичливість може співіснувати з патерналізмом, турбота — з контролем, а визнання — з обмеженням автономії [51;65].

Отже, когнітивні викривлення не лише впливають на індивідуальні судження, а й беруть участь у відтворенні ширших соціальних структур. У сфері гендерних відносин вони забезпечують психологічну легітимацію ієрархії, оскільки перетворюють культурно сформовані уявлення на нібито очевидні висновки про здібності, призначення й соціальну цінність людини. Подолання таких викривлень потребує не лише інформування про гендерну рівність, а й розвитку рефлексивного мислення, критичного аналізу стереотипів та перегляду тих ментальних схем, через які суб'єкт звик оцінювати себе й інших.

1.2. Соціально-рольові гендерні установки як інструмент нормалізації економічної експлуатації

Соціально-рольові гендерні установки не можна розглядати лише як сукупність очікувань щодо «належної» поведінки жінок і чоловіків. У соціально-психологічному вимірі вони виконують нормативну, регулятивну й санкціонувальну функції, оскільки задають межі прийнятної економічної активності, визначають допустимий розподіл оплачуваної та неоплачуваної праці, формують моральну оцінку кар'єрних амбіцій, а також впливають на уявлення про те, хто має право ухвалювати фінансові рішення й розпоряджатися спільними ресурсами. За таких умов економічна експлуатація не завжди постає як пряме позбавлення майна, доходу чи професійних можливостей. Значно частіше вона набуває прихованих і соціально схвалених форм: привласнення часу, побутової праці, емоційних зусиль, репродуктивних і доглядових ресурсів жінки без повного визнання їхньої економічної, соціальної та психологічної вартості [35;39;43].

П. Горностай показує, що засвоєння гендерних ролей відбувається через систематичне включення індивіда в очікувані моделі поведінки, які підтримуються сім'єю, освітніми інституціями, культурою та повсякденною

комунікацією [6, с. 132–155]. Т. Костіна, аналізуючи жіночі життєві сценарії, підкреслює, що сценарна організація життя визначає не лише індивідуальні плани, а й соціально дозволені межі самореалізації [17, с. 74–80]. У межах таких сценаріїв жіноча праця нерідко осмислюється як допоміжна, додаткова або вторинна щодо сімейної функції. Це породжує суперечливу ситуацію: від жінки очікують економічного внеску, але водночас не завжди визнають за нею право на повноцінну економічну автономію. Таким чином формується прихована матриця експлуатації: жінка має працювати, але не повинна демонструвати надмірну професійну перевагу; має заробляти, але не виходити за межі нормативної «жіночності»; має бути корисною для сім'ї та суспільства, але не завжди отримує повний контроль над результатами власної праці.

Гендерні стереотипи істотно впливають на професійне самовизначення, а отже, і на стартові умови економічної нерівності. А. Ільчук у дослідженні впливу гендерних стереотипів на вибір майбутньої професії показує, що уявлення про «чоловічі» й «жіночі» сфери діяльності є поширеною підставою для дискримінаційних практик і порушення прав людини [8, с. 155]. О. Коханова й Є. Бурячок наголошують, що гендерні стереотипи звужують можливості самореалізації жінок різного віку, пропонуючи їм обмежений набір соціально схвалених моделей життєвого успіху [19, с. 87]. С. Мащак і В. Борух демонструють зв'язок стереотипних уявлень із самооцінкою, рівнем домагань і можливостями особистісної самореалізації [25, с. 26]. Отже, економічна експлуатація починається не лише з факту нерівної оплати праці чи обмеженого доступу до посад. Вона закладається значно раніше — у той момент, коли певні види діяльності маркуються як «неприродні» для жінок, надмірно амбітні, соціально ризиковані або несумісні з очікуваними жіночими ролями.

Окремого розгляду потребує сфера грошових переконань і фінансових установок. Праці Н. Клименко дають змогу простежити, як соціальні очікування інтеріоризуються на рівні економічної поведінки жінок. Авторка доводить зв'язок грошових установок жінок із соціально-демографічними, соціально-економічними та організаційно-професійними чинниками, описує типи

грошових переконань і поведінки, окреслює особистісно-професійні стилі поведінки жінок, а також показує їхній зв'язок із грошовими й соціально-психологічними установками [9;11;12;13]. У цьому підході ставлення до грошей не зводиться до індивідуальної риси характеру чи особистого вибору. Воно розглядається як психологічно опосередкований результат тривалого перебування в системі норм, де матеріальна самостійність жінки може одночасно заохочуватися на рівні декларованої рівності та морально проблематизуватися на рівні повсякденних очікувань.

Праці Н. Клименко, присвячені комплексу методик дослідження особистісно-професійних стилів поведінки як чинника ставлення жінок до грошей, переводять зазначену проблему з площини загальних міркувань у площину емпірично орієнтованого аналізу [10;11]. Завдяки цьому стає очевидним, що економічна залежність жінки не може бути пояснена лише низьким доходом, браком вакансій або недостатнім рівнем професійної підготовки. Вона значною мірою підтримується соціально сформованими патернами, у межах яких автономія сприймається як ризик, матеріальна наполегливість — як відхилення від нормативної жіночності, а фінансова самодостатність — як потенційна загроза близьким стосункам. Саме в цій площині гендерна установка набуває функції нормалізації експлуатації: жінка може погоджуватися на менший обсяг ресурсів не через відсутність здібностей чи професійних можливостей, а тому, що інша модель поведінки передбачає вихід за межі культурно дозволеного.

Значущим для аналізу є також професійний контекст, у якому гендерні установки проявляються через оцінку компетентності, кар'єрні очікування та розподіл організаційної влади. А. Тихомирова й О. Касаткіна-Кубишкіна показують, що професійна діяльність і кар'єрне просування продовжують мати виразний гендерний вимір, який виявляється у стилях лідерства, балансі роботи й приватного життя, способах оцінювання професійної ефективності та кар'єрних орієнтирах. В. Узун наголошує на впливі гендерних стереотипів і соціальних очікувань на професійну ідентичність майбутніх психологів [39;42].

М. Ткалич у роботі про стать співробітників як чинник гендерної взаємодії персоналу організацій показує, що гендер у межах організації функціонує не як нейтральна ознака, а як чинник комунікативного, статусного та владного позиціонування [41]. Отже, економічна експлуатація проявляється не лише у прямій недоплаті. Вона може виявлятися в обмеженому доступі до престижних ролей, нерівному розподілі кар'єрних можливостей, підвищених вимогах до емоційної праці, невидимому менторстві, неформальній підтримці колективу та виконанні сервісних функцій, які не отримують відповідного матеріального чи символічного визнання.

Не менш показовим є зв'язок гендерних архетипів із ринком праці та процесами цифрової трансформації. Т. Бельська та М. Лашкіна, аналізуючи кар'єрне зростання на світовому ринку праці в умовах інформаційного суспільства, підкреслюють, що гендерні відмінності продовжують ґрунтуватися на глибинних психологічних структурах і впливати на публічну сферу, медіа та управління [1, с. 37]. Авторки поєднують макросоціальний і психологічний рівні аналізу, що дає змогу розглядати нерівність на ринку праці не лише як статистичний або інституційний факт, а як наслідок тривалого відтворення уявлень про статус, владу й соціально прийнятні ролі. Саме тому навіть у цифровізованих секторах, які декларують відкритість, конкурентність і меритократію, жінки можуть залишатися вразливими до горизонтальної сегрегації, недооцінки результатів праці, подвійних стандартів і прихованого обмеження професійного зростання.

Д. Світовенко, аналізуючи форми та способи реалізації принципу гендерної рівності за трудовим законодавством України, розкриває значення правових механізмів у забезпеченні рівних прав [35]. С. Ушаков, розглядаючи механізми забезпечення гендерної рівності в глобальному та національному вимірах, акцентує на поєднанні міжнародних стандартів, державної політики та практик реалізації [43, с. 127]. Водночас між правовим принципом і повсякденною економічною поведінкою існує простір, у якому продовжують діяти рольові установки. Там, де закон забороняє дискримінацію, але культура

зберігає уявлення про жіночий дохід як другорядний, юридична рівність може співіснувати з економічною залежністю. Тому подолання експлуатації потребує не лише правового регулювання, а й перегляду тих соціальних ролей, які виправдовують нерівний розподіл влади, ресурсів і відповідальності під виглядом турботи, сімейного порядку або традиції.

Проблема економічної нормалізації експлуатації тісно пов'язана з психологією бідності. Бідність має не лише матеріальний, а й соціально-психологічний вимір: вона впливає на рівень домагань, відчуття контролю над власним життям, ціннісні орієнтації, очікування від майбутнього та моделі адаптації [38]. У контексті жіночого досвіду це набуває особливого значення, оскільки тривале життя в умовах занижених очікувань, соціально підтримуваної скромності й орієнтації на потреби інших може формувати установку на мінімізацію власних матеріальних і професійних запитів. У такий спосіб бідність і гендерна соціалізація взаємно підсилюють одна одну: матеріальний дефіцит закріплює залежність, а гендерна норма надає цій залежності морально прийнятної форми. Внаслідок цього жінка може сприймати обмеження власних потреб не як наслідок нерівності, а як ознаку відповідальності, жертвовності чи «правильної» жіночої поведінки.

Особливо виразно нормалізація економічної експлуатації проявляється у сфері репродуктивної та доглядової праці. І. Шрамко, досліджуючи соціальну підтримку жінок у період вагітності та після пологів, акцентує на значенні підтримувального оточення для психологічного стану жінки [17;36;48]. Однак сама потреба в такій підтримці висвітлює й інший аспект проблеми: репродуктивна, емоційна та доглядова праця часто сприймається як природний обов'язок жінки, хоча вона має значну психологічну, часову й економічну вартість. Там, де догляд не визнається як праця, виникає одна з найглибших форм економічної експлуатації — привласнення життєвого часу без еквівалентної компенсації, соціального захисту чи належного символічного визнання. Гендерні установки, що романтизують самопожертву, материнську тотальність

і безумовну жіночу турботу, фактично легітимізують неоплачувану працю як норму та ускладнюють її критичне осмислення.

Систематизація соціально-психологічних механізмів, через які гендерні установки сприяють відтворенню економічної залежності та нормалізації експлуатації жінок, представлена в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Соціально-рольові гендерні установки як чинник нормалізації економічної експлуатації жінок

Аспект	Зміст гендерних установок	Прояв економічної експлуатації
Гендерні ролі	Визначають соціально прийнятну поведінку жінок і чоловіків, межі праці, турботи та фінансової автономії.	Жіночий час, праця й доглядові ресурси привласнюються без повного економічного визнання.
Соціалізація	Гендерні ролі засвоюються через сім'ю, освіту, культуру й повсякденну комунікацію.	Жіноча праця сприймається як природна або допоміжна, а не як самостійний економічний внесок.
Професійний вибір	Стереотипи поділяють діяльність на «чоловічу» й «жіночу».	Жінки можуть обмежувати професійні амбіції ще до виходу на ринок праці.
Фінансові установки	Ставлення до грошей формується під впливом соціальних, економічних і професійних чинників.	Фінансова самостійність жінки може сприйматися як загроза стосункам або відхилення від «жіночності».
Організаційна сфера	Гендер впливає на оцінку компетентності, кар'єрне просування й розподіл влади.	Експлуатація проявляється в недооцінці праці, обмеженні доступу до престижних ролей та невидимій емоційній роботі.
Ринок праці	Гендерні архетипи зберігають вплив навіть в умовах цифровізації.	Жінки стикаються з горизонтальною сегрегацією, подвійними стандартами й недооцінкою результатів праці.
Правовий вимір	Формальна рівність не завжди усуває традиційні уявлення про жіночий дохід і сімейні обов'язки.	Юридична рівність може співіснувати з фактичною економічною залежністю.

Продовження таблиці 1.2

Бідність	Бідність впливає на рівень домагань, відчуття контролю та життєві очікування.	Гендерна соціалізація й матеріальний дефіцит формують установку на мінімізацію власних потреб.
Доглядова праця	Турбота, материнство й побутова робота часто сприймаються як природний обов'язок жінки.	Неоплачувана праця нормалізується й не отримує належної компенсації або визнання.

Отже, соціально-рольові гендерні установки виступають не лише механізмом організації міжособистісних очікувань, а й засобом відтворення економічної нерівності. Вони формують уявлення про «природність» жіночої турботи, другорядність жіночого доходу, допустимі межі професійної амбітності та моральну оцінку фінансової автономії. Через це економічна експлуатація жінок часто не розпізнається як порушення справедливості, а подається як традиційний розподіл ролей, сімейна необхідність або прояв відповідальності. Саме така нормалізація робить експлуатацію стійкою: вона підтримується не лише зовнішніми інституціями, а й внутрішньо засвоєними установками, що регулюють поведінку, самооцінку й економічні домагання жінок.

1.3. Культурна легітимізація фізичної експлуатації та насильства через дегуманізацію та об'єктивацію

Фізична експлуатація жінок не формується ізольовано від культурного середовища. Її суспільна допустимість виникає ще до безпосереднього акту насильства — у процесі символічного зниження жіночої суб'єктності, у звичному сприйнятті жіночого тіла як ресурсу, доступного для використання, а також у знеціненні жіночих меж, болю й досвіду. Дегуманізація в цьому контексті означає не лише пряме заперечення гідності жінки. Вона виявляється також у поступовому витісненні жінки з позиції повноправного морального суб'єкта. Об'єктивація, своєю чергою, зводить жінку до певної функції — сексуальної, репродуктивної, побутової, сервісної або емоційно-

підтримувальної. Коли така редукція стає звичною, фізичне насильство легше пояснюється як «інцидент», «реакція», «провокація», «родинна справа» або наслідок приватного конфлікту, а не як прояв усталеної системи нерівності [14;37].

Н. Коляда, Т. Кочубей, Н. Левченко та А. Войтовська показують, що гендерні стереотипи є одним із чинників виникнення насильства щодо жінок, оскільки формують уявлення про чоловічу домінацію та жіночу терплячість як соціально допустимі моделі поведінки [14, с. 202]. В. Синишина та О. Смук, аналізуючи психологічну допомогу жінкам, які постраждали від гендерно зумовленого насильства, визначають таке насильство як дії, спрямовані проти осіб через їхню стать і такі, що завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди [37, с. 33]. Отже, між символічною та реальною шкодою існує безпосередній зв'язок. Фізичне насильство не є зовнішнім щодо культури; воно спирається на вже сформовану систему значень, у межах якої жіноча автономія оцінюється як менш вагома, а чоловіче право на контроль — як більш прийнятне. На наш погляд, фізична експлуатація стає культурно можливою тоді, коли суспільство вже погодилося з ідеєю меншої цінності жіночої свободи, тілесної недоторканності та права на самовизначення.

Для розуміння цього процесу суттєве значення мають праці І. Кочергіної. Дослідниця, аналізуючи критерії та форми психологічного насильства, доводить, що насильство не обмежується фізичним впливом, а охоплює системи контролю, погроз, приниження, знецінення, емоційного нехтування та обмеження свободи [2; 20; 23]. В апробації методики дослідження психологічного насильства над жінками в родині І. Кочергіна виокремлює такі чинники, як «заборони та примус», «погрози», «контроль», «презирство та знецінення особистості», «негативне оцінювання розумових здібностей», «емоційне нехтування» [20, с. 82]. У дослідженні критеріїв і форм психологічного насильства авторка підкреслює, що насильницькі стосунки будуються не лише на епізодичних актах агресії, а й на тривалому підпорядкуванні особистості [21, с. 314].

У теоретичних підходах до пояснення природи психологічного насильства в родині І. Кочергіна фактично демонструє, що фізичне насильство рідко існує відокремлено від інших форм примусу. Воно формується на ґрунті постійного психологічного тиску, унаслідок якого жінка поступово втрачає відчуття власної цінності, безпеки та права на опір [23, с. 240]. Відповідно, дегуманізація не є лише наслідком побиття або фізичного примусу. Вона часто передує їм, оскільки для здійснення фізичного насильства агресор попередньо має сприйняти іншу людину не як рівноправного суб'єкта, а як об'єкт контролю, дисциплінування або покарання.

Цей висновок підтверджується дослідженнями саморегуляції та копінг-поведінки жінок у ситуації насильства. Аналіз особливостей саморегуляції жінок, які зазнають психологічного насильства з боку родини, показує, що життєдіяльність постраждалої поступово перебудовується під впливом контролю, страху та загрози [22]. Дослідження психологічних умов формування деструктивної копінг-поведінки наголошує, що така поведінка є наслідком травмуючих подій, а не проявом інфантильності, слабкості чи небажання змін [31]. Вибір конструктивних або деструктивних стратегій подолання пов'язаний з умовами розвитку, ранньою травматизацією, порушеннями комунікації та дефіцитом особистісних і соціальних ресурсів [30].

На наш погляд, ці положення руйнують один із найстійкіших культурних міфів — уявлення про те, що жінка «сама залишається» в насильницьких стосунках. Тривале насильство змінює здатність оцінювати ризики, бачити альтернативи, довіряти власному досвіду та захищати власні межі. Постраждала може поступово втрачати відчуття особистої цінності, сприймати контроль як норму, а небезпеку — як неминучу частину стосунків. Саме тому поведінку жінки в ситуації насильства не можна пояснювати через спрощені моральні оцінки або звинувачення.

Наслідки насильства не є сталою властивістю особистості. Тому культурні пояснення «вона така за характером», «вона слабка», «їй це зручно» або «вона сама дозволяє» слід розглядати як форми вторинної віктимізації. Якщо

психокорекційний вплив здатний змінювати копінг-стратегії, відновлювати життєстійкість і повертати жінці відчуття суб'єктності, то джерелом дезадаптації є не «жіноча природа», а насильницька система відносин. Отже, будь-яке культурне виправдання фізичної експлуатації жінки є не лише етично неприйнятним, а й психологічно необґрунтованим [30; 32; 37].

Окремого розгляду потребують когнітивні викривлення, які впливають на оцінку стосунків, сприйняття небезпеки та прийняття рішення щодо виходу з насильницької взаємодії [49]. У дослідженнях насильства й когнітивних викривлень простежується зв'язок між лояльністю до стосунків, страхом їх розірвання та труднощами усвідомлення власної віктимізації [50]. П. Медінілья-Тена, М. Баденес-Састре й Ф. Експосіто аналізують предиктори когнітивних викривлень в інтимно-партнерському насильстві та вказують на значення ідеологічних, реляційних і соціодемографічних чинників [62]. Це дає підстави стверджувати, що спотворене сприйняття насильства формується не лише на індивідуальному рівні, а й під впливом ширших соціальних норм, які навчають жінку сумніватися у власному досвіді та виправдовувати поведінку агресора.

Ще один значущий вимір проблеми становить системне виправдання віктимізації. А. Віккі Дзуетсо Муафо та Г. Кевін Еканго Нзекаї показують зв'язок між виправданням гендерної системи та ставленням до віктимізації жінок [64]. Для нашої теми це має особливе значення, оскільки демонструє: жінки можуть брати участь у відтворенні установок, що шкодять їхній групі, не через внутрішню «схильність до страждання», а через інтеріоризацію легітимуючої ідеології. Культурна легітимізація насильства діє не лише через виправдання агресора. Вона також перебудовує мислення потенційної жертви так, щоб нерівність здавалася морально зрозумілою, природною або навіть справедливою. У такому разі фізичне насильство перестає сприйматися як грубе порушення прав і починає тлумачитися як крайня, але нібито «зрозуміла» реакція в межах усталеної системи взаємин [14, с. 202–214; 64].

З механізмами дегуманізації пов'язане також моральне роз'єднання, яке досліджується у зв'язку з когнітивними викривленнями щодо жінок у

сексуальних правопорушників [53]. У цьому випадку поєднуються два процеси: викривлене бачення жінки та відокремлення насильницької дії від її моральної оцінки. Моральне роз'єднання дає змогу агресору представляти насильство як заслужене, мінімізоване, вимушене або спровоковане. На наш погляд, це є крайнім проявом об'єктивації: жінка вже не просто оцінюється крізь призму стереотипу, а фактично виводиться з поля повноцінної співлюдяності. За таких умов фізична експлуатація стає не лише можливою, а й внутрішньо виправданою для того, хто її здійснює [53].

Культурна легітимізація насильства має також інституційний вимір. О. Пархоменко, досліджуючи гендерні стереотипи як інструментальну основу маніпулювання в сімейному судочинстві України, показує, що стереотип може діяти не лише на рівні повсякденних уявлень, а й у сфері формально-правових процедур [29]. Це свідчить про те, що навіть інституції, які декларують захист прав людини, можуть опосередковано відтворювати оцінкові схеми «добра мати», «істерична жінка», «ненадійна потерпіла», «емоційно перебільшений досвід». У такому разі інституційна практика не долає культурну легітимізацію насильства, а надає їй процедурної форми. На наш погляд, саме така інституційна мімікрія робить фізичну експлуатацію особливо стійкою: вона формально засуджується на рівні норм, але частково виправдовується на рівні інтерпретації конкретної ситуації [29 35;43].

У межах досліджуваної теми необхідно підкреслити, що об'єктивація не зводиться лише до сексуалізації. Вона може проявлятися також в економічному, побутовому, репродуктивному та емоційному вимірах. Жіноче тіло й жіноча праця можуть сприйматися як ресурс для догляду, сексуальної доступності, народження дітей, обслуговування сім'ї або підтримання емоційного комфорту інших членів родини [14;21;30]. Саме тому межа між економічною, психологічною та фізичною експлуатацією є досить умовною. Там, де привласнення жіночого часу, праці та емоційної енергії вважається нормальним, легше нормалізується і привласнення її тілесних меж.

Економічне підпорядкування може створювати передумови для фізичного контролю, оскільки матеріальна залежність зменшує можливості жінки для виходу з насильницьких стосунків. Фізичне насильство, своєю чергою, закріплює матеріальну та психологічну залежність, руйнуючи ресурси опору, самозахисту й соціальної активності. Отже, різні форми експлуатації не просто співіснують, а взаємно посилюють одна одну. У цьому полягає одна з основних закономірностей досліджуваного феномена: фізична експлуатація жінок підтримується не лише прямою агресією, а й системою соціальних, економічних, психологічних та символічних залежностей [49;62].

Показовим є й те, що насильство часто маскується мовою турботи, честі, дисципліни, ревності, захисту або сімейної приватності. У таких випадках дегуманізація діє особливо ефективно, оскільки вона не потребує прямої мови ненависті. Достатньо зменшити вагу жіночої згоди, сумніву, болю чи страху. Коли жінка мислиться як «та, що має терпіти», «та, що повинна зберегти сім'ю», «та, що не повинна провокувати», насильство поступово переходить із категорії правопорушення до категорії порушеного ритуалу взаємодії. Тоді суспільна увага зміщується з питання про відповідальність агресора на питання про поведінку жертви: чому вона не пішла, чому мовчала, чому звернулася по допомогу лише тепер або чому, навпаки, «винесла проблему назовні» [23;31;37;64].

Отже, культурна легітимізація фізичної експлуатації та насильства щодо жінок ґрунтується на поєднанні кількох взаємопов'язаних механізмів: когнітивного спрощення жіночої суб'єктності, соціально засвоєної об'єктивації, морального роз'єднання, системного виправдання нерівності, інституційного відтворення стереотипів і травматичної перебудови самосприйняття постраждалої. Ці механізми не існують окремо. Вони утворюють цілісну систему, у межах якої жінка поступово переміщується з позиції повноправного суб'єкта до позиції керованого, оцінюваного й доступного для використання об'єкта.

Висновки до розділу 1

У першому розділі було здійснено теоретичний аналіз проблеми когнітивних викривлень та гендерних установок як психологічних чинників легітимізації економічної та фізичної експлуатації жінок. Установлено, що когнітивні викривлення не є випадковими помилками мислення, а становлять систематичні способи інтерпретації соціальної реальності, які формуються під впливом попереднього досвіду, виховання, культурних норм, соціальних стереотипів і закріплених рольових очікувань. У контексті гендерної ієрархії такі викривлення сприяють тому, що нерівність між чоловіками й жінками починає сприйматися не як соціально сконструйоване явище, а як природний, звичний і нібито обґрунтований порядок.

З'ясовано, що важливу роль у підтриманні гендерної ієрархії відіграють когнітивні схеми, автоматизоване мислення, стереотипізація, групова категоризація, захисна раціоналізація, обмежена рефлексія та ефект псевдоочевидності. Саме ці механізми дають змогу людині швидко інтерпретувати поведінку жінок і чоловіків через наперед задані уявлення про «жіноче» і «чоловіче». Унаслідок цього жінка часто оцінюється не як автономна особистість із власними здібностями, потребами й правами, а як носійка певної соціальної функції: доглядової, емоційної, репродуктивної, сімейної або допоміжної.

Також установлено, що фізична експлуатація та насильство щодо жінок культурно легітимізуються через дегуманізацію й об'єктивацію. Дегуманізація знижує сприйняття жінки як повноправного морального суб'єкта, тоді як об'єктивація зводить її до тіла, функції або ресурсу. Унаслідок цього фізичний контроль, психологічний тиск, примус, приниження чи насильство можуть пояснюватися як «турбота», «дисципліна», «ревності», «захист» або «родинна справа».

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЛІ КОГНІТИВНИХ УПЕРЕДЖЕНЬ ТА ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ПРОЦЕСАХ ВИПРАВДАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО Й ФІЗИЧНОГО ВИЗИСКУ ЖІНОК

2.1. Психодіагностичні методи дослідження ролі когнітивних упереджень та гендерних стереотипів у процесах виправдання економічної й фізичної експлуатації жінок

Психодіагностика є одним із провідних напрямів психологічного дослідження, який дає змогу не лише описати окремі психічні явища, а й виявити їхню структуру, рівень вираженості, взаємозв'язки та можливий вплив на поведінку людини. У межах нашого дослідження психодіагностика розглядається як система методів, спрямованих на вивчення тих психологічних чинників, які зумовлюють сприйняття гендерної нерівності, формують готовність виправдовувати економічне підпорядкування жінок і можуть послаблювати критичність щодо фізичного або психологічного контролю над ними. Особливість цієї теми полягає в тому, що значна частина відповідних установок не завжди усвідомлюється респондентами як дискримінаційна. Людина може декларувати загальну підтримку рівності, але водночас погоджуватися з твердженнями про природну пріоритетність чоловічої кар'єри, більшу раціональність чоловіків, необхідність жіночої поступливості або обов'язок чоловіка «керувати» важливими рішеннями.

Проблема когнітивних викривлень має принципове значення, оскільки саме вони можуть виступати механізмом, через який соціальні стереотипи перетворюються на «очевидні» життєві висновки. Когнітивні викривлення визначаються як систематичні неточності мислення, що впливають на сприйняття, інтерпретацію подій, емоційне реагування та прийняття рішень. У психологічному аналізі особистості когнітивні викривлення розглядаються як важливий чинник формування помилкових або однобічних висновків про себе,

інших людей і соціальні ситуації [44, с. 138]. У дослідженнях підкреслюється, що особа може не просто підтримувати певний стереотип, а й інтерпретувати через нього конкретну ситуацію: нерівну оплату праці — як наслідок «менших амбіцій» жінок, фінансову залежність — як «нормальну сімейну модель», а насильницький контроль — як «турботу» або «захист».

На нашу думку, саме через поєднання когнітивних викривлень і гендерних стереотипів формується особлива система виправдання експлуатації. Когнітивне викривлення забезпечує спрощення складної соціальної реальності, а гендерний стереотип надає цьому спрощенню конкретного змісту. У результаті жінка сприймається не як автономний суб'єкт, а як носій певної соціально очікуваної функції: доглядової, репродуктивної, емоційно підтримувальної, естетичної або залежної. Така редукція створює передумови для нормалізації економічного визиску, оскільки неоплачувана праця, обмежений доступ до ресурсів або вторинність жіночої кар'єри починають здаватися не порушенням справедливості, а «природним» розподілом ролей.

Когнітивні викривлення можуть зумовлювати неточні, субоптимальні або упереджені судження, особливо в ситуаціях соціальної складності, невизначеності й дефіциту рефлексії [59]. Водночас у дослідженнях гендерної психології підкреслюється, що уявлення про чоловіче й жіноче формуються не ізольовано, а в процесі соціалізації, під впливом сім'ї, освітнього середовища, культури, професійних очікувань і комунікативних практик [5; 6; 40]. Тому вивчення ролі когнітивних упереджень у виправданні експлуатації жінок потребує комплексного методичного підходу: необхідно дослідити і загальні соціально-рольові установки, і конкретні форми сексистських переконань, і когнітивну схильність до сприйняття світу як загалом справедливого.

Особливої уваги заслуговує феномен віри у справедливий світ. У межах нашого дослідження він розглядається як когнітивне упередження, яке може мати подвійний психологічний ефект. З одного боку, віра в те, що світ є впорядкованим і справедливим, може підтримувати суб'єктивну стабільність, знижувати тривогу й допомагати людині зберігати відчуття сенсу. З іншого боку,

надмірна віра у справедливість соціального порядку може сприяти виправданню нерівності, оскільки людина починає припускати, що кожен отримує те, на що заслуговує. У контексті гендерних відносин це може проявлятися у схильності пояснювати дискримінацію не структурними причинами, а особистими характеристиками жінок, їхнім вибором, недостатньою активністю або нібито природною відмінністю соціальних ролей.

Важливим методичним аспектом є й те, що економічна та фізична експлуатація жінок мають різні, але взаємопов'язані психологічні механізми. Економічний визиск може проявлятися через обмеження фінансової автономії, знецінення жіночої праці, нерівність у професійному просуванні, перекладання неоплачуваної доглядової роботи на жінок, виправдання чоловічого контролю над ресурсами. Фізична експлуатація й насильницький контроль пов'язані з тілесною автономією, правом на безпеку, межі, свободу пересування, вибір партнерських і сімейних сценаріїв. Проте обидва явища мають спільну психологічну основу: зменшення суб'єктності жінки та нормалізацію нерівного розподілу влади.

У дослідженнях гендерно зумовленого насильства підкреслюється, що стереотипи можуть виступати одним із чинників виникнення насильства щодо жінок, оскільки вони формують модель чоловічої домінації та жіночої терплячості [14]. Аналіз психологічного насильства в родині також показує, що воно часто охоплює контроль, заборони, примус, знецінення, приниження, негативне оцінювання здібностей та емоційне нехтування [20; 21; 23]. Це дає підстави вважати, що вивчення фізичної експлуатації не може обмежуватися лише прямими формами агресії. Методично важливо враховувати також ті установки, які виправдовують контроль, підпорядкування, обмеження самостійності та привласнення права вирішувати за жінку.

Під час побудови методичного апарату нами було враховано, що досліджувана проблема має як індивідуально-психологічний, так і соціально-психологічний вимір. Індивідуально-психологічний вимір пов'язаний із тим, як саме респондент інтерпретує справедливість, відповідальність, права, соціальні

ролі й нерівність. Соціально-психологічний вимір проявляється у тому, що ці інтерпретації формуються не лише особистим досвідом, а й культурними нормами, груповими очікуваннями, освітнім середовищем, сімейними моделями та мовними практиками.

Емпіричне дослідження було організовано на базі ПВНЗ «УГІ», кафедри педагогіки та психології, м. Буча. До участі було залучено 50 осіб віком від 18 до 34 років. Вибірка включала 16 чоловіків та 34 жінки. Така кількість респондентів дала змогу здійснити первинний кількісний аналіз, порівняти показники за статтю та виявити загальні тенденції у зв'язках між когнітивними упередженнями, гендерними установками та готовністю виправдовувати різні форми експлуатації жінок. Респонденти відрізнялися за рівнем освіти, сімейним станом, статусом зайнятості, типом населеного пункту проживання та фінансовим станом родини, що дозволило врахувати соціально-демографічний контекст досліджуваних установок.

До соціально-демографічного блоку було включено такі параметри: стать, вік, освіта, сімейний стан, зайнятість, тип населеного пункту та суб'єктивна оцінка фінансового стану родини. Освіта респондентів визначалася через категорії: науковий ступінь, вища освіта, середня освіта, повна середня освіта. Сімейний стан включав категорії: заміжня / одружений, у розлученні, інше. Статус зайнятості було представлено категоріями: працюю, працюю і навчаюсь, інше. Тип населеного пункту проживання визначався як місто, селище або село. Фінансовий стан родини респонденти оцінювали через категорії: бідність, базовий мінімум, фінансова стабільність, достаток.

Використання соціально-демографічного блоку було необхідним, оскільки гендерні установки не існують окремо від життєвого контексту. Наприклад, фінансова стабільність або нестабільність може впливати на ставлення до економічної автономії жінки, а сімейний стан — на оцінку традиційного розподілу ролей у парі. Тип населеного пункту також може бути пов'язаний із різною інтенсивністю традиційних уявлень, оскільки соціальні норми у великому місті, селищі та селі часто мають різний рівень консервативності.

Водночас у межах нашого дослідження ці показники використовувалися не для побудови широких соціологічних узагальнень, а як допоміжні змінні, що дають змогу точніше описати вибірку.

Збір емпіричних даних здійснювався за допомогою Google-форми. Такий формат був обраний з кількох причин. По-перше, онлайн-опитування забезпечує зручність участі для респондентів і дозволяє заповнювати анкету у комфортних умовах. По-друге, Google-форма дає можливість стандартизувати порядок подання запитань, уникнути пропусків у відповідях і зменшити ризик технічних помилок під час збору даних. По-третє, анонімність онлайн-формату є особливо важливою для теми гендерних установок, сексизму та виправдання експлуатації, оскільки респонденти можуть уникати чесних відповідей у ситуації прямого інтерв'ю через страх осуду або бажання відповідати соціально прийнятним нормам.

Процедура дослідження передбачала добровільну участь респондентів. Перед проходженням опитування учасники отримували коротке пояснення мети дослідження, інформацію про анонімність відповідей і можливість припинити участь без негативних наслідків. Заповнення форми не вимагало зазначення імені, прізвища або інших даних, які могли б прямо ідентифікувати особу. Такий підхід відповідає етичним вимогам психологічного дослідження та є особливо важливим у роботі з темами, які можуть викликати внутрішній дискомфорт, захисні реакції або переосмислення власного досвіду.

Методичний комплекс дослідження складався з трьох основних психодіагностичних інструментів і соціально-демографічного блоку. Першою застосовувалася методика «Діагностика гендерних установок», що дозволяла оцінити загальний рівень традиційності або егалітарності уявлень респондентів щодо ролей чоловіків і жінок. Другою була методика «Шкала амбівалентного сексизму» (ASI), спрямована на визначення ворожого та доброзичливого сексизму. Третьою було використано методику «Віра в справедливий світ», яка давала змогу оцінити схильність респондента сприймати власне життя і світ

загалом як справедливі. Четвертий блок фіксував соціально-демографічні характеристики.

2.2. Методика «Шкала амбівалентного сексизму» (ASI) (П. Глік та С. Фіске)

Для вивчення особливостей сексистських установок у межах дослідження була застосована методика «Шкала амбівалентного сексизму» (ASI), розроблена П. Гліком та С. Фіске (Додаток А) [4]. Її використання було зумовлене тим, що досліджувана тема потребує виявлення не лише відкрито негативного ставлення до жінок, а й прихованих форм упередженості, які можуть подаватися як турбота, захист, повага або ідеалізація жіночої ролі. Саме тому дана методика є особливо доречною для аналізу механізмів виправдання економічної та фізичної експлуатації жінок.

Основна ідея методики полягає в тому, що сексизм не завжди проявляється у прямій формі неприязні або знецінення. Він може мати амбівалентний характер, тобто поєднувати негативне, вороже ставлення до жінок із зовні позитивними, але водночас обмежувальними уявленнями про них. У межах нашої теми це має важливе значення, оскільки експлуатація жінок часто легітимізується не через пряме проголошення їхньої меншовартості, а через уявлення про нібито природну слабкість, потребу в опіці, моральну «чистоту», залежність від чоловічого захисту або призначення до сімейно-доглядової сфери.

Методика дає змогу визначити два основні компоненти амбівалентного сексизму: ворожий сексизм і доброзичливий сексизм. Ворожий сексизм відображає відкрито негативні переконання щодо жінок. Він може проявлятися в уявленнях про те, що жінки перебільшують проблеми дискримінації, прагнуть отримати переваги над чоловіками, маніпулюють чоловіками, використовують вимоги рівності для власної вигоди або є надмірно емоційними й образливими. У контексті дослідження такі установки розглядаються як психологічне підґрунтя прямого виправдання нерівності, оскільки вони знижують довіру до

жіночого досвіду та створюють основу для звинувачення жінок у власній дискримінації.

Доброзичливий сексизм, на відміну від ворожого, має більш прихований характер. Він ґрунтується на переконаннях, що жінки є особливими, морально чистішими, ніжнішими, такими, що потребують чоловічого захисту або повинні бути піднесені чоловіком на символічний п'єдестал. На поверхневому рівні такі уявлення можуть сприйматися як позитивні. Проте їхня психологічна небезпека полягає в тому, що вони закріплюють нерівність через патерналістську модель. Жінка в такій системі не знецінюється відкрито, але сприймається як менш автономна, менш самостійна, така, що потребує керування, підтримки або схвалення з боку чоловіка.

У дослідженні методика ASI є важливою тому, що дозволяє розрізнити дві різні форми легітимізації експлуатації. Ворожий сексизм може бути пов'язаний із прямим виправданням обмеження прав жінок, знеціненням їхніх вимог щодо рівності, підтримкою жорсткого розподілу влади. Доброзичливий сексизм може бути пов'язаний із більш м'якими формами виправдання: наприклад, із переконанням, що жінці «краще» не брати на себе фінансову відповідальність, що чоловік має вирішувати складні питання, що кар'єрна конкуренція може бути для жінки надмірним навантаженням, а контроль із боку партнера є проявом турботи. Таким чином, методика дозволяє побачити не лише агресивні, а й патерналістські механізми підтримки нерівності.

Опитувальник складається з 22 тверджень. Респонденту пропонується оцінити ступінь своєї згоди з кожним твердженням за шестибальною шкалою. Варіанти відповідей подаються від повної незгоди до повної згоди. Така шкала є зручною, оскільки вона не має нейтрального середнього варіанта, а отже спонукає респондента визначитися зі своїм ставленням до кожного твердження. Це важливо для теми гендерних установок, адже у відповідях на соціально чутливі запитання люди часто прагнуть обрати нейтральну або унікальну позицію.

У межах методики твердження розподіляються на дві субшкали. До шкали ворожого сексизму належать твердження, що відображають недовіру до жінок, знецінення феміністичних вимог, сприйняття жінок як маніпулятивних або надмірно претензійних. До шкали доброзичливого сексизму належать твердження, пов'язані з ідеалізацією жінок, уявленням про необхідність їхнього захисту, переконанням у тому, що чоловік має оберігати жінку або фінансово забезпечувати її. Обидві шкали мають однакову кількість пунктів, що дає змогу порівнювати їх між собою.

Під час обробки результатів частина тверджень потребує зворотного кодування. Це означає, що високий рівень згоди з такими пунктами не прямо підвищує показник сексизму, а навпаки, свідчить про нижчу вираженість відповідної установки. Зворотні твердження необхідні для того, щоб зменшити механічність відповідей і підвищити точність діагностики. Респондент не може просто погоджуватися з усіма твердженнями, не вникаючи в їхній зміст, оскільки частина пунктів має протилежне смислове спрямування. Це дає змогу краще виявити реальну позицію особи.

Після перекодування відповідей підраховується середній бал окремо за шкалою ворожого сексизму та окремо за шкалою доброзичливого сексизму. Для цього сума балів за відповідними пунктами ділиться на кількість тверджень у шкалі. Загальний показник амбівалентного сексизму визначається як середнє арифметичне між показниками двох субшкал. Завдяки цьому можна отримати не лише загальну оцінку сексистських установок, а й побачити, який саме тип сексизму переважає у конкретного респондента або в групі.

Інтерпретація результатів здійснюється за трьома рівнями. Низький рівень свідчить про переважно егалітарні погляди та низьку вираженість сексистських переконань. Середній рівень вказує на наявність помірних упереджень, які можуть проявлятися ситуативно або в окремих сферах життя. Високий рівень означає виражені сексистські установки, які можуть суттєво впливати на оцінку жінок, їхніх прав, можливостей, професійної компетентності, фінансової автономії та права на особисті межі.

У межах нашого дослідження особливо важливим є не лише загальний рівень амбівалентного сексизму, а й співвідношення між його двома складниками. Якщо у респондента переважає ворожий сексизм, це може означати більш пряму схильність до знецінення жінок, недовіри до їхніх слів і заперечення дискримінації. Якщо переважає доброзичливий сексизм, це може свідчити про патерналістську модель, у якій жінка нібито шанується, але водночас мислиться як залежна, слабша або така, що має виконувати традиційно закріплені функції. Обидві форми можуть бути пов'язані з виправданням експлуатації, але механізм цього виправдання буде різним.

Ворожий сексизм у контексті економічного визиску може проявлятися через переконання, що жінки самі перебільшують проблему нерівної оплати праці, що вони не хочуть брати на себе відповідальність, але вимагають переваг, що їхні претензії до дискримінації є способом тиску на чоловіків. Такі установки можуть знижувати готовність визнавати реальні форми економічної несправедливості та сприяти виправданню нерівного розподілу професійних можливостей. У сфері фізичного використання ворожий сексизм може бути пов'язаний із тенденцією перекладати відповідальність на жінку, звинувачувати її у провокуванні агресії або недооцінювати серйозність контролю й примусу.

Доброзичливий сексизм у контексті економічної експлуатації може проявлятися інакше. Респондент може не заперечувати цінність жінки, але вважати, що її головна роль полягає у підтримці сім'ї, турботі, емоційній гармонізації стосунків, а не в самостійному професійному або фінансовому розвитку. Така установка створює умови для знецінення жіночої кар'єри, виправдання неоплачуваної праці та обмеження економічної автономії. У сфері фізичного використання доброзичливий сексизм може підтримувати уявлення, що контроль із боку чоловіка є формою захисту, а залежність жінки від партнера — природним і бажаним станом.

Перевагою методики ASI є її здатність виявляти не лише крайні форми дискримінаційних поглядів, а й суперечливі установки, характерні для сучасного соціального середовища. Людина може одночасно погоджуватися з ідеєю

рівності й підтримувати окремі твердження, які фактично обмежують жіночу суб'єктність. Саме така амбівалентність є особливо важливою у дослідженні легітимізації експлуатації. Адже експлуатація часто виправдовується не через відверту агресію, а через поєднання формального визнання прав жінок із побутовим відтворенням традиційних ієрархій.

Методика також дозволяє порівнювати показники чоловіків і жінок. Це є важливим, оскільки гендерні стереотипи можуть підтримуватися не лише представниками домінантної групи, а й самими жінками, якщо вони були інтеріоризовані в процесі соціалізації. Виявлення рівня доброзичливого сексизму серед жінок може показати, наскільки патерналістські уявлення засвоєні як частина «нормальної» жіночої ролі. Виявлення ворожого сексизму серед чоловіків може допомогти зрозуміти рівень прямого опору ідеї гендерної рівності. Водночас обидві статеві групи можуть демонструвати змішані результати, що й становить особливий інтерес для подальшої інтерпретації.

2.3. Методика «Віра в справедливий світ» (М. Лернер або адаптація С. Нартової-Бочавер)

Для дослідження когнітивного компонента виправдання нерівності було використано методику «Віра в справедливий світ» (Додаток Б) [24]. У межах нашої теми вона має особливе значення, оскільки дозволяє виявити, наскільки респондент схильний сприймати життєві події, соціальні рішення та становище людей як загалом справедливі. Така установка може мати різні психологічні наслідки. В одних випадках вона підтримує відчуття стабільності, внутрішнього порядку й передбачуваності життя. В інших — може перетворюватися на когнітивне упередження, яке знижує здатність бачити реальні прояви несправедливості, дискримінації та структурної нерівності.

У нашому дослідженні віра в справедливий світ розглядається не як суто позитивна або негативна характеристика, а як психологічний механізм, що може впливати на інтерпретацію гендерної нерівності. Якщо людина переконана, що

світ переважно справедливий, вона може бути схильною пояснювати становище жінок не соціальними бар'єрами, а їхніми особистими рішеннями, здібностями або нібито природними ролями. У такому випадку економічна залежність, нерівний розподіл домашньої праці, нижча оплата, обмежені кар'єрні можливості або терпимість до контролю можуть сприйматися не як прояви несправедливості, а як результат «звичайного» або «заслуженого» порядку.

Методика складається з 13 тверджень, що стосуються уявлень людини про справедливість власного життя, важливих рішень, подій, які з нею відбуваються, а також справедливість світу загалом. Респонденту пропонується оцінити кожне твердження за п'ятибальною шкалою: від категоричної незгоди до повної згоди. Така форма дає змогу визначити не лише крайні позиції, а й проміжні варіанти ставлення, що є важливим, оскільки уявлення про справедливість часто мають складний, неоднозначний і ситуативно змінний характер.

Пункти методики охоплюють два змістові напрями. Перший пов'язаний із вірою у справедливість власного життя. Сюди належать твердження про те, що людина загалом заслуговує на те, що з нею відбувається, отримує те, на що заслуговує, і вважає власне життя справедливим. Другий напрям стосується ширшої віри у справедливість соціального світу, тобто переконання, що люди загалом отримують належне, важливі рішення приймаються справедливо, а несправедливість є радше винятком, ніж правилом. Обидва напрями мають значення для нашої теми, оскільки можуть по-різному впливати на оцінку гендерних ситуацій.

Віра у справедливість власного життя може бути пов'язана з особистою відповідальністю, активністю й прагненням діяти чесно. Однак у контексті досвіду дискримінації вона може також призводити до самозвинувачення. Наприклад, жінка, яка стикається з економічним обмеженням або нерівним ставленням, за високого рівня такої установки може схильна думати, що сама недостатньо старалася, неправильно поводитися або не заслуговувала на інше ставлення. У такому випадку віра в справедливість не допомагає, а ускладнює розпізнавання зовнішніх причин несправедливості.

Віра у справедливість світу загалом може впливати на ставлення до інших людей. Якщо респондент вважає, що світ переважно справедливий, він може бути менш схильним співчувати тим, хто зазнає дискримінації, адже сприйматиме їхнє становище як наслідок особистого вибору або недостатніх зусиль. У темі гендерної експлуатації це може проявлятися у твердженнях: «якби жінка справді хотіла, вона б досягла успіху», «якщо вона залежить фінансово, значить, їй так зручно», «якщо вона терпить контроль, значить, її це влаштовує». Такі висновки є психологічно небезпечними, оскільки вони перекладають відповідальність із системи нерівності на саму постраждалу людину.

Підрахунок результатів здійснюється шляхом нарахування балів за кожне твердження. Варіант «категорично ні» оцінюється в 1 бал, «ні» — у 2 бали, «сумніваюсь» — у 3 бали, «так» — у 4 бали, «цілком так» — у 5 балів. Після цього визначається середній бал за всіма пунктами. Отриманий показник інтерпретується за трьома рівнями: низький, середній і високий. Низький рівень свідчить про те, що людина сприймає світ як несправедливий, випадковий або ворожий. Середній рівень вказує на реалістичне сприйняття, за якого людина визнає наявність як справедливості, так і несправедливості. Високий рівень означає сильну установку на справедливість світу, яка може підтримувати внутрішню стабільність, але водночас заважати бачити соціальні проблеми.

У межах нашого дослідження найбільш змістовно важливими є середній і високий рівні. Середній рівень може свідчити про відносно збалансовану позицію, за якої респондент визнає, що справедливість існує не завжди, але водночас не сприймає світ як повністю хаотичний або ворожий. Така позиція може бути найбільш сприятливою для критичного аналізу гендерної нерівності, оскільки вона дозволяє бачити реальні проблеми без повної втрати віри у можливість змін. Високий рівень, навпаки, може бути пов'язаний із тенденцією раціоналізувати наявний порядок, навіть якщо він є несправедливим.

У темі економічної експлуатації жінок високий рівень віри у справедливий світ може проявлятися в готовності пояснювати фінансову нерівність індивідуальними причинами. Респондент може вважати, що якщо жінка має

нижчий дохід, менше майна або обмежені кар'єрні можливості, то це наслідок її особистих виборів, недостатньої наполегливості або природної орієнтації на сім'ю. Такий спосіб мислення зменшує увагу до дискримінаційних практик, неоплачуваної праці, соціального тиску, очікувань щодо материнства та інших чинників, які реально впливають на економічне становище жінок.

У сфері фізичної експлуатації й насильницького контролю віра у справедливий світ може проявлятися ще складніше. Вона може сприяти переконанню, що людина, яка зазнає поганого ставлення, певною мірою сама допустила таку ситуацію або могла її уникнути. У випадку жінок, які стикаються з контролем, примусом або насильством, така установка може вести до вторинного звинувачення: чому вона залишалася, чому не звернулася по допомогу, чому не передбачила небезпеку, чому не поводитися інакше. Отже, методика дозволяє виявити психологічну основу тих оцінок, які на рівні соціальної взаємодії можуть підтримувати віктимблеймінг і виправдання агресора.

Значення методики полягає також у тому, що вона допомагає дослідити когнітивний фон, на якому функціонують гендерні установки. Самі по собі стереотипи про чоловіків і жінок можуть бути досить поширеними, але їхній вплив на виправдання експлуатації посилюється тоді, коли людина вірить у справедливість наявного порядку. У такому випадку традиційні ролі сприймаються не як історично або соціально сформовані, а як закономірні, правильні й морально виправдані. Відповідно, методика «Віра в справедливий світ» дає змогу зрозуміти, чому частина респондентів може не бачити проблеми у тих практиках, які фактично обмежують права й автономію жінок.

Отже, методика «Віра в справедливий світ» у межах нашого дослідження виконує функцію діагностики когнітивного упередження, яке може бути пов'язане з виправданням гендерної ієрархії. Вона дозволяє з'ясувати, наскільки респондент схильний бачити соціальний порядок як справедливий, заслужений і морально впорядкований.

2.4. Методика «Діагностика гендерних установок»

Для визначення загального рівня гендерних установок у межах дослідження була застосована методика «Діагностика гендерних установок» (Додаток А) [52]. Вона спрямована на виявлення того, наскільки респондент поділяє традиційні, змішані або егалітарні уявлення про ролі чоловіків і жінок у суспільстві, сім'ї, професійній сфері, освіті, економічних відносинах і прийнятті рішень. Саме ця методика дозволяє безпосередньо дослідити змістові переконання, які можуть лежати в основі виправдання економічного й фізичного визиску жінок.

Методика складається з 20 тверджень. Кожне з них відображає певний аспект гендерної ієрархії або стереотипного розподілу ролей. Респонденту пропонується оцінити ступінь своєї згоди з кожним твердженням за чотирибальною шкалою: «повністю не згоден(на)», «частково не згоден(на)», «частково згоден(на)», «повністю згоден(на)». Такий формат відповідей є достатньо простим для заповнення, але водночас дозволяє виявити інтенсивність згоди або незгоди з кожним судженням. Відсутність нейтрального варіанта стимулює респондента зайняти певну позицію, що є методично корисним у дослідженні стереотипних переконань.

Зміст тверджень охоплює кілька важливих тематичних блоків. Перший блок стосується загальних уявлень про цінність чоловічої та жіночої статі. До нього належать твердження про перевагу народження хлопчика над народженням дівчинки, ототожнення статі й гендеру, різну значущість зовнішності дівчат і хлопців. Ці твердження дозволяють виявити базові уявлення респондента про ієрархічність чоловічого й жіночого, а також рівень розуміння гендеру як соціально-психологічного явища.

Другий блок пов'язаний із сімейними й доглядовими ролями. Сюди входять твердження про відповідальність жінок за догляд за дітьми, неможливість одночасно працювати й піклуватися про сім'ю, небажаність пріоритету жіночої кар'єри над чоловічою. Цей блок є особливо важливим для дослідження економічної експлуатації, оскільки саме через доглядову роль часто

виправдовується неоплачувана праця жінок, їхня фінансова залежність і обмеження професійного розвитку. Якщо респондент погоджується з такими твердженнями, це може свідчити про схильність підтримувати традиційний розподіл праці, у якому жіночий ресурс сприймається як природно доступний для сім'ї.

Третій блок стосується освітніх і професійних здібностей. У ньому представлені твердження про те, що хлопці кращі за дівчат у математиці й науці, що вигідніше вкладати гроші в освіту хлопців, ніж дівчат, що чоловіки досягають вищого рівня грамотності, а жінки не можуть досягти успіху в професіях, де домінують чоловіки. Ці твердження дають змогу виявити установки, пов'язані з освітньою та професійною сегрегацією. У межах нашої теми вони мають велике значення, оскільки економічна експлуатація починається не лише на рівні праці, а й на рівні очікувань щодо того, кому варто давати більше можливостей для розвитку.

Четвертий блок пов'язаний з економічною компетентністю та фінансовою довірою. До нього належать твердження про те, що чоловіки є більш компетентними власниками майна й землі, більш надійними у поверненні позичених грошей, а також твердження про справедливість сучасної оплати праці чоловіків і жінок з однаковою кваліфікацією. Цей блок безпосередньо стосується дослідження економічного визиску жінок. Він дозволяє виявити, чи підтримує респондент ідею чоловічого пріоритету у сфері майна, грошей, відповідальності й економічного управління.

П'ятий блок стосується влади, лідерства та раціональності. У ньому представлені твердження про більшу раціональність чоловіків під час прийняття рішень, надмірну емоційність жінок для ефективного лідерства, проблемність спільної роботи чоловіків і жінок у керівних органах. Ці твердження дають змогу виявити ті установки, які можуть виправдовувати виключення жінок із керівних, управлінських або стратегічних позицій. У межах нашої теми це має значення, оскільки економічне підпорядкування часто підтримується не прямою заборонаю, а сумнівом у компетентності жінок.

Шостий блок можна умовно визначити як блок загрозливого сприйняття гендерної рівності. До нього належать твердження про те, що зі зростанням прав жінок статус чоловіків знижується, а також про те, що чоловіки мають більше обов'язків, ніж жінки. Такі твердження дозволяють виявити сприйняття рівності як загрози. Це особливо важливо, оскільки частина опору гендерним змінам ґрунтується не лише на традиціоналізмі, а й на страху втрати привілеїв, статусу або звичного розподілу влади. Якщо рівність сприймається як загроза, тоді експлуатація може виправдовуватися як спосіб «зберегти баланс» або «не допустити перекосу».

Підрахунок результатів здійснюється шляхом додавання балів за всіма 20 твердженнями. Мінімальний можливий результат становить 20 балів, максимальний — 80 балів. Чим вищий загальний бал, тим більш вираженими є традиційні та стереотипні гендерні установки. Чим нижчий бал, тим більшою є орієнтація респондента на гендерну рівність, права жінок і рівний доступ до ресурсів та можливостей. Такий спосіб підрахунку є простим і зручним для групового дослідження, а також дозволяє здійснювати подальше порівняння показників між чоловіками та жінками.

Інтерпретація результатів здійснюється за чотирма рівнями. Показники від 66 до 80 балів свідчать про переважно традиційні установки. Респонденти з таким результатом, як правило, комфортно сприймають усталений розподіл ролей між чоловіками та жінками, навіть якщо цей розподіл має несправедливі наслідки для жінок. Вони можуть бути менш відкритими до змін у гендерних ролях, обмежено визнавати проблему дискримінації або пояснювати її природними відмінностями між статями. У межах нашої теми високий бал за цією методикою може розглядатися як фактор ризику легітимізації економічної й фізичної експлуатації.

Показники від 51 до 65 балів свідчать про змішані установки. Це означає, що респондент може частково підтримувати гендерну рівність, але водночас мати сумніви щодо зміни традиційних ролей. Наприклад, людина може погоджуватися з правом жінок на освіту й роботу, але вважати, що кар'єра

чоловіка все ж має бути пріоритетнішою, або що жінка повинна нести основну відповідальність за дітей. Цей рівень є особливо важливим для аналізу, оскільки саме змішані установки часто характерні для сучасного соціального середовища: вони не виглядають відверто дискримінаційними, але зберігають суттєвий потенціал виправдання нерівності.

Показники від 36 до 50 балів свідчать про достатнє розуміння гендерних питань і визнання необхідності рівного доступу до ресурсів та можливостей. Однак у цій групі можуть зберігатися окремі елементи традиційного мислення. Респондент може підтримувати рівність у професійній сфері, але залишатися прихильним до окремих традиційних сімейних ролей; визнавати право жінки на кар'єру, але вважати материнство її основним життєвим призначенням. Такий рівень можна розглядати як перехідний: він свідчить про загальну відкритість до рівності, але також потребує подальшого критичного осмислення прихованих стереотипів.

Показники від 20 до 35 балів свідчать про виражену підтримку гендерної рівності та прав жінок. Респонденти з таким результатом, як правило, визнають, що гендерна дискримінація є несправедливою, шкодить жінкам і дівчатам, обмежує суспільний розвиток і потребує подолання. Вони більш схильні підтримувати рівний доступ до освіти, праці, майна, влади, прийняття рішень і особистої автономії. У межах нашого дослідження низький бал за методикою розглядається як показник нижчої готовності виправдовувати економічний і фізичний визиск жінок.

Перевагою методики «Діагностика гендерних установок» є її змістова наближеність до теми дослідження. Вона прямо охоплює ті сфери, у яких найчастіше відбувається нормалізація нерівності: освіту, професію, сім'ю, фінанси, лідерство, майнові відносини, доглядову працю та суспільний статус. Завдяки цьому результати методики можна інтерпретувати не лише як загальну схильність до стереотипного мислення, а й як показник готовності підтримувати конкретні соціальні практики, що обмежують жінок.

Для нашої теми особливо важливими є твердження, пов'язані з економічною сферою. Погодження з тим, що вигідніше вкладати гроші в освіту хлопців, ніж дівчат, або що чоловіки є більш компетентними власниками майна, свідчить не просто про абстрактний стереотип, а про схильність підтримувати нерівний доступ до ресурсів. Такі установки є прямою психологічною основою економічної експлуатації, оскільки вони виправдовують ситуацію, у якій чоловіки отримують більше можливостей, а жінки — більше обов'язків без відповідного визнання й винагороди.

Не менш важливими є твердження про сім'ю та догляд. Установка, що жінки відповідальні за дітей або не можуть одночасно працювати й піклуватися про сім'ю, може призводити до знецінення їхньої професійної активності. У практичному житті це означає, що жіноча кар'єра може сприйматися як другорядна, а домашня праця — як природний обов'язок, який не потребує окремого визнання. Саме такий тип переконань створює умови для прихованої економічної експлуатації, оскільки жіночий час і праця використовуються як «самоочевидний» сімейний ресурс.

Твердження про лідерство, раціональність і професійні здібності дозволяють виявити ті установки, які виправдовують обмеження жінок у владних і управлінських позиціях. Якщо респондент погоджується з тим, що чоловіки більш раціональні, а жінки надто емоційні для лідерства, він фактично підтримує когнітивну схему, за якої чоловіча влада здається природною, а жіноче прагнення до керівництва — сумнівним або проблемним. Така схема може не мати вигляду прямої заборони, але вона створює психологічний фон для системного недопуску жінок до ресурсних позицій.

Методика також дозволяє виявити установки, пов'язані з тілесністю та фізичною спроможністю. Твердження про те, що дівчата менш здатні витримувати фізичні навантаження контактних видів спорту, може відображати ширше уявлення про жіночу слабкість. У контексті фізичної експлуатації такі установки важливі тому, що вони можуть підтримувати патерналістське або контрольне ставлення до жіночого тіла. Якщо жінка сприймається як фізично

слабша, менш витривала або така, що потребує захисту, це може використовуватися для обмеження її свободи, автономії й права самостійно визначати власні можливості.

Застосування методики у комплексі з ASI та шкалою віри у справедливий світ дозволяє отримати більш цілісну картину. «Діагностика гендерних установок» показує, які саме соціально-рольові переконання підтримує респондент. ASI дозволяє визначити, у якій емоційно-оцінній формі ці переконання існують: ворожій або доброзичливій. Методика «Віра в справедливий світ» допомагає зрозуміти, чи схильний респондент сприймати наявний порядок як справедливий і заслужений. Разом ці інструменти створюють методичну основу для дослідження того, як стереотип переходить у виправдання експлуатації.

У процесі інтерпретації результатів важливо враховувати, що низький або середній бал не завжди означає повну відсутність упереджень. Респондент може не погоджуватися з відверто дискримінаційними твердженнями, але підтримувати окремі приховані форми нерівності. Наприклад, він може не вважати народження хлопчика важливішим за народження дівчинки, але водночас погоджуватися з тим, що жінка не повинна ставити свою кар'єру вище за кар'єру чоловіка. Саме тому важливим є не тільки загальний бал, а й якісний аналіз відповідей за окремими змістовими блоками.

Методика є зручною для застосування в онлайн-форматі. Кожне твердження має чітку структуру, а шкала відповідей є зрозумілою для респондентів різного освітнього рівня. Заповнення анкети не потребує багато часу, що зменшує втому учасників і підвищує якість відповідей. Водночас зміст тверджень достатньо широкий, щоб охопити основні сфери прояву гендерних установок. Саме це робить методику придатною для дослідження студентської та молодіжної вибірки, а також для порівняння відповідей чоловіків і жінок.

Важливо, що методика не тільки фіксує ставлення до гендерної рівності, а й має профілактичний потенціал. Сам процес відповіді на твердження може спонукати респондента замислитися над власними переконаннями, особливо

якщо певні пункти викликають внутрішню суперечність. Наприклад, людина може вважати себе прихильником рівності, але раптом помітити, що частково погоджується з твердженням про пріоритет чоловічої кар'єри. Такий момент усвідомлення є важливим для подальшої психологічної роботи, оскільки зміна стереотипів починається з їх розпізнавання.

Отже, методика «Діагностика гендерних установок» є важливим інструментом емпіричного дослідження ролі гендерних стереотипів у процесах виправдання економічного й фізичного визиску жінок. Вона дозволяє визначити рівень традиційності або егалітарності уявлень респондентів, виявити змістові блоки найбільш виражених упереджень і проаналізувати, які саме установки можуть підтримувати нерівний розподіл ресурсів, влади, відповідальності й тілесної автономії.

Висновки до розділу 2

У другому розділі було обґрунтовано методичні засади дослідження ролі когнітивних упереджень та гендерних стереотипів у процесах виправдання економічного й фізичного визиску жінок. Визначено, що досліджувана проблема має комплексний характер, оскільки поєднує індивідуально-психологічні, соціально-психологічні, ціннісні та культурно-нормативні чинники. Саме тому для її емпіричного вивчення було доцільно використати психодіагностичний комплекс, здатний охопити як загальні гендерні установки, так і конкретні форми сексистських переконань та когнітивну схильність до виправдання наявного соціального порядку.

Установлено, що психодіагностика в межах цього дослідження виконує не лише описову, а й аналітичну функцію. Вона дає змогу виявити рівень вираженості тих установок, які можуть не усвідомлюватися респондентами як дискримінаційні, однак фактично підтримують нерівність. Людина може декларувати прихильність до гендерної рівності, але водночас погоджуватися з твердженнями про пріоритет чоловічої кар'єри, більшу «природну»

відповідальність чоловіка за фінансові рішення, необхідність жіночої поступливості або допустимість чоловічого контролю у стосунках. Саме тому методичний апарат дослідження було спрямовано на виявлення як відкритих, так і прихованих форм упередженості.

До методичного комплексу було включено соціально-демографічний блок, методику «Діагностика гендерних установок», «Шкалу амбівалентного сексизму» П. Гліка та С. Фіске, а також методику «Віра в справедливий світ». Соціально-демографічний блок дав змогу описати вибірку за статтю, віком, освітою, сімейним станом, зайнятістю, типом населеного пункту та суб'єктивною оцінкою фінансового стану родини. Це було важливо, оскільки гендерні установки формуються не ізольовано, а в конкретному життєвому, сімейному, економічному й культурному контексті.

Отже, методичний апарат дослідження є логічно пов'язаним із його теоретичною основою та дає змогу комплексно вивчити психологічні чинники виправдання експлуатації жінок. Обрані методики дозволяють дослідити як явні, так і приховані установки, що підтримують гендерну нерівність, а також виявити зв'язок між традиційними ролями, сексизмом, вірою у справедливий світ і готовністю толерувати економічний або фізичний визиск.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОГНІТИВНИХ ВИКРИВЛЕНЬ ТА ГЕНДЕРНИХ УСТАНОВОК ЯК ЧИННИКІВ ВИПРАВДАННЯ ФІНАНСОВОЇ ТА ФІЗИЧНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ЖІНОК

Емпіричне дослідження було проведено на базі ПВНЗ «УГІ», кафедри педагогіки та психології, м. Буча. У дослідженні взяли участь 50 респондентів віком від 18 до 34 років. За статтю вибірка була представлена 16 чоловіками та 34 жінками. Організація збору даних здійснювалася за допомогою Google-форми, що дало змогу забезпечити добровільність участі, анонімність відповідей, мінімізувати ефект соціальної бажаності та створити єдині умови проходження всіх діагностичних блоків.

До структури емпіричного інструментарію увійшли чотири блоки. Перший блок становила методика «Діагностика гендерних установок», яка дала змогу виявити вираженість традиційних, змішаних або егалітарних уявлень щодо ролей чоловіка і жінки у сімейній, професійній, економічній та суспільній сферах. Другий блок був представлений опитувальником амбівалентного сексизму, за яким визначалися показники ворожого сексизму, доброзичливого сексизму та інтегральний рівень амбівалентного сексизму. Третій блок становила шкала «Віра у справедливий світ», яка у межах нашого дослідження розглядалася як індикатор когнітивного упередження, пов'язаного з тенденцією тлумачити соціальну нерівність як закономірну, морально виправдану або таку, що нібито відповідає заслугам людини. Четвертий блок містив соціально-демографічні запитання.

Отримані дані були опрацьовані за допомогою кількісного та якісного аналізу. На етапі первинної обробки здійснювалося підрахування сумарних і середніх балів за кожною методикою, формування рівневих груп, а також визначення частотного розподілу відповідей. Для порівняння чоловіків і жінок застосовувався U-критерій Манна–Уїтні, оскільки вибірки були нерівновеликими, а самі показники мали порядкову та квазіінтервальну природу.

Для аналізу взаємозв'язків між змінними використовувався коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Рівень статистичної значущості приймався на рівні $p \leq 0,05$.

На початковому етапі було важливо описати соціально-демографічний профіль вибірки, оскільки саме він дає змогу точніше інтерпретувати подальші емпіричні показники. Результати соціально-демографічного розподілу респондентів представлено в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Соціально-демографічна характеристика вибірки

Показник	Категорія	Кількість осіб	%
Стать	Чоловіки	16	32,0
	Жінки	34	68,0
Вік	18–21 років	18	36,0
	22–25 років	16	32,0
	26–29 років	9	18,0
	30–34 років	7	14,0
Освіта	Науковий ступінь	4	8,0
	Вища	24	48,0
	Середня	8	16,0
	Повна середня	14	28,0
Сімейний стан	Заміжня / одружений	13	26,0
	У розлученні	3	6,0
	Інше	34	68,0
Статус зайнятості	Працюю	14	28,0
	Працюю, навчаюсь	23	46,0
	Інше	13	26,0
Тип населеного пункту	Селище	8	16,0
	Село	11	22,0
	Місто	31	62,0
Фінансовий стан родини	Бідність	4	8,0
	Базовий мінімум	17	34,0
	Достаток	7	14,0

За результатами соціально-демографічного аналізу встановлено, що більшість респондентів становили жінки — 34 особи, що дорівнює 68,0% від загальної кількості опитаних. Чоловіки становили 16 осіб, тобто 32,0%. За віковим показником найбільшу частку становили респонденти віком 18–21 років — 18 осіб, або 36,0%. Дещо меншою була група осіб віком 22–25 років — 16 респондентів, що становить 32,0%. Респонденти віком 26–29 років становили 18,0%, а найменш чисельною була вікова група 30–34 років — 7 осіб, або 14,0%. Таким чином, більшість учасників дослідження належить до молодого дорослого віку, що дозволяє аналізувати гендерні установки саме в період активного професійного, освітнього та соціального самовизначення.

За рівнем освіти найбільша частина респондентів мала вищу освіту — 24 особи, або 48,0%. Повну середню освіту мали 14 респондентів, що становить 28,0%. Середню освіту зазначили 8 осіб, або 16,0%, а науковий ступінь мали 4 респонденти, тобто 8,0%.

За сімейним станом більшість респондентів обрали категорію «інше» — 34 особи, або 68,0%. Заміжні або одружені респонденти становили 13 осіб, тобто 26,0%. У розлученні перебували 3 особи, що дорівнює 6,0%.

За статусом зайнятості найбільшу групу становили респонденти, які одночасно працюють і навчаються, — 23 особи, або 46,0%. Лише працюють 14 респондентів, що становить 28,0%. Категорію «інше» обрали 13 осіб, або 26,0%. Отже, більшість опитаних поєднує освітню та професійну активність, що є важливим для дослідження, оскільки саме в такому соціальному контексті можуть проявлятися уявлення про кар'єру, економічну самостійність, розподіл обов'язків і гендерні ролі.

За типом населеного пункту проживання більшість респондентів проживає у місті — 31 особа, або 62,0%. У селі проживають 11 осіб, що становить 22,0%, а в селищі — 8 осіб, або 16,0%. Таким чином, вибірка переважно представлена міськими жителями, однак включає також респондентів із сільської місцевості та селищ, що дає змогу врахувати певну різноманітність соціального середовища.

За показником фінансового стану родини більшість респондентів оцінили його як фінансову стабільність — 22 особи, або 44,0%. Базовий мінімум зазначили 17 осіб, що становить 34,0%. Достаток мали 7 респондентів, або 14,0%, а бідність вказали 4 особи, тобто 8,0%. Отже, більшість учасників дослідження не перебуває у стані крайньої матеріальної нестабільності, однак значна частина вибірки оцінює фінансовий стан родини лише як базовий мінімум, що може впливати на сприйняття економічної залежності, фінансової автономії та справедливості розподілу ресурсів.

3.1. Порівняльний аналіз рівнів амбівалентного сексизму та гендерних стереотипів у чоловіків та жінок

Рівневий розподіл респондентів за методикою «Діагностика гендерних установок» представлено на рисунку 3.1.

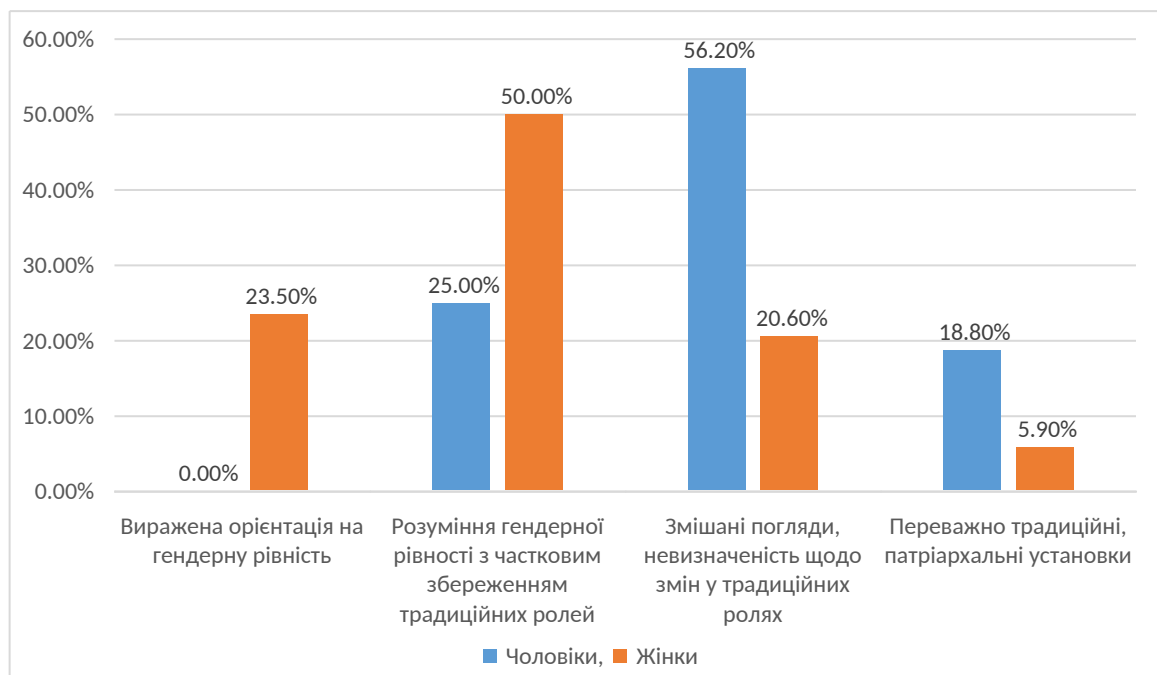

Рисунок 3.1. Розподіл респондентів за рівнями гендерних установок залежно від статі

Згідно з рисунком 3.1, результати діагностики гендерних установок засвідчили наявність помітних відмінностей між чоловіками та жінками у

сприйнятті гендерної рівності, традиційних ролей і допустимості збереження патріархальних моделей взаємодії. Загалом у вибірці найбільш представленою виявилася група респондентів із показниками 36–50 балів, що відповідає розумінню гендерної рівності за часткового збереження окремих традиційних уявлень. До цієї категорії увійшла 21 особа, тобто 42,0% від загальної кількості опитаних. Це дає підстави стверджувати, що для значної частини респондентів характерне не повне заперечення рівності, а радше поєднання сучасних егалітарних поглядів із залишковими елементами традиційного розподілу ролей.

Такий результат є важливим для нашого дослідження, оскільки він показує, що гендерні стереотипи у молодіжному та освітньому середовищі не завжди проявляються у відкрито патріархальній формі. Частіше вони існують у змішаному вигляді: респонденти можуть визнавати право жінок на освіту, професійну реалізацію, участь у суспільному житті, але водночас частково погоджуватися з тим, що жінка має більше відповідати за догляд за дітьми, не повинна ставити кар'єру вище за сім'ю або має поступатися чоловікові в окремих сферах прийняття рішень. Отже, гендерна рівність у такому випадку підтримується на декларативному рівні, однак не завжди переноситься на конкретні життєві ситуації.

У чоловічій частині вибірки найбільш чисельною була група зі змішаними поглядами та невизначеністю щодо змін у традиційних ролях. До цієї категорії увійшли 9 чоловіків, що становить 56,2% від усіх опитаних чоловіків. Це означає, що понад половина чоловіків не демонструє різко виражених патріархальних поглядів, однак і не виявляє послідовної орієнтації на гендерну рівність. У їхніх відповідях простежується певна внутрішня суперечність: з одного боку, вони можуть визнавати необхідність рівних можливостей для чоловіків і жінок, а з іншого — зберігати уявлення про природну перевагу чоловіків у питаннях раціональності, фінансової відповідальності, професійної компетентності або лідерства.

Особливо показовим є те, що серед чоловіків не було жодного респондента, який потрапив би до категорії 20–35 балів, тобто до групи з

вираженою орієнтацією на гендерну рівність. Цей факт свідчить про те, що в чоловічій підвибірці повністю егалітарна позиція не була представлена. На нашу думку, це може вказувати на стійкість соціалізованих уявлень про чоловічу перевагу або чоловічу відповідальність за ключові сфери життя. Навіть якщо такі уявлення не набувають форми відкритого заперечення прав жінок, вони все одно можуть підтримувати нерівний розподіл влади, праці та ресурсів.

Водночас 3 чоловіки, тобто 18,8% чоловічої підвибірки, продемонстрували переважно традиційні, патріархальні установки. Це свідчить про наявність у частини чоловіків достатньо чіткої орієнтації на збереження ієрархічної моделі гендерних відносин. Для таких респондентів може бути характерним сприйняття чоловіка як головного суб'єкта прийняття рішень, а жінки — як особи, чия основна роль пов'язана з доглядом, сім'єю, підтримкою та підпорядкуванням традиційному порядку. У контексті теми дослідження така позиція є важливою, оскільки саме вона може виступати психологічним підґрунтям виправдання економічної залежності жінок, нерівного доступу до ресурсів і навіть контролю над їхньою поведінкою.

У жіночій частині вибірки результати мають іншу структуру. Найбільша кількість жінок, а саме 17 осіб, що становить 50,0% респонденток, потрапила до категорії 36–50 балів. Це означає, що половина жінок загалом визнає значущість гендерної рівності, підтримує ідею рівного доступу до можливостей і ресурсів, однак водночас може зберігати окремі традиційні уявлення. Такі уявлення можуть стосуватися сімейних ролей, материнства, очікувань щодо жіночої поведінки, емоційності або допустимого рівня кар'єрної активності жінки.

Показово, що 8 жінок, тобто 23,5% жіночої підвибірки, виявили виражену орієнтацію на гендерну рівність. Це найнижчий діапазон балів за методикою, який свідчить про критичне ставлення до дискримінаційних установок і підтримку прав жінок. Наявність цієї групи демонструє, що серед респонденток сформована частина осіб із достатньо високим рівнем гендерної обізнаності. Для них характерне розуміння того, що жінки й чоловіки мають мати рівні

можливості у сфері освіти, професійного розвитку, фінансової автономії, участі в ухваленні рішень і самореалізації.

Разом із тим результати не дозволяють стверджувати, що жінки повністю вільні від стереотипних установок. 7 респонденток, тобто 20,6%, потрапили до категорії змішаних поглядів, а ще 2 жінки, тобто 5,9%, продемонстрували переважно традиційні, патріархальні установки. Це означає, що частина жінок також може інтеріоризувати соціально нав'язані уявлення про другорядність жіночої кар'єри, природність доглядової ролі, більшу компетентність чоловіків у фінансових або управлінських питаннях. Такий результат є важливим, оскільки він показує, що гендерні стереотипи підтримуються не лише чоловіками, а й можуть відтворюватися самими жінками внаслідок тривалої соціалізації.

У загальній вибірці лише 8 осіб, або 16,0%, продемонстрували виражену орієнтацію на гендерну рівність. Усі вони належать до жіночої підвибірки. Це свідчить про те, що послідовна підтримка гендерної рівності є радше менш поширеною позицією серед опитаних. Більшість респондентів перебуває між підтримкою рівності й збереженням традиційних уявлень, що вказує на перехідний характер гендерної свідомості досліджуваної групи.

Категорія змішаних поглядів у загальній вибірці становить 32,0%, тобто майже третину всіх респондентів. Саме ця група є особливо важливою для подальшого психологічного аналізу. Її представники можуть не сприймати себе як носіїв дискримінаційних установок, однак у конкретних ситуаціях здатні виправдовувати нерівний розподіл обов'язків, влади або ресурсів. Наприклад, вони можуть погоджуватися, що жінка має право працювати, але вважати, що у випадку сімейного конфлікту саме вона повинна поступитися кар'єрою. Або підтримувати освіту для дівчат, але водночас вважати більш доцільним інвестування у професійний розвиток чоловіка як «голови родини».

Наявність 10,0% респондентів із переважно традиційними установками свідчить про те, що відкрито патріархальні погляди у вибірці не є домінантними, але вони зберігаються. Цей показник не можна ігнорувати, оскільки навіть відносно невелика група з високим рівнем традиціоналізму може бути носієм

установок, що прямо виправдовують економічне та фізичне підпорядкування жінок. Для таких осіб більш імовірним може бути сприйняття чоловічого контролю як нормального, жіночої залежності як природної, а нерівності у сфері праці чи сім'ї як соціально виправданої.

На нашу думку, саме ця змішаність є головним психологічним механізмом, через який може відбуватися легітимізація економічної та фізичної експлуатації жінок. Коли людина відкрито підтримує дискримінаційні погляди, їх легше помітити й критично оцінити. Натомість змішані установки є менш помітними, тому вони частіше сприймаються як «нормальні», «помірковані» або «життєво реалістичні». Саме через них може виправдовуватися нерівний розподіл хатньої праці, обмеження жіночої кар'єри, чоловічий контроль над фінансами, знецінення жіночої професійної компетентності або перекладання відповідальності за сімейну стабільність переважно на жінку.

Для поглиблення аналізу було розглянуто структуру амбівалентного сексизму у вибірці. Результати рівневого розподілу за ворожим, доброзичливим і загальним амбівалентним сексизмом подано в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Рівневий розподіл показників амбівалентного сексизму у чоловіків та жінок

Показник	Рівень	Чоловіки, %	Жінки, %	Усього, %
Ворожий сексизм	Низький	6,3	35,3	26,0
	Середній	62,5	55,9	58,0
	Високий	31,2	8,8	16,0
Доброзичливий сексизм	Низький	6,3	17,6	14,0
	Середній	50,0	73,5	66,0
	Високий	43,7	8,9	20,0
Загальний амбівалентний сексизм	Низький	6,3	26,5	20,0
	Середній	56,2	64,7	62,0
	Високий	37,5	8,8	18,0

Результати, подані в таблиці 3.2, дають змогу простежити не лише загальний рівень амбівалентного сексизму у вибірці, а й особливості його прояву

залежно від статі респондентів. Важливим є те, що амбівалентний сексизм не є однорідним явищем: він поєднує відкрито негативні, ворожі переконання щодо жінок і зовні позитивні, але обмежувальні уявлення, які подаються як турбота, захист або повага. Саме тому аналіз результатів доцільно проводити окремо за ворожим сексизмом, доброзичливим сексизмом і загальним інтегральним показником.

За шкалою ворожого сексизму низький рівень виявлено лише у 6,3% чоловіків, тоді як серед жінок цей показник становить 35,3%. Така різниця свідчить про те, що жінки значно частіше демонструють критичне ставлення до відверто дискримінаційних тверджень, пов'язаних із недовірою до жінок, знеціненням їхніх вимог щодо рівності або переконанням, що жінки перебільшують проблему сексизму. У чоловічій групі частка осіб із низьким рівнем ворожого сексизму є мінімальною, що вказує на наявність стійких упереджених оцінок або принаймні недостатньої критичності до них.

Найбільша частина як чоловіків, так і жінок потрапила до категорії середнього рівня ворожого сексизму. Серед чоловіків цей показник становить 62,5%, серед жінок — 55,9%, а загалом у вибірці — 58,0%. Це означає, що більшості респондентів не властива крайня форма відкритої ворожості до жінок, однак у їхніх відповідях зберігаються певні елементи недовіри, знецінення або стереотипного пояснення жіночої поведінки. Такий результат є досить показовим, оскільки середній рівень ворожого сексизму може бути менш помітним у повсякденному спілкуванні, але все одно впливати на оцінку ситуацій дискримінації, насильства чи економічної нерівності.

Високий рівень ворожого сексизму виявлено у 31,2% чоловіків і лише у 8,8% жінок. Ця різниця є змістовно важливою, оскільки свідчить про значно більшу схильність чоловіків до підтримки переконань, у яких жінки можуть сприйматися як надмірно вимогливі, маніпулятивні, емоційні або такі, що прагнуть отримати переваги за рахунок чоловіків. У контексті нашого дослідження високий рівень ворожого сексизму можна розглядати як один із психологічних чинників прямого виправдання нерівного ставлення до жінок.

Якщо жінка сприймається не як суб'єкт із правом на захист, а як особа, яка «перебільшує», «провокує» або «вимагає зайвого», тоді знижується готовність визнавати її досвід дискримінації чи експлуатації.

Отже, за шкалою ворожого сексизму спостерігається чітка статева відмінність. Чоловіки частіше демонструють середній і високий рівні, тоді як жінки частіше представлені в низькому й середньому діапазонах. Це дозволяє припустити, що чоловіча частина вибірки загалом менш критично ставиться до відкритих форм сексистських суджень, а жіноча — частіше розпізнає їх як несправедливі або неприйнятні. Водночас наявність середнього рівня у більш ніж половини жінок свідчить про те, що ворожі уявлення можуть частково інтеріоризуватися і самими жінками, особливо якщо вони подаються не у формі прямої агресії, а як «життєвий досвід» або «реалістична оцінка» поведінки інших жінок.

За шкалою доброзичливого сексизму результати мають ще більш показовий характер. Низький рівень виявлено у 6,3% чоловіків і 17,6% жінок. Загалом у вибірці низький рівень доброзичливого сексизму становить лише 14,0%. Це означає, що повне або майже повне неприйняття патерналістських уявлень про жінок є менш поширеним, ніж неприйняття відкрито ворожих суджень. Іншими словами, респондентам легше не погоджуватися з прямим знеціненням жінок, ніж розпізнавати приховану нерівність у висловлюваннях про захист, особливу жіночу моральність, жертвність або потребу в чоловічій опіці.

Середній рівень доброзичливого сексизму зафіксовано у 50,0% чоловіків і 73,5% жінок. Загалом цей рівень становить 66,0%, тобто є найпоширенішим серед усіх виявлених показників. Така тенденція має принципове значення для розуміння механізмів легітимізації експлуатації жінок. Доброзичливий сексизм, на відміну від ворожого, рідко сприймається респондентами як дискримінаційний. Він може здаватися морально позитивним, адже апелює до турботи, захисту, жіночої особливості або ідеї про те, що жінку треба оберігати. Проте саме в цьому й полягає його небезпека: він не заперечує цінність жінки

прямо, але обмежує її автономію, самостійність і рівноправну участь у прийнятті рішень.

Високий рівень доброзичливого сексизму виявлено у 43,7% чоловіків і лише у 8,9% жінок. Цей результат є одним із найбільш значущих у таблиці. Майже половина чоловіків підтримує уявлення, за якими жінка потребує особливого ставлення, захисту, символічного піднесення або чоловічої відповідальності за неї. На перший погляд такі установки можуть не виглядати негативними, однак у контексті теми дослідження вони є важливими, оскільки можуть виправдовувати економічну й фізичну залежність жінки від чоловіка. Якщо чоловік сприймається як той, хто «повинен захищати», «вирішувати», «забезпечувати» і «оберігати», то жінка автоматично розміщується в менш автономній позиції — як та, яку захищають, за яку вирішують і чию активність можуть обмежувати заради її ж блага.

Серед жінок високий рівень доброзичливого сексизму є значно менш поширеним, проте середній рівень охоплює майже три чверті респонденток. Це свідчить про те, що значна частина жінок не підтримує крайніх патерналістських переконань, але частково приймає традиційні уявлення про жіночність, турботу, м'якість, поступливість і особливу моральну роль жінки. На нашу думку, це можна пояснити тим, що доброзичливий сексизм часто засвоюється не як форма обмеження, а як культурно схвалений образ «правильної» жінки. Тому респондентки можуть не сприймати такі переконання як загрозливі, хоча вони потенційно підтримують нерівний розподіл відповідальності та влади.

Порівняння ворожого й доброзичливого сексизму показує, що доброзичливий компонент у загальній вибірці є більш поширеним. Якщо високий рівень ворожого сексизму становить 16,0%, то високий рівень доброзичливого сексизму — 20,0%. Ще виразнішою є різниця на середньому рівні: 58,0% для ворожого сексизму і 66,0% для доброзичливого. Це означає, що приховані, соціально прийнятні форми сексизму є більш поширеними, ніж відкрита ворожість. Така закономірність має важливе практичне значення, оскільки саме доброзичливий сексизм може залишатися непоміченим у

повсякденному спілкуванні й тому довше зберігатися в міжособистісних та інституційних практиках.

Аналіз загального амбівалентного сексизму узагальнює виявлені тенденції. Низький рівень загального показника виявлено у 6,3% чоловіків і 26,5% жінок. Загалом у вибірці цей рівень становить 20,0%. Отже, лише п'ята частина опитаних має низький рівень амбівалентного сексизму, тобто демонструє відносно послідовні егалітарні погляди без вираженої підтримки як ворожих, так і патерналістських установок. Важливо, що серед чоловіків така позиція майже не представлена, тоді як серед жінок її виявлено приблизно у кожній четвертій респондентки.

Середній рівень загального амбівалентного сексизму є домінантним як у чоловіків, так і у жінок. Він становить 56,2% серед чоловіків, 64,7% серед жінок і 62,0% у загальній вибірці. Це означає, що більшість респондентів не має крайніх сексистських установок, але певною мірою поділяє окремі стереотипні уявлення про жінок. Саме цей середній рівень є найбільш важливим для аналізу сучасної легітимізації нерівності. Він свідчить не про відверту дискримінаційну позицію, а про наявність помірних, часто неусвідомлених упереджень, які можуть активізуватися у конкретних життєвих ситуаціях.

Високий рівень загального амбівалентного сексизму виявлено у 37,5% чоловіків і 8,8% жінок. Загалом у вибірці цей показник становить 18,0%. Отримані дані свідчать, що чоловіки майже в чотири рази частіше, ніж жінки, демонструють високий рівень амбівалентного сексизму. Це має суттєве значення для розуміння гендерної асиметрії у виправданні експлуатації. Високий амбівалентний сексизм означає, що респондент одночасно може підтримувати як недовіру до жінок, так і уявлення про їхню «особливу» слабкість чи потребу в захисті. У такому поєднанні жінка постає не як рівноправний партнер, а як суперечливий об'єкт оцінювання: її можуть ідеалізувати, але не визнавати повністю автономною; захищати, але контролювати; підносити, але не допускати до рівного розподілу влади.

У контексті теми дослідження особливо важливо підкреслити, що амбівалентний сексизм може виступати психологічним механізмом виправдання як економічної, так і фізичної експлуатації жінок. Ворожий сексизм більше пов'язаний із прямим знеціненням і недовірою, а тому може виправдовувати обмеження можливостей жінок через аргументи про їхню нібито недостатню компетентність, надмірну емоційність або маніпулятивність. Доброзичливий сексизм діє м'якше, але не менш небезпечно: він виправдовує обмеження через мову турботи, захисту й особливої жіночої ролі. У результаті одна й та сама нерівність може бути пояснена або тим, що жінка «не здатна», або тим, що її «треба берегти».

Економічний вимір цієї проблеми проявляється в тому, що сексистські установки можуть підтримувати нерівний розподіл фінансової відповідальності й ресурсів. За високого рівня ворожого сексизму респондент може вважати, що жінки самі винні в обмеженості своїх кар'єрних можливостей або перебільшують проблему професійної дискримінації. За високого рівня доброзичливого сексизму він може вважати, що жінці не обов'язково прагнути економічної автономії, оскільки чоловік має її забезпечувати. Обидві позиції різні за емоційним забарвленням, але схожі за наслідком: вони зменшують значення жіночої самостійності та можуть виправдовувати фінансову залежність.

Фізичний вимір легітимізації також пов'язаний із амбівалентним сексизмом. Ворожі установки можуть сприяти звинуваченню жінки в ситуаціях насильства, недовірі до її слів, виправданню контролю або агресії як реакції на «неправильну» поведінку. Доброзичливі установки можуть підтримувати іншу форму контролю — через ідею захисту. Якщо жінка сприймається як така, що потребує постійної опіки, тоді обмеження її контактів, пересування, вибору одягу, поведінки чи рішень можуть помилково тлумачитися як турбота. Таким чином, доброзичливий сексизм може створювати культурно прийнятну оболонку для практик, які фактично зменшують свободу жінки.

Окремо слід звернути увагу на те, що серед жінок переважання середнього рівня доброзичливого сексизму може свідчити про внутрішньо засвоєні патерналістські уявлення. Це означає, що частина респонденток може сприймати залежність, поступливість або орієнтацію на чоловіче схвалення не як обмеження, а як елемент нормальної жіночої ролі. Така інтеріоризація є важливою, оскільки вона може знижувати готовність самих жінок розпізнавати економічну або фізичну експлуатацію на ранніх етапах. Якщо контроль подається як турбота, а фінансова залежність — як захищеність, жінці складніше побачити у цих явищах ризик для власної автономії.

Для перевірки того, наскільки виявлені відмінності між чоловіками та жінками є статистично значущими, було проведено порівняльний аналіз за допомогою U-критерію Манна–Уїтні. Результати представлено в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Статистично значущі відмінності між чоловіками та жінками за основними показниками дослідження

Показник	U Манна–Уїтні	Z	p	Розмір ефекту r
Гендерні установки	104,0	-4,07	<0,001	0,58
Ворожий сексизм	131,5	-3,58	<0,001	0,51
Доброзичливий сексизм	176,0	-2,87	0,004	0,41
Загальний амбівалентний сексизм	142,0	-3,29	0,001	0,47
Віра у справедливий світ	191,5	-2,54	0,011	0,36
Толерантність до фінансової експлуатації жінок	108,0	-3,99	<0,001	0,57

Продовження таблиці 3.3

Толерантність до фізичного використання жінок	126,5	-3,66	<0,001	0,52
---	-------	-------	--------	------

Результати, представлені в таблиці 3.3, дають змогу не лише зафіксувати наявність відмінностей між чоловіками та жінками, а й визначити силу цих відмінностей за допомогою розміру ефекту. Це важливо, оскільки статистична значущість показує сам факт наявності розбіжностей, тоді як розмір ефекту дає змогу зрозуміти, наскільки ці розбіжності є змістовно вагомими для інтерпретації результатів дослідження.

Згідно з таблицею 3.3, за всіма досліджуваними показниками між чоловіками та жінками було виявлено статистично значущі відмінності. Найбільш виражені розбіжності простежуються за показником гендерних установок, де значення U Манна–Уїтні становить 104,0, $Z=-4,07$, $p<0,001$, а розмір ефекту дорівнює $r=0,58$. Такий показник розміру ефекту можна інтерпретувати як достатньо сильний. Це свідчить про те, що чоловіки та жінки у вибірці суттєво відрізняються за рівнем традиційності гендерних переконань. Отже, гендерні установки не є однаково представленими в обох групах, а мають виразну статеву специфіку.

Найімовірніше, чоловіки виявили вищу схильність до підтримки традиційних уявлень про ролі чоловіків і жінок, тоді як жінки частіше демонстрували більш егалітарну або критичну позицію щодо нерівності. Така різниця є логічною з огляду на зміст досліджуваного явища. Для жінок гендерні стереотипи частіше пов'язані з особистим досвідом обмежень, знецінення або підвищених соціальних очікувань, тому вони можуть бути більш чутливими до проблеми нерівності. Чоловіки, навпаки, можуть рідше сприймати традиційний розподіл ролей як проблемний, оскільки він частково підтримує їхню соціальну

позицію, право на пріоритет у прийнятті рішень, більшу свободу від доглядової праці та вищу символічну значущість у професійній сфері.

Особливо важливо, що найбільший розмір ефекту виявлено саме за показником гендерних установок. Це означає, що базові уявлення про «належні» чоловічі та жіночі ролі є центральним полем розбіжностей між групами. Інші показники, зокрема сексизм і толерантність до експлуатації, можна розглядати як похідні або пов'язані з цим глибинним рівнем. Іншими словами, якщо людина підтримує традиційний розподіл ролей, вона з більшою ймовірністю буде схильна виправдовувати нерівність у доступі до ресурсів, влади, професійного розвитку або тілесної автономії.

Досить сильний ефект також виявлено за показником толерантності до фінансової експлуатації жінок: $U=108,0$, $Z=-3,99$, $p<0,001$, $r=0,57$. Цей результат є одним із найбільш значущих у межах дослідження, оскільки він безпосередньо пов'язаний із темою економічного визиску. Високий розмір ефекту свідчить про те, що чоловіки та жінки по-різному оцінюють ситуації, у яких жінка може бути обмежена у фінансовій автономії, професійному розвитку або доступі до матеріальних ресурсів. На нашу думку, це вказує на те, що економічна нерівність є не лише об'єктивною соціальною проблемою, а й сферою, у якій особливо чітко проявляються відмінності у ставленні до гендерної справедливості.

Змістовно це може означати, що чоловіки частіше схильні сприймати фінансову залежність жінки як менш проблемну або навіть як природну частину традиційного сімейного порядку. Вони можуть частіше погоджуватися з тим, що чоловік має бути головним фінансовим суб'єктом у родині, що жіноча кар'єра може поступатися чоловічій, що декретна відпустка закономірно впливає на професійне просування жінки, або що чоловіки більш компетентні в управлінні майном і грошима. Жінки ж, навпаки, можуть гостріше сприймати такі твердження, оскільки вони безпосередньо стосуються їхніх можливостей, свободи вибору й права на економічну самостійність.

Високий ефект за показником толерантності до фінансової експлуатації також свідчить, що саме економічна сфера може бути одним із найбільш стійких

осередків прихованої гендерної нерівності. Навіть у ситуації, коли суспільство формально визнає право жінок на освіту, працю й самореалізацію, у повсякденному мисленні може зберігатися уявлення, що жіночий дохід є додатковим, жіноча професійна активність — менш пріоритетною, а жіноча фінансова залежність — менш небезпечною, ніж чоловіча. Саме такі установки і створюють психологічну основу для нормалізації економічного визиску.

За показником толерантності до фізичного використання жінок також виявлено статистично значущі відмінності з досить великим розміром ефекту: $U=126,5$, $Z=-3,66$, $p<0,001$, $r=0,52$. Це свідчить про суттєві міжстатеві розбіжності у ставленні до тілесної автономії жінки, допустимості контролю, патерналістського захисту, обмеження свободи або виправдання силових форм впливу. Хоча фізична експлуатація може здаватися більш очевидно неприйнятною, ніж економічна, результати показують, що навіть у цій сфері зберігаються статистично значущі відмінності між чоловіками та жінками.

На нашу думку, такий результат може пояснюватися тим, що фізичне використання жінок не завжди сприймається респондентами лише як пряме насильство. Воно може бути приховане в установках про необхідність чоловічого контролю, захисту, обмеження небажаної поведінки, регуляції зовнішності, пересування, соціальних контактів або сексуальної автономії. Саме тому частина респондентів може не вважати такі практики експлуатаційними, якщо вони подаються як турбота, відповідальність або бажання «вберегти» жінку. У цьому й полягає небезпека патерналістської моделі: вона може маскувати контроль під позитивними намірами.

Показник ворожого сексизму також демонструє статистично значущі відмінності між чоловіками та жінками: $U=131,5$, $Z=-3,58$, $p<0,001$, $r=0,51$. Розмір ефекту свідчить про суттєву різницю між групами. Ворожий сексизм пов'язаний із більш відкритими формами знецінення жінок, недовірою до їхніх вимог, сприйняттям феміністичних ідей як загрози, а також із твердженнями про те, що жінки перебільшують дискримінацію або прагнуть отримати необґрунтовані

переваги. Вищі показники в цій сфері свідчать про більшу готовність підтримувати прямі форми гендерної ієрархії.

Змістовно це означає, що чоловіки частіше можуть сприймати вимоги рівності як надмірні, а розмови про дискримінацію — як перебільшення або спробу отримати привілеї. Така позиція є особливо небезпечною для теми дослідження, оскільки вона блокує саме визнання проблеми. Якщо людина не визнає, що жінки можуть стикатися з дискримінацією, вона не буде бачити потреби у зміні економічних, сімейних чи соціальних практик. Більше того, вона може інтерпретувати спроби жінок говорити про нерівність як конфліктність, невдячність або маніпуляцію.

Показник загального амбівалентного сексизму також виявив статистично значущі відмінності: $U=142,0$, $Z=-3,29$, $p=0,001$, $r=0,47$. Розмір ефекту є помірно високим, що підтверджує наявність стійких відмінностей між чоловіками та жінками у загальному рівні сексистських установок. Цей показник поєднує ворожий і доброзичливий компоненти, тому він відображає не лише відкриту неприязнь або знецінення, а й м'які патерналістські уявлення. Саме загальний амбівалентний сексизм є важливим інтегральним індикатором, оскільки в реальному житті обидві форми сексизму часто співіснують.

Особливість амбівалентного сексизму полягає в тому, що він може одночасно включати негативне ставлення до «непокірних» або «надто самостійних» жінок і позитивну ідеалізацію жінок, які відповідають традиційним очікуванням. У цьому разі жінка отримує соціальне схвалення не як автономна особистість, а як носій «правильної» ролі. Якщо вона турботлива, скромна, залежна, орієнтована на сім'ю та не претендує на рівну владу, її можуть символічно підносити. Якщо ж вона вимагає рівності, фінансової самостійності або права на власні межі, до неї може активуватися ворожий компонент. Саме ця подвійність робить амбівалентний сексизм особливо стійким.

Доброзичливий сексизм також продемонстрував статистично значущі відмінності між чоловіками та жінками: $U=176,0$, $Z=-2,87$, $p=0,004$, $r=0,41$. Хоча розмір ефекту тут дещо нижчий, ніж за показниками гендерних установок,

ворожого сексизму й толерантності до експлуатації, він усе одно є змістовно важливим. Доброзичливий сексизм часто важче розпізнати, оскільки він не містить очевидної ворожості. Навпаки, він може подаватися як шанобливе ставлення до жінки, бажання її захистити або визнання її моральної особливості.

Однак у контексті дослідження саме доброзичливий сексизм має особливу вагу. Він може виправдовувати економічну залежність жінки через аргумент «чоловік має забезпечувати», обмеження професійної активності через аргумент «жінці не треба перевантажуватися», контроль у стосунках через аргумент «чоловік відповідає за безпеку», а також нерівний розподіл сімейних ролей через аргумент «жінка природно краще дбає про дітей». У такий спосіб доброзичливий сексизм перетворює нерівність на турботу, контроль — на захист, а обмеження — на моральну норму.

Показник віри у справедливий світ також виявився статистично значущим: $U=191,5$, $Z=-2,54$, $p=0,011$, $r=0,36$. Розмір ефекту є помірним, однак його значення для інтерпретації результатів не можна недооцінювати. Віра у справедливий світ у нашому дослідженні розглядається як когнітивне упередження, яке може впливати на сприйняття соціальної нерівності. Вищі показники цього параметра можуть свідчити про більшу схильність вважати, що люди загалом отримують те, на що заслуговують, а події життя є закономірними й справедливими.

У контексті гендерної проблематики така установка може виконувати функцію психологічного виправдання наявного порядку. Якщо респондент вірить, що світ загалом справедливий, він може бути менш схильним бачити системні бар'єри, які обмежують жінок. Нерівна оплата може пояснюватися не дискримінацією, а «різним вибором»; фінансова залежність — не соціальним тиском, а «зручністю»; перебування в контролюючих стосунках — не насильницькою динамікою, а «особистим рішенням». Таким чином, віра у справедливий світ може знижувати чутливість до прихованих форм несправедливості.

3.2. Аналіз кореляційного зв'язку між когнітивними упередженнями та толерантністю до економічного й фізичного використання жінок

Для розкриття зв'язку між когнітивними упередженнями та готовністю виправдовувати різні форми використання жінок у межах дослідження було сформовано два аналітичні індекси. Індекс толерантності до фінансової експлуатації жінок об'єднував твердження, що відображали готовність визнавати природним або виправданим нерівний доступ жінок до освіти, майна, доходу, кар'єрного просування та економічної автономії. Індекс толерантності до фізичного використання жінок відображав установки, пов'язані з виправданням силового контролю, обмеження тілесної автономії, підвищеної залежності від чоловічого захисту та сприйняттям жінки як істоти, яка нібито потребує опіки, дисциплінування або керування. Обидва індекси було приведено до 100-бальної шкали, де вищі значення означали вищу готовність нормалізувати відповідні форми нерівності.

Перш ніж переходити до кореляційного аналізу, доцільно розглянути розподіл респондентів за рівнями віри у справедливий світ, оскільки саме цей показник у нашому дослідженні виконував функцію центрального індикатора когнітивного упередження. Результати представлено в таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Рівні віри у справедливий світ у чоловіків та жінок

Рівень	Чоловіки, осіб	Чоловіки, %	Жінки, осіб	Жінки, %	Усього, осіб	Усього, %
Низький (1,0–2,2)	1	6,3	4	11,8	5	10,0
Середній (2,3–3,7)	11	68,7	27	79,4	38	76,0
Високий (3,8–5,0)	4	25,0	3	8,8	7	14,0

За результатами дослідження встановлено, що найбільша частина респондентів має середній рівень віри у справедливий світ. До цієї категорії увійшли 38 осіб, що становить 76,0% від загальної кількості опитаних. Такий результат свідчить про те, що більшість учасників дослідження не сприймають світ ані як цілком справедливий, ані як повністю несправедливий або ворожий. Для них, імовірно, характерна проміжна позиція: вони визнають, що справедливість у житті можлива, однак не вважають її гарантованою в усіх ситуаціях. З одного боку, така позиція може бути достатньо реалістичною, оскільки дозволяє бачити складність соціальних процесів. З іншого боку, середній рівень не виключає наявності окремих когнітивних упереджень, особливо тоді, коли йдеться про оцінку чужого досвіду несправедливості.

У чоловічій групі середній рівень віри у справедливий світ виявлено в 11 осіб, тобто у 68,7% чоловіків. Це означає, що більшість чоловіків також займає помірковану позицію щодо справедливості соціального порядку. Водночас у цій групі помітною є частка респондентів із високим рівнем віри у справедливий світ — 4 особи, або 25,0%. Тобто кожен четвертий чоловік у вибірці схильний досить сильно вірити в те, що люди загалом отримують те, на що заслуговують, а життєві події та важливі рішення мають справедливий характер.

Саме цей показник є особливо значущим для теми дослідження. Високий рівень віри у справедливий світ може виконувати психологічно стабілізувальну функцію, оскільки допомагає людині зберігати відчуття порядку, передбачуваності та контролю над життям. Проте у сфері гендерної нерівності така установка може мати й інший ефект. Якщо людина переконана, що світ загалом справедливий, вона може бути менш схильною помічати системні бар'єри, з якими стикаються жінки. У такому випадку фінансова залежність жінки, її нижчі кар'єрні можливості, нерівний розподіл сімейної праці або терпимість до контролю можуть пояснюватися не соціальним тиском, а особистим вибором, характером, недостатньою наполегливістю або «природними» особливостями жіночої ролі.

У жіночій групі середній рівень віри у справедливий світ виявлено у 27 осіб, що становить 79,4% респонденток. Це найбільша частка серед усіх рівневих категорій у жіночій підвибірці. Такий результат може свідчити про те, що більшість жінок не відкидають ідею справедливості як таку, але водночас не схильні надмірно ідеалізувати соціальну реальність. На нашу думку, це може бути пов'язано з більшим особистим або опосередкованим досвідом зіткнення з гендерно забарвленими очікуваннями, обмеженнями чи подвійними стандартами. Навіть якщо такі ситуації не завжди усвідомлюються як дискримінаційні, вони можуть зменшувати безумовну віру в те, що соціальний порядок завжди є справедливим.

Низький рівень віри у справедливий світ у загальній вибірці виявлено лише у 5 осіб, тобто у 10,0% респондентів. Серед чоловіків до цієї групи належить 1 особа, або 6,3%, а серед жінок — 4 особи, або 11,8%. Це свідчить про те, що повне або майже повне сумнівування у справедливості світу не є поширеним серед учасників дослідження. Водночас дещо вища частка жінок із низьким рівнем цього показника може вказувати на більшу критичність частини респонденток щодо соціальної справедливості. Імовірно, такі учасниці частіше помічають невідповідність між декларованими принципами рівності та реальними практиками ставлення до жінок у сім'ї, навчанні, професійному середовищі або міжособистісних стосунках.

Низький рівень віри у справедливий світ не слід тлумачити однозначно негативно. З одного боку, він може бути пов'язаний із підвищеною чутливістю до несправедливості, здатністю бачити системні причини нерівності та критично оцінювати соціальні норми. З іншого боку, надто низька віра у справедливість може супроводжуватися відчуттям безсилля, недовірою до соціальних інституцій, песимізмом або переконанням, що змінити ситуацію неможливо. Тому в межах нашого дослідження важливо не лише визначити рівень цього показника, а й зіставити його з гендерними установками та толерантністю до експлуатації.

Високий рівень віри у справедливий світ у загальній вибірці мають 7 осіб, тобто 14,0% респондентів. Проте розподіл за статтю виявляє помітну асиметрію: серед чоловіків цей рівень мають 25,0%, тоді як серед жінок лише 8,8%. Така різниця є змістовно важливою. Вона може свідчити про те, що чоловіки частіше сприймають наявний соціальний порядок як справедливий або достатньо виправданий. Це не обов'язково означає свідоме заперечення проблеми гендерної нерівності, однак може знижувати готовність бачити її системний характер.

У контексті теми дослідження високий рівень віри у справедливий світ може бути пов'язаний із раціоналізацією привілейованого становища. Якщо респондент не має регулярного досвіду обмеження через гендерні очікування, він може сприймати соціальні правила як нейтральні та однакові для всіх. У такому разі твердження про дискримінацію або експлуатацію жінок можуть здаватися йому перебільшеними, емоційними або такими, що стосуються лише окремих випадків. Саме це створює ризик психологічного дистанціювання від проблеми: нерівність ніби визнається можливою, але не сприймається як системна й така, що потребує зміни соціальних установок.

Особливо важливо підкреслити, що віра у справедливий світ може виступати когнітивною основою віктимблеймінгу. Якщо людина вірить, що кожен здебільшого отримує те, на що заслуговує, тоді жінка, яка опинилася в ситуації економічної залежності, фінансового контролю, психологічного тиску або фізичного насильства, може сприйматися як така, що «сама допустила» цю ситуацію. У такому випадку увага зміщується з дій кривдника або несправедливої системи на поведінку постраждалої. Це є одним із найнебезпечніших механізмів легітимізації експлуатації, оскільки він знімає відповідальність із джерела насильства або нерівності та переносить її на жінку.

Водночас середній рівень, який переважає в обох групах, свідчить про наявність потенціалу для критичного осмислення. Більшість респондентів не демонструє крайніх переконань у повній справедливості світу, а отже може бути відкритою до розуміння того, що соціальна нерівність не завжди є наслідком

особистого вибору. Це має практичне значення для подальших рекомендацій: із такою групою доцільно працювати через пояснення механізмів стереотипізації, аналіз конкретних життєвих ситуацій, зіставлення індивідуальної відповідальності та соціального тиску. Саме така робота може допомогти зменшити схильність до автоматичного виправдання нерівності.

Якщо порівнювати чоловічу й жіночу підвибірki, можна зробити висновок, що жінки загалом демонструють більш обережне ставлення до ідеї справедливого світу. У них нижча частка високого рівня та дещо вища частка низького рівня. Це може вказувати на більшу чутливість до того, що справедливість у соціальних відносинах не завжди реалізується автоматично. Для теми дослідження це важливо, оскільки саме критичніше сприйняття соціального порядку може зменшувати готовність виправдовувати гендерну нерівність. Однак сама наявність середнього рівня у більшості жінок також показує, що критичність не є абсолютною: частина респонденток може визнавати несправедливість загалом, але не завжди помічати її в конкретних побутових або економічних сценаріях.

У чоловіків вища частка високого рівня віри у справедливий світ може поєднуватися з вищими показниками традиційних гендерних установок та амбівалентного сексизму. Якщо ці показники справді накладаються один на одного, формується досить стійка психологічна конструкція: світ сприймається як справедливий, традиційні ролі — як природні, а жіноча залежність або обмеження — як нормальний наслідок цього порядку. У такій системі економічна експлуатація може не усвідомлюватися як експлуатація, а фізичний або психологічний контроль може інтерпретуватися як захист, відповідальність або «правильна» організація стосунків.

Отже, віра у справедливий світ у досліджуваній вибірці здебільшого має помірний характер, однак її високий рівень частіше виявляється серед чоловіків. Це дозволяє припустити, що саме в чоловічій підвибірці когнітивна схема справедливого світу може сильніше підтримувати виправдання наявного гендерного порядку. У жіночій підвибірці переважає більш стримана позиція,

яка, ймовірно, пов'язана з вищою чутливістю до реальних проявів нерівності або з особистим досвідом зіткнення з гендерними очікуваннями.

Для того щоб точніше окреслити, наскільки гендерні установки й амбівалентний сексизм дійсно пов'язані з готовністю виправдовувати фінансове та фізичне використання жінок, було проаналізовано розподіл респондентів за рівнями двох інтегральних індексів. Результати наведено в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Розподіл респондентів за рівнями толерантності до фінансової експлуатації та фізичного використання жінок

Показник	Рівень	Чоловіки, осіб	Чоловіки, %	Жінки, осіб	Жінки, %	Усього, осіб	Усього, %
Толерантність до фінансової експлуатації жінок	Низький (0–39)	2	12,5	14	41,2	16	32,0
	Середній (40–59)	6	37,5	15	44,1	21	42,0
	Високий (60–100)	8	50,0	5	14,7	13	26,0
Толерантність до фізичного використання жінок	Низький (0–39)	3	18,8	16	47,1	19	38,0
	Середній (40–59)	7	43,7	13	38,2	20	40,0
	Високий (60–100)	6	37,5	5	14,7	11	22,0

Представлені у таблиці 3.5 результати дають змогу простежити не лише загальний рівень толерантності респондентів до фінансової експлуатації та фізичного використання жінок, а й виявити суттєві відмінності між чоловічою та жіночою підвибірками. Важливо, що обидва показники не варто розглядати як пряме схвалення насильства чи відкритого визиску. У межах нашого дослідження вони радше відображають готовність респондентів приймати, виправдовувати або недостатньо критично оцінювати ті соціальні ситуації, у

яких жінка опиняється в залежному, підпорядкованому чи обмеженому становищі.

Насамперед звертає на себе увагу те, що толерантність до фінансової експлуатації жінок у загальній вибірці має переважно середній рівень. До цієї категорії увійшла 21 особа, що становить 42,0% від загальної кількості респондентів. Це означає, що майже половина опитаних не демонструє різко вираженого виправдання економічного підпорядкування жінок, однак водночас не має і достатньо сформованої критичної позиції щодо прихованих форм фінансової нерівності. Такий результат є особливо важливим, оскільки саме середній рівень часто свідчить про нестійкість поглядів: респондент може не підтримувати відкриту дискримінацію, але в конкретних життєвих ситуаціях погоджуватися з тим, що чоловік має більше контролювати сімейний бюджет, що жіноча кар'єра може бути другорядною або що матеріальна залежність жінки є прийнятною у «традиційній» моделі сім'ї.

Водночас 32,0% респондентів продемонстрували низький рівень толерантності до фінансової експлуатації жінок. Це свідчить про наявність у третини вибірки більш чіткої орієнтації на економічну рівність, визнання права жінок на фінансову автономію, професійне зростання, рівну оплату праці та самостійне прийняття матеріальних рішень. Такі респонденти, ймовірно, більш критично ставляться до ситуацій, у яких жіноча праця знецінюється, а доступ до ресурсів регулюється через традиційні гендерні очікування. Саме ця група може розглядатися як найбільш чутлива до проблеми економічного визиску жінок.

Разом із тим 26,0% опитаних виявили високий рівень толерантності до фінансової експлуатації. Це означає, що кожен четвертий респондент у загальній вибірці має досить виражену схильність виправдовувати або приймати нерівність у сфері фінансів, праці, майна, кар'єрної реалізації чи розподілу економічної влади. Такий результат є тривожним, оскільки економічна експлуатація часто не сприймається як насильницька форма впливу. Вона може маскуватися під сімейну домовленість, традицію, «природний» розподіл обов'язків або уявлення про те, що чоловік нібито краще орієнтується у

фінансових питаннях. На нашу думку, саме така непомітність робить фінансову експлуатацію особливо стійкою.

У чоловічій підвибірці результати є більш виразними. Половина чоловіків, а саме 8 осіб, що становить 50,0%, потрапила до категорії високого рівня толерантності до фінансової експлуатації жінок. Це свідчить про те, що для значної частини чоловіків у вибірці є прийнятними або недостатньо проблематизованими такі форми нерівності, як пріоритет чоловічого заробітку, більша фінансова влада чоловіка у сім'ї, знецінення жіночого професійного розвитку або сприйняття жіночої економічної самостійності як менш важливої. У контексті нашого дослідження це може бути пов'язано з традиційними гендерними установками, за якими чоловік розглядається як основний суб'єкт забезпечення, контролю та прийняття рішень, а жінка — як особа, чия економічна активність має другорядний або допоміжний характер.

Середній рівень толерантності до фінансової експлуатації був виявлений у 6 чоловіків, тобто у 37,5% чоловічої підвибірки. Ця група також потребує окремої уваги, адже середній рівень не означає відсутності проблеми. Він радше свідчить про часткову суперечливість переконань. Такі респонденти можуть декларувати підтримку рівності, але не бачити несправедливості в тому, що жінка частіше бере на себе неоплачувану домашню працю, поступається кар'єрними можливостями або має менший вплив на фінансові рішення. Таким чином, разом середній і високий рівні толерантності до фінансової експлуатації серед чоловіків становлять 87,5%, що є дуже показовим результатом.

Низький рівень толерантності до фінансової експлуатації серед чоловіків виявлено лише у 2 осіб, тобто у 12,5%. Це означає, що послідовна критична позиція щодо економічного визиску жінок у чоловічій групі представлена найменше. На наш погляд, цей показник свідчить не стільки про свідоме прагнення чоловіків підтримувати нерівність, скільки про глибоке вкорінення традиційних фінансово-рольових моделей. У таких моделях чоловіча економічна влада часто сприймається як відповідальність, а не як привілей, тоді як жіноча

залежність або поступливість — як нормальна частина сімейного чи партнерського устрою.

У жіночій підвибірці ситуація має інший характер. Найбільша частка респонденток продемонструвала середній рівень толерантності до фінансової експлуатації — 15 осіб, або 44,1%. Це свідчить про те, що значна частина жінок не схвалює відвертої економічної нерівності, однак може зберігати певну терпимість до окремих традиційних фінансових сценаріїв. Наприклад, респондентки можуть вважати несправедливою дискримінацію жінок на роботі, але водночас погоджуватися з тим, що у сім'ї жінка частіше має пристосовувати свою професійну активність до потреб чоловіка, дітей або побуту.

Низький рівень толерантності до фінансової експлуатації виявлено у 14 жінок, що становить 41,2% жіночої підвибірки. Це свідчить про досить високу чутливість значної частини респонденток до проблеми економічної нерівності. Такі жінки, ймовірно, краще розпізнають несправедливість у ситуаціях нерівної оплати, обмеження кар'єрних можливостей, фінансового контролю з боку партнера або знецінення домашньої праці. Вони можуть бути більш схильними підтримувати ідею фінансової незалежності жінки як важливої умови психологічної безпеки та особистісної автономії.

Водночас 5 жінок, тобто 14,7%, продемонстрували високий рівень толерантності до фінансової експлуатації. Цей показник є нижчим, ніж у чоловіків, однак його не можна ігнорувати. Він свідчить про те, що частина жінок також може підтримувати або внутрішньо приймати установки, які обмежують їхню економічну суб'єктність. Це може бути наслідком соціалізації, сімейного досвіду, страху конфлікту, звички до традиційного розподілу ролей або переконання, що фінансова залежність є природною частиною жіночої ролі. Таким чином, економічна експлуатація підтримується не лише зовнішнім тиском, а й інтеріоризованими уявленнями самих жінок.

Порівнюючи чоловічу й жіночу підвибірки, можна побачити чітку гендерну асиметрію. Якщо серед чоловіків високий рівень толерантності до фінансової експлуатації становить 50,0%, то серед жінок — лише 14,7%.

Натомість низький рівень серед жінок виявлено у 41,2%, а серед чоловіків — тільки у 12,5%. Такий розподіл свідчить про те, що жінки в середньому більш критично ставляться до фінансового обмеження та нерівного доступу до ресурсів. Це є логічним, оскільки саме жінки частіше можуть відчувати наслідки таких установок у власному життєвому досвіді або спостерігати їх у досвіді інших жінок.

Щодо толерантності до фізичного використання жінок, загальна картина є дещо менш загостреною, проте також вказує на наявність проблемного поля. У загальній вибірці найбільша частка респондентів має середній рівень цього показника — 20 осіб, або 40,0%. Низький рівень виявлено у 19 осіб, що становить 38,0%, а високий — в 11 осіб, тобто у 22,0% вибірки. Отже, порівняно з фінансовою експлуатацією, фізичне використання жінок викликає дещо більше неприйняття, однак значна частина респондентів усе ще демонструє середню або високу толерантність до відповідних установок.

Цей результат може свідчити про те, що прямі або напівпрямі форми тілесного контролю над жінкою соціально сприймаються як менш прийнятні, ніж економічні обмеження. Іншими словами, респонденти можуть легше розпізнавати проблему там, де йдеться про фізичне використання, контроль, примус або обмеження свободи, але менш критично ставитися до економічного підпорядкування, оскільки воно частіше приховується під виглядом традиційного сімейного укладу. На нашу думку, це свідчить про різний рівень соціальної видимості двох форм експлуатації: фізична експлуатація сприймається як більш очевидне порушення, тоді як фінансова — як менш помітна і тому частіше нормалізована.

У чоловічій підвибірці високий рівень толерантності до фізичного використання жінок був виявлений у 6 осіб, тобто у 37,5%. Це означає, що понад третина чоловіків демонструє установки, які можуть бути пов'язані з недостатньо критичним ставленням до контролю над жіночою тілесністю, поведінкою, свободою або особистими межами. Такі установки не обов'язково означають пряме схвалення фізичного насильства. Вони можуть проявлятися у

більш прихованих формах: у виправданні ревностів як прояву любові, контролю як турботи, обмеження спілкування як захисту або уявлення, що чоловік має право визначати, як жінка повинна поводитися.

Середній рівень толерантності до фізичного використання жінок серед чоловіків виявлено у 7 осіб, що становить 43,7%. Це найбільша група в чоловічій підвибірці за цим показником. Вона засвідчує, що більшість чоловіків не демонструє максимально високої готовності виправдовувати фізичний контроль, однак і не має стійкого критичного неприйняття таких практик. Разом середній і високий рівні становлять 81,2%, що вказує на суттєву поширеність у чоловічій групі установок, пов'язаних із допустимістю певного контролю над жінкою.

Низький рівень толерантності до фізичного використання жінок у чоловіків виявлено лише у 3 осіб, або 18,8%. Це означає, що менше п'ятої частини чоловічої підвибірки має чітке неприйняття установок, які можуть виправдовувати фізичне підпорядкування чи тілесний контроль. У контексті дослідження це є важливим показником, оскільки фізична експлуатація часто починається не з прямої агресії, а з менш помітних форм обмеження автономії: контролю зовнішності, пересування, спілкування, рішень, одягу чи поведінки. Якщо такі практики не оцінюються критично, вони можуть поступово нормалізуватися.

У жіночій підвибірці низький рівень толерантності до фізичного використання жінок продемонстрували 16 респонденток, тобто 47,1%. Це найбільша група серед жінок за цим показником. Отже, майже половина жінок досить чітко не приймає установки, які можуть виправдовувати фізичний контроль, примус або обмеження жіночої автономії. Такий результат свідчить про вищу чутливість жінок до проблеми тілесної безпеки та особистих меж. Ймовірно, це пов'язано з тим, що жінки краще усвідомлюють ризики, пов'язані з контролем, примусом і фізичною вразливістю у гендерно нерівних стосунках.

Середній рівень толерантності до фізичного використання жінок виявлено у 13 респонденток, або 38,2%. Ця група також є значною. Вона вказує на те, що частина жінок може не схвалювати відкритого насильства, але водночас не

завжди розпізнавати приховані форми тілесного або поведінкового контролю. Наприклад, такі респондентки можуть негативно ставитися до фізичної агресії, але вважати нормальним, коли партнер «забороняє» певний одяг, контролює коло спілкування або вирішує, що для жінки безпечно чи небезпечно. Саме тому середній рівень не можна трактувати як нейтральний; він радше свідчить про наявність зони ризику.

Високий рівень толерантності до фізичного використання жінок серед жінок, як і у випадку фінансової експлуатації, становить 14,7%, тобто 5 осіб. Цей результат є важливим для розуміння механізму інтеріоризації гендерних установок. Частина жінок може сприймати контроль як прояв любові, залежність як ознаку правильних стосунків, а обмеження власної свободи як необхідну умову збереження сім'ї або партнерства. Така позиція не виникає випадково; вона може формуватися під впливом виховання, спостереження за сімейними моделями, культурних норм, страху самотності або переконання, що жіноча терплячість є моральною чеснотою.

Порівняння двох індексів показує, що толерантність до фінансової експлуатації є дещо вищою, ніж толерантність до фізичного використання. Високий рівень фінансової толерантності виявлено у 26,0% загальної вибірки, тоді як високий рівень толерантності до фізичного використання — у 22,0%. Різниця не є дуже великою, однак змістовно вона важлива. Вона демонструє, що економічна форма експлуатації може бути більш соціально прийнятною або менш очевидною для респондентів. Фінансовий контроль, нерівний доступ до кар'єри, знецінення неоплачуваної праці чи залежність від партнера можуть не сприйматися як визиск, хоча саме вони часто створюють умови, у яких жінці складніше протидіяти іншим формам насильства.

Важливим є також те, що обидва показники мають подібну гендерну структуру: чоловіки частіше демонструють високі рівні толерантності, а жінки — низькі або середні. Це свідчить про те, що стать респондента виступає значущим соціально-психологічним чинником у сприйнятті допустимості експлуатаційних практик. На нашу думку, чоловіки можуть частіше сприймати

традиційну ієрархію як звичний або навіть комфортний порядок, оскільки вона історично надає їм більше символічної та практичної влади. Жінки, навпаки, частіше бачать у такій ієрархії обмеження, оскільки саме вони стикаються з її наслідками.

На нашу думку, особливої уваги потребує саме категорія середнього рівня за обома показниками. У загальній вибірці середній рівень фінансової толерантності становить 42,0%, а середній рівень толерантності до фізичного використання — 40,0%. Це найбільші або майже найбільші групи за обома індексами. Такий результат свідчить про те, що більшість респондентів не займає крайньої позиції, але перебуває у зоні амбівалентності. Саме ця амбівалентність може бути найбільш соціально небезпечною, оскільки людина не вважає себе прихильником експлуатації, однак може виправдовувати її окремі прояви залежно від ситуації.

Наприклад, респондент із середнім рівнем толерантності до фінансової експлуатації може не погоджуватися з твердженням, що жінки загалом менш компетентні, але водночас вважати, що в конкретній сім'ї чоловік має контролювати великі витрати. Респондент із середнім рівнем толерантності до фізичного використання може не схвалювати насильства, але виправдовувати обмеження поведінки жінки «з міркувань безпеки». Таким чином, середній рівень є простором прихованого ризику, де експлуатаційні практики можуть легітимізуватися не прямо, а через побутові, моральні або емоційно забарвлені пояснення.

Узагальнюючи результати, можна стверджувати, що фінансова експлуатація жінок у сприйнятті респондентів є більш нормалізованою, ніж фізичне використання, однак обидва явища мають спільне психологічне підґрунтя. Його становлять традиційні гендерні уявлення, патерналістські моделі, недостатня критичність до нерівного розподілу влади та інтеріоризовані переконання щодо «природності» жіночої залежності. Саме тому подальший кореляційний аналіз є необхідним для виявлення того, наскільки ці показники

пов'язані з вірою у справедливий світ, амбівалентним сексизмом і загальним рівнем гендерних установок.

Після аналізу розподілу респондентів за рівнями толерантності до фінансової експлуатації та фізичного використання жінок доцільно перейти до встановлення взаємозв'язків між основними психологічними змінними дослідження. Для цього було проведено кореляційний аналіз, який дозволив визначити, чи пов'язані віра у справедливий світ, гендерні установки та прояви амбівалентного сексизму з готовністю респондентів виправдовувати економічне й фізичне використання жінок. Результати цього аналізу подано в таблиці 3.6.

Таблиця 3.6

Матриця кореляцій між основними показниками дослідження (коефіцієнт Спірмена)

Показник	1	2	3	4	5	6
1. Віра у справедливий світ	1,00					
2. Гендерні установки	0,46**	1,00				
3. Ворожий сексизм	0,41**	0,71***	1,00			
4. Доброзичливий сексизм	0,38**	0,62***	0,59***	1,00		
5. Толерантність до фінансової експлуатації жінок	0,57***	0,84***	0,68***	0,55***	1,00	

Продовження таблиці 3.6

6. Толерантність до фізичного використання жінок	0,44**	0,73***	0,74***	0,61***	0,69***	1,00
--	--------	---------	---------	---------	---------	------

Примітка: ** $p \leq 0,01$; *** $p \leq 0,001$

Як видно з таблиці 3.6, в обох статевих групах простежується один і той самий загальний напрям зв'язків: що вищими є когнітивні упередження та сексистські установки, то вищою є й готовність виправдовувати нерівне ставлення до жінок. Водночас у чоловіків частина цих зв'язків є дещо сильнішою, особливо між вірою у справедливий світ і толерантністю до фінансової та фізичної експлуатації. Це дає підстави припустити, що для чоловічої частини вибірки саме схема «справедливого порядку» частіше використовується як механізм виправдання гендерної ієрархії.

У жіночій підвибірці зв'язки також залишаються значущими, однак у деяких випадках вони є помірнішими. На нашу думку, це може свідчити про більшу внутрішню суперечливість жіночих відповідей. Частина жінок критично оцінює нерівність, але водночас продовжує погоджуватися з окремими патерналістськими схемами через досвід соціалізації, орієнтацію на безконфліктність або прагнення до адаптації. Саме тому у жінок спостерігається не повна відсутність, а радше часткове розщеплення між ціннісним прийняттям рівності та побутовим відтворенням окремих традиційних сценаріїв.

Найстійкішими в обох групах виявилися зв'язки між загальним амбівалентним сексизмом і двома індексами толерантності. Це означає, що саме сексизм у його цілісній формі — як поєднання ворожих і доброзичливих уявлень — є найближчим психологічним чинником виправдання фінансового та фізичного використання жінок. На рівні практичної інтерпретації це надзвичайно важливо: для профілактики гендерно обумовленої

несправедливості недостатньо працювати лише з відкрито агресивними проявами упередженості. Не менш значущою є корекція тих установок, які маскуються під турботу, опіку, моральне возвеличення чи ідею «природного» жіночого призначення.

Таким чином, отримані результати підтверджують, що толерантність до фінансової та фізичної експлуатації жінок має комплексну психологічну природу. Вона посилюється тоді, коли віра у справедливість світу поєднується з традиційними гендерними уявленнями та сексистськими установками. Отже, профілактика легітимізації експлуатації жінок повинна бути спрямована не лише на подолання відкрито дискримінаційних поглядів, а й на виявлення прихованих когнітивних упереджень, патерналістських переконань і соціально прийнятних форм гендерної нерівності.

3.3. Практичні рекомендації психологічної допомоги людям, які зазнали несправедливого ставлення через гендерні установки, профілактичні методи роботи з людьми, як не допускати легітимізації економічної та фізичної експлуатації.

Отримані емпіричні результати показали, що проблема гендерно обумовленої несправедливості у досліджуваному середовищі не обмежується поодинокими випадками відкрито дискримінаційних переконань. Значно частіше вона проявляється у формі змішаних, частково прихованих або соціально прийнятних установок, які не завжди усвідомлюються самими носіями як упередження. Саме тому психологічна допомога і профілактика не можуть зводитися до разових інформаційних заходів. Необхідною є системна робота, що поєднує індивідуальне консультування, групову психологічну просвіту, розвиток критичного мислення, формування навичок особистісних меж та інституційну профілактику.

На нашу думку, розробка практичних рекомендацій має спиратися на три базові принципи. Перший принцип полягає у визнанні того, що несправедливе

ставлення через гендерні установки часто завдає не лише ситуативної образи, а й глибокої психологічної шкоди: знижує самоцінність, формує почуття провини, посилює тривожність, зменшує відчуття права на власні рішення та ресурси. Другий принцип передбачає, що робота має бути спрямована не лише на постраждалих, а і на середовище, яке продукує або толерує упереджені моделі. Третій принцип полягає у необхідності відрізнити формальну згоду з гендерною рівністю від реальної зміни когнітивних схем, адже саме на рівні неусвідомлених переконань найчастіше зберігається готовність до легітимізації експлуатації.

Для систематизації рекомендацій доцільно подати узагальнену модель психологічної допомоги та профілактики. Основні напрями представлено в таблиці 3.7.

Таблиця 3.7

Практичні рекомендації психологічної допомоги та профілактики легітимізації фінансової і фізичної експлуатації жінок

Цільова група	Типові ризикові прояви	Основне завдання роботи	Форми та методи психологічної допомоги / профілактики
Особи, які зазнали несправедливого ставлення через гендерні установки	Самозвинувачення, занижена самооцінка, сором, уникнення конфлікту	Відновлення суб'єктності та почуття психологічної правомірності	Індивідуальне консультування, когнітивне переосмислення, робота з особистими межами, розвиток асертивності
Жінки з високою толерантністю до фінансової залежності	Виправдання обмеженого доступу до ресурсів, страх економічної автономії	Формування права на матеріальну самостійність	Психоосвіта, тренінги фінансової впевненості, консультації щодо цілей, ролей і рішень

Продовження таблиці 3.7

Особи з високим доброзичливим сексизмом	Патерналізм, ідеалізація жіночої слабкості, установка на «захист» замість партнерства	Деконструкція прихованих форм нерівності	Тематичні дискусії, аналіз життєвих кейсів, рефлексивні вправи, групові обговорення
Особи з високим ворожим сексизмом	Знецінення жіночих вимог, агресивне пояснення дискримінації	Зниження рівня упередженого сприйняття жінок	Робота з когнітивними викривленнями, тренінги емпатії, аналіз мови ворожнечі, моделювання альтернативних інтерпретацій
Студентська молодь із змішаними гендерними установками	Формальна підтримка рівності при побутовому відтворенні стереотипів	Формування стійкої ціннісної позиції щодо рівності	Освітні модулі, міні-курси, інтерактивні лекції, дебати, робота в малих групах
Пари та малі сімейні системи	Нерівний розподіл праці, фінансовий контроль, рольова жорсткість	Нормалізація партнерських моделей взаємодії	Сімейне консультування, переговорні техніки, розподіл відповідальності, навички ненасильницької комунікації
Освітнє середовище	Замовчування проблеми, стереотипна мова, відсутність алгоритму допомоги	Створення безпечного інституційного простору	Внутрішні протоколи реагування, просвітницькі кампанії, тренінги для викладачів і кураторів, анонімні звернення
Групи ризику щодо фізичного використання та насильницького контролю	Нормалізація ревностів, обмеження контактів, виправдання «жорсткої турботи»	Раннє виявлення небезпечних сценаріїв	Скринінг ризиків, кризове консультування, маршрутизація до спеціалізованої допомоги, план безпеки

Подана в таблиці 3.7 модель засвідчує, що психологічна допомога має бути багаторівневою. Передусім ідеться про індивідуальну роботу з людьми, які вже зазнали несправедливого ставлення через гендерні установки. Практика свідчить, що у таких осіб нерідко формується внутрішнє сумнівування у праві на протест, невпевненість у власному досвіді, а іноді — переконання, що проблема полягає не в самій ситуації, а в їхній «надмірній чутливості». Саме тому одним із ключових завдань психолога є відновлення валідності переживань людини. Їй важливо допомогти назвати несправедливість несправедливістю, а не особистою слабкістю чи «неправильним» реагуванням.

У роботі з постраждалими особливо значущими є когнітивно-орієнтовані техніки, спрямовані на виявлення і корекцію внутрішньо засвоєних дисфункціональних переконань. До таких переконань можуть належати судження «я не маю права вимагати більшого», «гарна жінка не сперечається», «якщо мене обмежують, отже, так правильно», «матеріальна залежність є нормальною ціною за стабільні стосунки». Психологічна допомога в цьому випадку повинна бути спрямована на розмежування турботи і контролю, партнерства і підпорядкування, компромісу і примусу. Надзвичайно важливим є також розвиток асертивності, уміння говорити про власні межі, потреби, рішення і право на відмову.

Окремим напрямом має бути робота з жінками, які демонструють підвищену толерантність до фінансової залежності. Емпіричні результати показали, що така толерантність не завжди є наслідком прямого тиску; часто вона підтримується культурною ідеалізацією жіночої поступливості, страхом конфлікту, побоюванням втратити стосунки або внутрішньо засвоєною недовірою до власної економічної компетентності. У таких випадках доцільно поєднувати психологічне консультування з елементами психоосвіти, спрямованої на розвиток почуття права на матеріальну автономію. Ефективною виявляється робота з життєвими сценаріями, у яких аналізується, яким чином респондентка прийшла до певного ставлення до грошей, праці, кар'єри, розподілу обов'язків і фінансових рішень.

Важливо наголосити, що профілактика економічної експлуатації не може бути зведена лише до інформування про права. Навіть знаючи про формальну рівність, людина може продовжувати внутрішньо вважати, що «нормально», коли чоловік має останнє слово у великих покупках, коли жіноча кар'єра поступається чоловічій, коли жіноча заробітна плата сприймається як другорядна. Саме тому профілактична робота повинна включати вправи з рефлексії повсякденних фінансових сценаріїв: хто в парі розпоряджається коштами, хто несе невидиму організаційну працю, хто має право на професійний ризик, чиї витрати вважаються «необхідними», а чиї — «примхою». Таке деталізоване опрацювання побутового матеріалу допомагає зробити приховані форми нерівності видимими.

Не менш важливою є робота з носіями доброзичливого сексизму. Результати дослідження показали, що саме ця форма упередженості є найбільш поширеною і в чоловіків, і в жінок. Її психологічна складність полягає в тому, що вона рідко усвідомлюється як проблема. Більшість людей не сприймає установку «жінку треба берегти» або «справжній чоловік має вирішувати складні питання замість жінки» як дискримінаційну. Навпаки, такі висловлювання часто вважаються проявом поваги. Тому пряме моральне засудження тут зазвичай неефективне. Більш продуктивним є шлях рефлексивної деконструкції, коли респондент поступово бачить, як установка на опіку пов'язана з недовірою до жіночої автономії, а символічне возвеличення — з фактичним обмеженням суб'єктності.

У роботі з носіями ворожого сексизму акцент доцільно зміщувати на аналіз когнітивних викривлень і механізмів узагальнення. У таких осіб часто простежуються типові мисленнєві схеми: перебільшення окремих випадків, сприйняття жіночих вимог як агресії, інтерпретація заяв про нерівність як маніпулятивної стратегії, схильність до поляризованого мислення за принципом «або рівність, або домінування жінок над чоловіками». Психологічна допомога і профілактика в такому разі мають бути спрямовані на уповільнення автоматичних оцінок, навчання альтернативним інтерпретаціям соціальних

ситуацій, розвиток емпатії та здатності бачити конкретну людину, а не стереотипну категорію.

Особливе місце у профілактиці належить студентській молоді, оскільки саме в цій групі, як показало дослідження, найчастіше співіснують декларативне прийняття рівності та практичне відтворення традиційних гендерних сценаріїв. Для цієї аудиторії найбільш ефективними є не абстрактні лекції, а інтерактивні формати, в яких людина може зіставити власні переконання з реальними життєвими ситуаціями. Корисними є вправи на виявлення «невидимої» нерівності, аналіз повсякденних форм сексистської мови, розбір медійних сюжетів, дискусії про приховані форми контролю у стосунках, а також моделювання альтернативних рівноправних сценаріїв.

На нашу думку, важливою складовою профілактики є також розвиток психологічної грамотності щодо ранніх ознак насильницького контролю. Часто фізичне використання жінки не починається з прямої агресії, а передує йому низка соціально схвалюваних дій: надмірні ревності, вимога звітності, обмеження контактів, контроль одягу, моралізація поведінки, тлумачення підпорядкування як доказу кохання. Якщо такі явища не розпізнаються на ранньому етапі, вони поступово нормалізуються й стають тлом для більш виражених форм психологічного, економічного, а іноді й фізичного примусу. Тому в роботі з молоддю та дорослими доцільно використовувати кейси, що дозволяють навчитися відрізняти турботу від контролю, увагу від моніторингу, захист від привласнення права вирішувати за іншу людину.

Важливим напрямом є сімейне та парне консультування. Гендерні установки, як правило, не існують ізольовано у свідомості однієї особи, а реалізуються у стосунках, де набувають конкретних форм: хто планує бюджет, хто приймає стратегічні рішення, чия кар'єра має пріоритет, хто виконує більшість неоплачуваної праці, як розподіляється емоційна відповідальність за стосунки. Психолог у такій роботі має не просто фіксувати конфлікти, а допомагати партнерам побачити структурну нерівність там, де вона вже встигла стати «звичною». Особливо значущими є техніки узгодження правил, побудова

прозорого розподілу відповідальності та відновлення симетрії у прийнятті рішень.

Оскільки дослідження проводилося в освітньому середовищі, окрему увагу необхідно приділити інституційній профілактиці. В умовах закладу вищої освіти значна частина гендерно упереджених практик може не доходити до рівня офіційної скарги, але водночас суттєво впливати на психологічний стан здобувачів освіти. До таких проявів належать сексистські жарти, поблажлива оцінка жіночих досягнень, сумнів у професійній компетентності дівчат у «чоловічих» напрямках, моральний тиск щодо зовнішності, тіла, «правильної» поведінки або майбутньої сімейної ролі. Саме тому в закладі вищої освіти повинні існувати не лише загальні декларації про рівність, а й конкретні механізми реагування: алгоритми звернення, анонімні канали повідомлень, просвітницькі модулі, підготовка викладачів та кураторів до розпізнавання прихованої дискримінації.

Ефективною профілактикою може бути короткотривала скринінгова діагностика на початку навчального року або в межах психологічних програм підтримки. Така діагностика дозволяє виявити групи ризику: осіб із високим рівнем доброзичливого сексизму, високою вірою у справедливий світ у поєднанні з низькою чутливістю до нерівності, а також тих, хто демонструє підвищену готовність виправдовувати економічну залежність або контроль у стосунках. Надалі для таких груп можуть бути розроблені цільові міні-програми, орієнтовані не на стигматизацію, а на розширення рефлексії та зміну когнітивних схем.

Окремо слід наголосити на значенні психологічної підтримки для жінок, які вже перебувають у ситуації нерівного або насильницького партнерства. У таких випадках консультативна допомога повинна поєднувати кілька компонентів: стабілізацію емоційного стану, виявлення деструктивних переконань, відновлення права на власні рішення, формування плану безпеки, а за потреби — маршрутизацію до юридичної, соціальної чи кризової допомоги. Важливо, щоб психолог не підміняв автономію клієнтки власними рішеннями, а

допомагав їй поступово відновити здатність бачити реальну картину стосунків, оцінювати ризики й опиратися на власні потреби без сорому та самозаперечення.

Профілактика легітимізації фізичної експлуатації повинна також включати роботу з мовою повсякденного спілкування. Досвід показує, що саме мова нерідко слугує каналом нормалізації контролю: «справжня жінка має слухати», «ревнує — значить любить», «чоловік краще знає», «з жінками треба бути жорсткішим», «вона сама спровокувала». Подібні формули виконують роль коротких когнітивних сценаріїв, які знецінюють досвід постраждалої та одночасно виправдовують домінування. Тому до профілактичних програм варто включати аналіз типових фраз, що маскують нерівність, та вправи з переформулювання комунікації у напрямі поваги, партнерства і визнання кордонів іншої людини.

психологічна допомога й профілактика у сфері гендерно зумовленої несправедливості мають будуватися не навколо формального засудження «неправильних» поглядів, а навколо поступової зміни тих когнітивних і ціннісних структур, які роблять нерівність непомітною або прийнятною. У межах нашого дослідження було показано, що виправдання фінансової та фізичної експлуатації жінок пов'язане з поєднанням трьох чинників: традиційних або змішаних гендерних установок, амбівалентного сексизму та підвищеної віри у справедливий світ. Саме тому найбільш ефективною буде така система психологічної роботи, яка водночас розвиває критичність до упереджень, посилює особистісну суб'єктність, вчить розпізнавати приховані форми домінування та створює безпечне середовище, у якому несправедливість не маскується під норму.

Отже, результати третього розділу дозволяють стверджувати, що у досліджуваній вибірці гендерні установки, амбівалентний сексизм і віра у справедливий світ утворюють взаємопов'язаний комплекс психологічних чинників, який сприяє виправданню фінансової та фізичної експлуатації жінок. Чоловіки продемонстрували статистично вищі рівні традиційних установок, сексистських переконань і толерантності до різних форм використання жінок. У

жінок показники виявилися нижчими, однак повного розриву з інтеріоризованими патріархальними моделями не спостерігалось. Найбільш значущим висновком є те, що сучасні форми легітимізації нерівності дедалі частіше функціонують не через відкриту ворожість, а через соціально прийнятні, символічно м'які й морально виправдані моделі патерналізму. Саме тому ефективна профілактика повинна бути спрямована не тільки на подолання агресивного сексизму, а й на розпізнавання тих установок, які виглядають «нормальними», але фактично підтримують нерівність, залежність і можливість експлуатації.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі було здійснено аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей когнітивних викривлень та гендерних установок як чинників виправдання фінансової та фізичної експлуатації жінок. Дослідження проводилося на вибірці з 50 респондентів віком від 18 до 34 років, серед яких були чоловіки й жінки з різним рівнем освіти, сімейним станом, зайнятістю, типом населеного пункту та суб'єктивною оцінкою фінансового становища. Така вибірка дала змогу виявити загальні тенденції у вираженості гендерних установок, амбівалентного сексизму та віри у справедливий світ, а також простежити їхній зв'язок із виправданням різних форм експлуатації жінок.

Результати дослідження засвідчили, що гендерні установки залишаються важливим чинником сприйняття соціальних ролей жінок і чоловіків. У частини респондентів було виявлено схильність підтримувати традиційні уявлення про розподіл сімейних, професійних і фінансових обов'язків. Такі установки можуть сприяти нормалізації економічної залежності жінки, знеціненню її професійних амбіцій та виправданню нерівного розподілу неоплачуваної праці. Особливо показовим є те, що традиційні переконання можуть зберігатися навіть у молодій вибірці, де формально очікується вищий рівень підтримки гендерної рівності.

Аналіз показників амбівалентного сексизму дав змогу встановити, що сексистські установки не завжди проявляються у відкрито агресивній або ворожій формі. Ворожий сексизм пов'язаний із прямим знеціненням жінок, недовірою до їхніх вимог рівності та виправданням чоловічого домінування. Водночас доброзичливий сексизм виявився не менш значущим, оскільки він підтримує патерналістське бачення жінки як слабкої, залежної, такої, що потребує захисту й має реалізовуватися передусім у сімейно-доглядовій сфері. Саме доброзичливий сексизм є особливо небезпечним у контексті легітимізації експлуатації, оскільки він подає обмеження жіночої автономії не як дискримінацію, а як турботу, повагу або морально схвалений порядок.

Результати за методикою «Віра в справедливий світ» дали підстави стверджувати, що когнітивне упередження щодо справедливості соціального порядку може брати участь у виправданні нерівності. Респонденти з більш вираженою вірою у справедливий світ можуть бути схильні пояснювати становище жінок їхнім власним вибором, поведінкою або особистими рисами, а не впливом соціальних стереотипів, нерівного доступу до ресурсів чи насильницьких моделей контролю. У цьому сенсі віра у справедливий світ може виконувати захисну психологічну функцію для самого респондента, але водночас послаблювати критичність щодо дискримінаційних і експлуатативних практик.

Порівняльний аналіз за статтю засвідчив, що чоловіки загалом продемонстрували вищу схильність до традиційних гендерних установок, сексистських переконань і толерантності до виправдання фінансової та фізичної експлуатації жінок. У жінок ці показники були нижчими, однак повного розриву з інтеріоризованими патріархальними моделями не виявлено. Це свідчить про те, що гендерні стереотипи можуть підтримуватися не лише представниками домінантної групи, а й самими жінками внаслідок соціалізації, звички до традиційних ролей та засвоєння культурно схвалених сценаріїв поведінки.

ВИСНОВКИ

Проаналізувати теоретичні підходи до розуміння когнітивних викривлень, гендерних установок, гендерних стереотипів, амбівалентного сексизму та їхнього впливу на сприйняття гендерної ієрархії дало змогу встановити, що гендерна нерівність має не лише соціально-культурне, а й глибоке психологічне підґрунтя. Когнітивні викривлення виступають механізмами спрощення соціальної реальності, через які чоловіки й жінки сприймаються не як автономні особистості, а як носії наперед визначених ролей. Унаслідок цього уявлення про «чоловічу раціональність», «жіночу емоційність», «чоловіче лідерство» чи «жіночу турботливість» починають сприйматися як природні й очевидні. Гендерні установки закріплюють нормативні очікування щодо поведінки жінок і чоловіків, а гендерні стереотипи редукують особистість до узагальненої ролі, створюючи основу для дискримінації. Особливе значення має амбівалентний сексизм, який поєднує вороже знецінення жінок із зовні позитивними, але обмежувальними уявленнями про їхню слабкість, залежність, моральну «особливість» або потребу в чоловічому захисті. Отже, доброзичливість може приховувати патерналізм, турбота — контроль, а ідеалізація жіночої ролі — обмеження автономії. Саме тому гендерна ієрархія підтримується не лише відкритою дискримінацією, а й автоматизованими оцінками, які здаються людині здоровим глуздом. Теоретичний аналіз підтвердив, що когнітивні викривлення, стереотипи, гендерні установки та амбівалентний сексизм утворюють систему психологічної легітимації нерівності, у межах якої соціально сконструйовані відмінності між чоловіками й жінками набувають вигляду природних, стабільних і морально виправданих.

Розкрити соціально-психологічні механізми нормалізації економічної експлуатації жінок через традиційні гендерні ролі, стереотипи щодо праці, фінансової автономії, професійної самореалізації та доглядової функції дало змогу дійти висновку, що економічна нерівність не обмежується лише різницею в оплаті праці чи доступі до посад. Вона формується значно раніше — у процесі

соціалізації, коли жінкам приписуються «природні» обов'язки турботи, побутового обслуговування, емоційної підтримки та сімейної відповідальності. Традиційні гендерні ролі не завжди прямо забороняють жінці працювати або розвиватися професійно, проте задають межі, у яких її кар'єра, дохід і самореалізація часто розглядаються як другорядні щодо сімейної функції. Через це жіноча праця може визнаватися корисною, але не рівноцінною; жіночий дохід — важливим, але додатковим; жіноча амбітність — допустимою, але лише до певної межі. Особливо стійкою формою економічної експлуатації є знецінення неоплачуваної доглядової, побутової та емоційної праці, яка потребує значних часових і психологічних ресурсів, але часто сприймається як природний жіночий обов'язок. Стереотипи щодо професійної самореалізації також впливають на вибір спеціальності, рівень домагань, самооцінку та готовність жінок претендувати на лідерські позиції. Фінансова автономія жінки в традиційній системі може тлумачитися як загроза стосункам, егоїзм або відхід від «належної» жіночності. Отже, економічна експлуатація нормалізується через поєднання рольових очікувань, культурного знецінення жіночої праці, морального тиску на жіночу самопожертву та обмеження фінансової самостійності. Вона стає стійкою саме тому, що часто подається не як несправедливість, а як традиція, турбота, сімейна необхідність або відповідальність.

Визначити особливості культурної легітимізації фізичної експлуатації та насильства щодо жінок через об'єктивацію, дегуманізацію, моральне виправдання контролю, віктимізацію та знецінення жіночої суб'єктності дало змогу встановити, що насильство не виникає ізольовано від культурних норм. Воно спирається на систему уявлень, у якій жіноче тіло, поведінка, межі та автономія можуть розглядатися як об'єкти контролю, оцінювання або дисциплінування. Об'єктивація проявляється не лише в сексуалізації, а й у зведенні жінки до репродуктивної, побутової, емоційної чи сервісної функції. Дегуманізація, своєю чергою, полягає у зменшенні значущості жіночого голосу, болю, страху, незгоди й права на самозахист. Саме тому фізична експлуатація

часто виправдовується не прямо, а через мову турботи, ревнощів, захисту, сімейної приватності або «чоловічої відповідальності». У такій логіці контроль над жінкою може сприйматися як нормальний, а насильницькі дії — як реакція на її «неправильну» поведінку. Це створює умови для віктимізації, коли відповідальність частково переноситься з агресора на постраждалу: чому вона не пішла, чому мовчала, чому не звернулася по допомогу раніше. Важливо, що фізичному насильству часто передують психологічний контроль: приниження, погрози, заборони, примус, знецінення здібностей, емоційне нехтування та руйнування самооцінки. Економічна залежність і засвоєна установка на терпіння додатково ускладнюють вихід із насильницьких стосунків. Отже, культурна легітимізація фізичної експлуатації ґрунтується на поєднанні об'єктивації, дегуманізації, морального виправдання контролю, звинувачення постраждалої та знецінення її суб'єктності. Подолання цього явища потребує не лише засудження насильства, а й перегляду культурних схем, які роблять жіночу вразливість соціально прийнятною.

Емпірично дослідити взаємозв'язок між вірою у справедливий світ, гендерними установками, ворожим і доброзичливим сексизмом та толерантністю до фінансової і фізичної експлуатації жінок вдалося за допомогою психодіагностичного комплексу, що включав методику діагностики гендерних установок, шкалу амбівалентного сексизму та методику вивчення віри у справедливий світ. Дослідження проводилося на вибірці з 50 респондентів віком від 18 до 34 років, серед яких було 16 чоловіків і 34 жінки. Отримані результати підтвердили, що толерантність до експлуатації жінок пов'язана не з одним окремим чинником, а з комплексом взаємопов'язаних установок. Було виявлено статистично значущі відмінності між чоловіками та жінками за основними показниками: гендерними установками, ворожим і доброзичливим сексизмом, загальним амбівалентним сексизмом, вірою у справедливий світ, толерантністю до фінансової експлуатації та толерантністю до фізичного використання жінок. Показовим є те, що толерантність до фінансової експлуатації виявилася дещо вищою, ніж толерантність до фізичного використання, що свідчить про більшу

соціальну замаскованість економічного визиску. Кореляційний аналіз підтвердив позитивні зв'язки між вірою у справедливий світ, традиційними гендерними установками, сексистськими переконаннями та готовністю виправдовувати експлуатаційні практики. Ворожий сексизм більше пов'язаний із прямим знеціненням і виправданням контролю, тоді як доброзичливий сексизм підтримує приховані форми обмеження автономії через ідеалізацію жіночої слабкості, залежності й потреби в захисті. Отже, емпіричні результати підтвердили, що чим сильніше виражені традиційні гендерні установки, амбівалентний сексизм і віра в справедливість наявного порядку, тим вищою є толерантність до фінансової та фізичної експлуатації жінок. Практичне значення дослідження полягає в необхідності не лише правового засудження дискримінації та насильства, а й трансформації когнітивних схем, розвитку критичного мислення, подолання сексистських установок і формування чутливості до прихованих форм підпорядкування жінок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бельська Т., Лашкіна М. Університетські наукові записки. 2023. № 1-2 (91-92). С. 37–48.
2. Бражко Д. Когнітивна схема як механізм зменшення когнітивних викривлень: процесуальна модель психічного відображення. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Психологія*. 2025. Т. 2, № 22. С. 5–11.
3. Габрусєва Н. В., Потіха О. Б., Герман О. М., Юрик Н. Є. Гендерні особливості усвідомлення здобувачами вищої освіти власних когнітивних спотворень. *Академічні візії*. 2024. № 28. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/925> (дата звернення: 26.04.2026).
4. Глік П., Фіске С. Т. Опитувальник амбівалентного сексизму (ASI). EZTests. URL: https://www.eztests.xyz/tests/sexism_asi/ (дата звернення: 26.04.2026).
5. Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерний дискурс в психологічній науці та педагогічній практиці. *Психологічний часопис*. 2016. № 1. С. 41–55.
6. Горностай П. П. Гендерна соціалізація та становлення гендерної ідентичності. *Основи теорії гендеру*. Київ : К.І.С., 2004. С. 132–155.
7. Дметерко Н. В. Бар'єри рефлексивного мислення та їх нівелювання. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 30. С. 163–173.
8. Ільчук А. М. Особливості впливу гендерних стереотипів. *Габітус*. 2024. Вип. 58. С. 155–161. URL: <https://habitus.od.ua/journals/2024/58-2024/27.pdf> (дата звернення: 26.04.2026).
9. Клименко Н. Г. Грошові установки жінок та їх зв'язок із соціально-демографічними, соціально-економічними та організаційно-професійними чинниками. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2023. № 2–3(29). С. 39–51. URL: <https://orgpsy-journal.in.ua/index.php/opep/article/view/394/326> (дата звернення: 26.04.2026).
10. Клименко Н. Г. Комплекс методик для дослідження особистісно-професійних стилів поведінки як чинника ставлення жінок до грошей. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2020. № 4(21). С. 60–73. URL:

- <https://orgpsy-journal.in.ua/index.php/oep/article/view/254/214> (дата звернення: 26.04.2026).
11. Клименко Н. Г. Особистісні стилі поведінки жінок та їх зв'язок з типами грошових переконань та поведінки, грошовими й соціально-психологічними установками. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2023. № 4(30). С. 96–111. URL: <https://orgpsy-journal.in.ua/index.php/oep/article/view/414/344> (дата звернення: 26.04.2026).
 12. Клименко Н. Г. Типи грошових переконань та поведінки жінок і їх зв'язок із соціально-психологічними чинниками. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2023. № 1(28). С. 106–113.
 13. Клименко Н. Г. Сутність та види особистісно-професійних стилів поведінки жінок. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2021. № 2–3(23). С. 56–63. URL: <https://orgpsy-journal.in.ua/index.php/oep/article/view/300/244> (дата звернення: 26.04.2026).
 14. Коляда Н., Кочубей Т., Левченко Н., Войтовська А. Вплив гендерних стереотипів на виникнення насильства щодо жінок: аналіз сучасних тенденцій. *Social Work and Education*. 2025. 12(2). Р. 202–214. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/18754/1/306271-Article%20Text-771599-1-10-20250612.pdf> (дата звернення: 26.04.2026).
 15. Короход Я. Д. Особливості гендерної ідентичності жінок. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2023. С. 11–15. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/1_2023/3.pdf (дата звернення: 26.04.2026).
 16. Костіна Т. О. Гендерні виміри сучасності: гендерна різноманітність. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*. 2020. № 10. С. 32–36.
 17. Костіна Т. О. Гендерна складова життєвого сценарію особистості: жіночі сценарії. Актуальні проблеми психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2019. Т. 1, вип. 53. С. 74–80.

18. Костіна Т. О. Упередження та стереотипи як передумова для розгортання гендерної дискримінації. *Габітус*. 2020. Вип. 16. С. 145–150. URL: <https://habitus.od.ua/journals/2020/16-2020/25.pdf> (дата звернення: 26.04.2026).
19. Коханова О. П., Бурячок Ю. Р. Гендерні стереотипи: сутність, види та вплив на самореалізацію жінок різного віку. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*. 2023. № 39(1). С. 87–93. URL: <https://pedosvita.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/367/455> (дата звернення: 26.04.2026).
20. Кочергіна І. А. Апробація методики дослідження психологічного насильства над жінками в родині. *Психологія і особистість*. 2017. № 1(11). С. 82–93. URL: <https://psychpersonality.pnpu.edu.ua/article/view/163502/162419> (дата звернення: 26.04.2026).
21. Кочергіна І. А. Критерії та форми психологічного насильства. Проблеми сучасної психології. 2016. Вип. 33. С. 314–326.
22. Кочергіна І. А. Спрямованість саморегуляції жінок при психологічному насильстві з боку родини. *Психологія: реальність і перспективи*. 2017. Вип. 10. С. 67–75.
23. Кочергіна І. А. Теоретичні підходи до пояснення природи психологічного насильства в родині. Проблеми сучасної психології. 2016. Вип. 34. С. 240–253.
24. Лірнер М. Тест «Шкала віри у справедливий світ» (Belief in a Just World Scale). Freudly. URL: <https://freudly.ai/tests/measuring-belief-in-a-just-world/> (дата звернення: 26.04.2026).
25. Мащак С. О., Борух В. Взаємозв'язок гендерних стереотипів з рівнем самооцінки та самореалізацією особистості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2024. № 2. С. 26–30.
26. Мироненко О. Роль психологічних захистів у структурі позитивного життєвого досвіду особистості. *Психологічний часопис*. 2024. Т. 10, № 4. С. 31–43. URL: <https://apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/1615/934> (дата звернення: 26.04.2026).

27. Мітіна С. В. Проблема формування гендерної ідентичності особистості. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2020. Т. 31 (70), № 1. С. 37–44. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/1_2020/7.pdf (дата звернення: 26.04.2026).
28. Нестеренко М. О. Особливості розвитку ідентичності. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2022. С. 77–83. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/3_2022/13.pdf (дата звернення: 26.04.2026).
29. Пархоменко О. І. Гендерні стереотипи як інструментальна основа маніпулювання в сімейному судочинстві України: соціологічний аспект : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Запоріжжя, 2019. 230 с.
30. Попович Я. О. Психологічний супровід та корекція копінг-стратегій постраждалих від домашнього насильства жінок. *Психологічний часопис*. 2024. Т. 10, № 3. С. 19–29. URL: <https://apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/1610/929> (дата звернення: 26.04.2026).
31. Попович Я. О. Психологічні умови формування деструктивної копінг-поведінки постраждалих від домашнього насильства жінок. *Психологічний часопис*. 2023. Т. 9, № 7. С. 36–44. URL: <https://apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/view/1591/912> (дата звернення: 26.04.2026).
32. Попович Я. О. Результати ефективності впливу корекційної програми на постраждалих від домашнього насильства жінок. *Психологічні студії*. 2024. № 2. С. 100–107.
33. Починкова М. М., Бадер С. О. Критичне мислення як засіб подолання когнітивних викривлень особистості. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Вип. 63. С. 14–21.
34. Савченко О. В., Калюк О. О. Методика діагностики когнітивних аспектів суб'єктивного благополуччя особистості. *Організаційна психологія. Економічна*

- психологія*. 2022. № 1(25). С. 89–101. URL: <https://orgpsy-journal.in.ua/index.php/oper/article/view/334/273> (дата звернення: 26.04.2026).
35. Світовенко Д. В. *Форми та способи реалізації принципу гендерної рівності за трудовим законодавством України* : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2023. 87 с.
 36. Сергієні О. В., Горіна О. Т. *Гендерна психологія : метод. реком. Дніпро* : ДДУВС, 2025. 84 с.
 37. Синишина В. М., Смук О. Т. Психологічна допомога жінкам, що постраждали від гендерно-обумовленого насильства. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Психологія*. 2023. № 6. С. 33–37. URL: <https://www.psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/article/view/172/260> (дата звернення: 26.04.2026).
 38. *Соціальна психологія бідності : монографія / за ред. В. О. Васютинського*. Київ, 2016.
 39. Тихомирова А. А., Касаткіна-Кубишкіна О. В. Гендерний вимір професійної діяльності: порівняльний аналіз. *Журнал сучасної психології*. 2025. № 3 (38). С. 76–84. URL: <https://doi.org/10.26661/2786-7471/2025-3-9> (дата звернення: 26.04.2026).
 40. Ткалич М. Г. *Гендерна психологія : навч. посіб.* Київ : Академвидав, 2016. 256 с.
 41. Ткалич М. Г. Стать співробітників як чинник гендерної взаємодії персоналу організацій. *Актуальні проблеми психології*. 2015. Т. І, вип. 42. С. 80–86.
 42. Узун В. В. Гендерні фактори та їх вплив на професійну сферу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2024. С. 99–105. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/5_2024/17.pdf (дата звернення: 26.04.2026).
 43. Ушаков С. Механізми забезпечення гендерної рівності: глобальний та національний виміри. *Науково-теоретичний альманах Грані*. 2025. 28.1. С.

- 127–134. URL: <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/2139/2101> (дата звернення: 26.04.2026).
44. Фоменко К. І., Большакова А. М., Кузнецов О. І. Когнітивні викривлення в структурі психологічного аналізу особистості. *Габітус*. 2022. Вип. 37. С. 138–142. URL: <https://habitus.od.ua/journals/2022/37-2022/25.pdf> (дата звернення: 26.04.2026).
45. Фурман А. О. Когнітивні упередження. Збірник наукових матеріалів LVIII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. 2012. С. 298–301.
46. Цьомик К. Роль когнітивної реструктуризації у розвитку саногенного мислення та підтриманні психічного здоров'я особистості. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2025. Вип. 24. С. 226–232. URL: https://psy-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/24_2025/28.pdf (дата звернення: 26.04.2026).
47. Шиделко А. В. Біологічні та еволюційні основи когнітивних викривлень: механізми формування та їх вплив на прийняття рішень. *Science and technology: challenges, prospects and innovations: proc. of the 8th Int. sci. and pract. conf. (March 28-30, 2025). Osaka, Japan. 2025. P. 362.* URL: <https://www.researchgate.net/profile/Lyudmyla-Antypenko/publication/390329424> (дата звернення: 26.04.2026).
48. Шрамко І. А. Соціальна підтримка жінок в період вагітності та після пологів. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія»*. 2018. № 7. С. 108–113.
49. Badenes-Sastre M. et al. Cognitive distortions and decision-making in women victims of intimate partner violence: A scoping review. *Psychosocial Intervention*. 2025. 34.1. P. 23–35.
50. Badenes-Sastre M., Medinilla-Tena P., Expósito F. Women's Relationship Decisions: Traditional Female Role, Dependency, Intimate Partner Violence, and Cognitive Distortions. *The Spanish Journal of Psychology*. 2025. 28, e20.
51. Calero Valdez A., Ziefle M., Sedlmair M. A framework for studying biases in visualization research. In *Proceedings of the 2nd DECISIVE workshop*. 2017. P. 1–5.

- URL: <https://calerovaldez.com/pdf/valdez2017framework.pdf> (дата звернення: 26.04.2026).
52. Commonwealth of Learning. Commonwealth of Learning (COL) Institutional Repository. URL: <https://oasis.col.org/server/api/core/bitstreams/4a358ff8-2683-4918-9dc3-bda71ee03c01/content> (дата звернення: 26.04.2026).
 53. D'Urso G. et al. Risk factors related to cognitive distortions toward women and moral disengagement: A study on sex offenders. *Sexuality & Culture*. 2019. 23.2. P. 544–557.
 54. Da Silva D., Dos Santos C., Gomes F. Editorial: Highlights in psychology: Cognitive bias. *Frontiers in Psychology*. 2023. 14, Article 1189298. URL: <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2023.1242809/full> (дата звернення: 26.04.2026).
 55. Dimara E., Franconeri S., Plaisant C., Bezerianos A., Dragicevic P. A Task-Based Taxonomy of Cognitive Biases for Information Visualization. *IEEE Transactions on Visualization and Computer Graphics*. 2020. 26(2). P. 1413–1432. URL: <https://doi.org/10.1109/TVCG.2018.2872577> (дата звернення: 26.04.2026).
 56. Fiedler K., von Sydow M. Heuristics and biases: Beyond Tversky and Kahneman's (1974) judgment under uncertainty. *Psychological Review*. 2021. 128(4). P. 654–678.
 57. Haselton M. G., Nettle D. The paranoid optimist: An integrative evolutionary model of cognitive biases. *Behavioral and Brain Sciences*. 2020. 43, e87.
 58. Johnson S. G. B., Rips L. J. Cognitive bias and the structure of the mind: A review and new theory. *Cognition*. 2021. 215, 104840.
 59. Korteling J. E., Paradies G. L., Sassen-van Meer J. P. Cognitive bias and how to improve sustainable decision making. *Frontiers in Psychology*. 2023. 14, Article 1129835. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1129835> (дата звернення: 26.04.2026).
 60. Korteling J. E., Toet A. Cognitive biases. In *Encyclopedia of behavioral neuroscience* (2nd ed.). Elsevier, 2020. URL: <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-819641-0.00061-4> (дата звернення: 26.04.2026).

61. Maxim L. Toward an understanding of cognitive mapping ability through manipulations and individual differences. *Topics in Cognitive Science*. 2021. 13(2). P. 354–373.
62. Medinilla-Tena P., Badenes-Sastre M., Expósito F. Predictors of Cognitive Distortions in Intimate Partner Violence: An Analysis of Ideological, Relational and Sociodemographic Factors. *Behavioral Sciences*. 2025. 15.5. P. 677.
63. Meylani R. Innovations with schema theory: Modern implications or learning, memory, and academic achievement. *International Journal for Multidisciplinary Research*. 2024. 6(1), Article 13785. URL: <https://doi.org/10.36948/ijfmr.2024.v06i01.13785> (дата звернення: 26.04.2026).
64. Mouafo A. V. D., Nzekaih H. K. E. Gender system justification, gender differences and attitudes towards women' victimization. *Social Sciences*. 2021. 10.2. P. 67–73.
65. Reysen S., Katzarska-Miller I., Fratanduono C., Erturk A., Rego M. Friends: Accuracy and bias in rating group identification. *Psychology of Popular Media Culture*. 2014. 3(4). P. 234–246.
66. Trimmer P. C., Houston A. I. An evolutionary perspective on cognitive biases. *Trends in Cognitive Sciences*. 2020. 24(9). P. 745–759.

ДОДАТКИ

Додаток А

ДІАГНОСТИКА ГЕНДЕРНИХ УСТАНОВОК

Шкала відповідей

(Повністю не згоден(на) (1) / Частково не згоден(на) (2) / Частково згоден(на) (3) / Повністю згоден(на) (4))

1. Народження хлопчика важливіше, ніж народження дівчинки.
2. Стать і гендер — це одне й те саме.
3. Зовнішність дівчини важливіша, ніж хлопця.
4. Жінки відповідальні за догляд за дітьми.
5. Хлопці часто кращі за дівчат у математиці та науці.
6. Ймовірно, вигідніше вкладати гроші в освіту хлопців, ніж дівчат.
7. Чоловіки та хлопці досягають вищого рівня грамотності, ніж жінки та дівчата.
8. Дівчата менш здатні, ніж хлопці, витримувати фізичні навантаження контактних видів спорту, таких як футбол, регбі або бойові мистецтва.
9. Чоловіки є більш компетентними власниками майна та землі, ніж жінки.
10. Чоловіки, як правило, більш надійні за жінок у поверненні позичених грошей.
11. Якщо жінки беруть декретну відпустку, вони не повинні скаржитися, що їхня кар'єра зупиняється.
12. Сьогодні жінки й чоловіки з однаковою кваліфікацією отримують однакову оплату.
13. У міру зростання прав жінок, чоловіки, здається, мають дедалі нижчий статус і позицію в суспільстві.
14. Жінки не можуть одночасно працювати і піклуватися про свої сім'ї.
15. Чоловіки, як правило, мають більше обов'язків, ніж жінки.
16. Жінка не повинна ставити свою кар'єру вище за кар'єру чоловіка.
17. Жінки не можуть досягти успіху в професіях, де домінують чоловіки, таких як інженерія.

18. Під час прийняття рішень чоловіки зазвичай більш раціональні, ніж жінки.
19. Жінки занадто емоційні, щоб бути ефективними лідерами.
20. Спільна робота жінок і чоловіків у керівних органах створює проблеми.

Оцінювання :

Після того як ви позначите свої відповіді, підсумуйте бали, щоб отримати загальний результат. Знайдіть свій бал у відповідній категорії нижче. Мета цієї шкали — допомогти вам оцінити рівень гендерної обізнаності. Рекомендації підкажуть, що можна зробити для подолання гендерної упередженості

66–80 балів

Ваші відповіді відображають ставлення та переконання, сформовані традиційними нормами. Вам комфортно з тим, як чоловіки та жінки зараз виконують свої ролі, навіть якщо жінки та дівчата можуть зазнавати негативного впливу дискримінаційних і несправедливих політик і практик. Ви можете бути не відкриті до ідеї змін у гендерних ролях

Рекомендація:

Можливо, вам буде корисно пройти вступні курси з гендерної рівності, щоб глибше дослідити концепцію рівності між чоловіками та жінками, розподіл праці, владу, права людини та рівний доступ і контроль над ресурсами. Базове розуміння принципів гендерної рівності допоможе вам осмислити ці питання

51–65 балів

Ви маєте змішані почуття щодо гендерної рівності та змін у традиційних ролях. Ви не впевнені у впливі гендерної рівності на традиційні ролі, включаючи статус і позицію чоловіків у суспільстві.

Рекомендація:

Можливо, ви вже проходили базові курси з гендерної рівності, але є аспекти чи переконання, які все ще суперечать вашим поглядам. Варто глибше замислитися, як гендерна рівність може покращити якість життя сімей і суспільства в цілому.

36–50 балів

Ви добре розумієте гендерні питання та визнаєте, що жінки й дівчата повинні мати рівний доступ до ресурсів і можливостей, як і чоловіки та хлопці. Однак, попри підтримку гендерної рівності, є аспекти традиційних ролей, які ви хотіли б зберегти.

Рекомендація:

Можливо, ви вже пройшли базові та поглиблені курси з гендерної рівності. Щоб зміцнити свої знання, подумайте про консультацію з експертом із гендерних питань.

20–35 балів

Ви є прихильником гендерної рівності та прав жінок. Ви вірите, що гендерна дискримінація є несправедливою та шкодить жінкам і дівчатам. Ви розумієте, що коли жінки та дівчата мають можливості, виграють усі.

Рекомендація:

Ваш рівень обізнаності високий, і ви навіть можете активно підтримувати права жінок і дівчат. Заохочуємо вас застосовувати свої знання на практиці та ділитися своїми поглядами з колегами, родиною та друзями.

"ВІРА У СПРАВЕДЛИВИЙ СВІТ"

1. Загалом, я вважаю, що заслуговую на те, що зі мною відбувається.

○ Категорично, ні

○ Ні

○ Сумніваюсь

○ Так

○ Цілком, так

2. Загалом, життя до мене справедливе.

○ Категорично, ні

○ Ні

○ Сумніваюсь

○ Так

○ Цілком, так

3. Я вважаю, що зазвичай отримую те, що заслуговую.

○ Категорично, ні

○ Ні

○ Сумніваюсь

○ Так

○ Цілком, так

4. Загалом, у моєму житті все відбувається досить справедливо.

○ Категорично, ні

○ Ні

○ Сумніваюсь

○ Так

○ Цілком, так

5. У моєму житті несправедливість — це радше виняток, ніж правило.

○ Категорично, ні

○ Ні

○ Сумніваюсь

○ Так

○ Цілком, так

6. Я вважаю, що загалом у моєму житті все справедливо.

○ Категорично, ні

○ Ні

○ Сумніваюсь

○ Так

○ Цілком, так

7. Я вважаю, що важливі рішення, які впливають на мене, зазвичай справедливі.

○ Категорично, ні

○ Ні

○ Сумніваюсь

○ Так

○ Цілком, так

8. Я вважаю, що загалом світ справедливий.

○ Категорично, ні

○ Ні

○ Сумніваюсь

○ Так

○ Цілком, так

9. Я вважаю, що загалом люди отримують те, на що заслуговують.

○ Категорично, ні

○ Ні

○ Сумніваюсь

○ Так

○ Цілком, так

10. Я впевнений, що справедливість завжди перемагає несправедливість.

• Категорично, ні

• Ні

- Сумніваюсь
- Так
- Цілком, так

11. Я переконаний, що якщо людина зазнала несправедливості, то вона буде компенсована в майбутньому.

- Категорично, ні
- Ні
- Сумніваюсь
- Так
- Цілком, так

12. Я твердо переконаний, що несправедливість у широкому спектрі життєвих ситуацій (у сім'ї, навчанні тощо) є радше винятком, ніж правилом.

- Категорично, ні
- Ні
- Сумніваюсь
- Так
- Цілком, так

13. Я думаю, що кожен, хто приймає важливі рішення, намагається бути справедливим.

- Категорично, ні
- Ні
- Сумніваюсь
- Так
- Цілком, так

Для кожного твердження поставте відповідний бал:

Категорично ні = 1 бал

Ні = 2 бали

Сумніваюсь = 3 бали

Так = 4 бали

Цілком так = 5 балів

Інтерпретація результату

- **1.0 – 2.2: Низький рівень.** Світ сприймається як ворожий або випадковий. Людина може відчувати безсилля перед обставинами.
- **2.3 – 3.7: Середній рівень.** Реалістична позиція. Ви розумієте, що справедливість існує не завжди, але намагаєтеся діяти чесно.
- **3.8 – 5.0: Високий рівень.** Сильна внутрішня установка, що "все буде добре, бо я дію правильно". Це допомагає уникати депресії, але може заважати бачити реальні соціальні проблеми.

ОПИТУВАЛЬНИК АМБІВАЛЕНТНОГО СЕКСИЗМУ (ASI)

1. Яким би досконалим чоловік не був, він не є по-справжньому повноцінною особистістю, якщо він не має коханої жінки.

- Цілком не згоден
- Швидше не згоден
- Дещо не згоден
- Дещо згоден
- Швидше згоден
- Цілком згоден

2. Багато жінок насправді шукають особливих привілеїв, таких як політика найму, яка дає їм перевагу перед чоловіками, на підставі вимоги «рівності».

- Цілком не згоден
- Швидше не згоден
- Дещо не згоден
- Дещо згоден
- Швидше згоден
- Цілком згоден

3. У разі катастрофи жінок не обов'язково рятувати раніше за чоловіків.

- Цілком не згоден
- Швидше не згоден
- Дещо не згоден
- Дещо згоден
- Швидше згоден
- Цілком згоден

4. Більшість жінок сприймають невинні зауваження чи вчинки як сексизм.

- Цілком не згоден
- Швидше не згоден
- Дещо не згоден

- Дещо згоден
 - Швидше згоден
 - Цілком згоден
5. Жінок дуже легко образити.
- Цілком не згоден
 - Швидше не згоден
 - Дещо не згоден
 - Дещо згоден
 - Швидше згоден
 - Цілком згоден
6. Люди часто по-справжньому щасливі у житті, не маючи романтичних зв'язків із представниками іншої статі.
- Цілком не згоден
 - Швидше не згоден
 - Дещо не згоден
 - Дещо згоден
 - Швидше згоден
 - Цілком згоден
7. Феміністки не прагнуть того, щоб жінки мали більше влади, ніж чоловіки.
- Цілком не згоден
 - Швидше не згоден
 - Дещо не згоден
 - Дещо згоден
 - Швидше згоден
 - Цілком згоден
8. Багато жінок мають таку духовну чистоту, яка рідко властива чоловікам.
- Цілком не згоден
 - Швидше не згоден
 - Дещо не згоден
 - Дещо згоден

- Швидше згоден

- Цілком згоден

9. Чоловіки повинні берегти і захищати жінок.

- Цілком не згоден

- Швидше не згоден

- Дещо не згоден

- Дещо згоден

- Швидше згоден

- Цілком згоден

10. Більшість жінок не в змозі повністю оцінити все, що роблять для них чоловіки.

- Цілком не згоден

- Швидше не згоден

- Дещо не згоден

- Дещо згоден

- Швидше згоден

- Цілком згоден

11. Жінки прагнуть отримати владу, отримавши контроль над чоловіками.

- Цілком не згоден

- Швидше не згоден

- Дещо не згоден

- Дещо згоден

- Швидше згоден

- Цілком згоден

12. У кожного чоловіка повинна бути жінка, яку він обожнює.

- Цілком не згоден

- Швидше не згоден

- Дещо не згоден

- Дещо згоден

- Швидше згоден

- Цілком згоден

13. Чоловіки є повноцінними без жінок.

- Цілком не згоден
- Швидше не згоден
- Дещо не згоден
- Дещо згоден
- Швидше згоден
- Цілком згоден

14. Жінки перебільшують проблеми на роботі.

- Цілком не згоден
- Швидше не згоден
- Дещо не згоден
- Дещо згоден
- Швидше згоден
- Цілком згоден

15. Як тільки жінка схиляє чоловіка до себе, вона намагається тримати його на короткому повідку.

- Цілком не згоден
- Швидше не згоден
- Дещо не згоден
- Дещо згоден
- Швидше згоден
- Цілком згоден

16. Коли жінки програють чоловікам у чесному змаганні, вони зазвичай скаржаться на дискримінацію.

- Цілком не згоден
- Швидше не згоден
- Дещо не згоден
- Дещо згоден
- Швидше згоден

- Цілком згоден

17. Хороша жінка повинна бути піднесена на п'єдестал її чоловіком.

- Цілком не згоден
- Швидше не згоден
- Дещо не згоден
- Дещо згоден
- Швидше згоден
- Цілком згоден

18. Насправді дуже небагато жінок отримують задоволення від того, що дражнять чоловіків, вдаючи, що вони сексуально доступні, а потім відмовляються від чоловічих залицянь.

- Цілком не згоден
- Швидше не згоден
- Дещо не згоден
- Дещо згоден
- Швидше згоден
- Цілком згоден

19. Жінки, порівняно з чоловіками, зазвичай мають вищу моральну чутливість.

- Цілком не згоден
- Швидше не згоден
- Дещо не згоден
- Дещо згоден
- Швидше згоден
- Цілком згоден

20. Чоловіки повинні бути готові пожертвувати власним добробутом, щоб фінансово забезпечити жінок у своєму житті.

- Цілком не згоден
- Швидше не згоден
- Дещо не згоден
- Дещо згоден

- Швидше згоден
- Цілком згоден

21. Феміністки висувають до чоловіків цілком розумні вимоги.

- Цілком не згоден
- Швидше не згоден
- Дещо не згоден
- Дещо згоден
- Швидше згоден
- Цілком згоден

22. Жінки, порівняно з чоловіками, мають більш витончене почуття культури та гарного смаку.

- Цілком не згоден
- Швидше не згоден
- Дещо не згоден
- Дещо згоден
- Швидше згоден
- Цілком згоден

1. Розподіл питань за шкалами

Тест ділиться на дві основні субшкали:

- **Ворожий сексизм (Hostile Sexism, HS):**
Питання №: 2, 4, 5, 7, 10, 11, 14, 15, 16, 18, 21.
- **Доброзичливий сексизм (Benevolent Sexism, BS):**
Питання №: 1, 3, 6, 8, 9, 12, 13, 17, 19, 20, 22.

2. Прямі та зворотні питання

Більшість питань — прямі (чим вищий бал, тим вищий рівень сексизму), але є **зворотні**, які потрібно перекодувати перед підрахунком.

- **Зворотні питання: 3, 6, 7, 13, 18, 21.**
Як перекодувати: (5 = 0), (4 = 1), (3 = 2), (2 = 3), (1 = 4), (0 = 5).

3. Підрахунок результатів

1. Підсумуйте бали окремо для шкали **HS** та шкали **BS** (враховуючи перекодовані зворотні питання).
2. Розділіть кожну суму на 11 (кількість питань у шкалі), щоб отримати середнє значення від 0 до 5.
3. **Загальний рівень амбівалентного сексизму** — це середнє арифметичне між показниками HS та BS.

Інтерпретація балів

- **0 – 1.5:** Низький рівень (егалітарні погляди).
- **1.6 – 3.4:** Середній рівень (помірні упередження).
- **3.5 – 5.0:** Високий рівень (виражені сексистські установки).